

Bülten'den

Bilim ve Sanat Vakfı 2006 yılında 20. yılına giriyor. Yirmi yıldır Türkiye'deki bilim, sanat ve kültür hayatına katkıda bulunmaya çalışıyor. Bu çatı altında bir araya gelen insanlar, yalnızca ilmin izzetini, sanatın inceliğini şiar edindiler ve bizatihi tefekkürün gücüne inandılar. Son 200 yıllık modernleşme / batılaşma tarihimizin 'tefekkür' değil, 'eylem' merkezli oluşu bu meselenin zorluğunu gözler önüne seriyordu. Ne var ki; gücümüz ve zaafımız, sabrımız ve aceleciliğimiz, ferasetimiz ve körlüğümüz, inceliğimiz ve kabalığımız hep bu tarihî tecrübede saklı. Tarih, aşırı ilgi ve aşırı ilgisizliğe tahammül edemiyor. Tarih, sadece tevarüs edilmeli. Reddedilen değil, ama tevarüs edilmesi gereken bu tarihî tecrübe üzerine tefekkür etmeliyiz. Tefekkür, insanın bilgi ile incelikli bir münasebet kurmasının yolunu aralar ve bilgiyi insanın 'bilme' ihtirasından korur. Dahası, tefekkür, karar alıcıları, gücü elinde bulunduranları, gurur ve inattan doğan kabalıktan alıkoyar.

Doğru olan, iyi olan ve güzel olan üzerine düşünme ameliyemizin hasılasına teslim olacağız. Teslimiyetimiz özgürlüğümüzü ve dahi Türkiye'nin düş gücünün harekete geçeceğini müjdeliyor.

Bülten'in bu sayısında yer alan havadis, değerlendirme ve diğer müstakil yazılar, Bilim ve Sanat Vakfı'nın son dört ayında 'tefekkür' adına samimiyetle gerçekleştirilen faaliyetlerinin bir hasılasını içeriyor.

Keyfiyete, samimiyete ve tefekküre çağrımız devam edecek...

**BİLİM
VE
SANAT
VAKFI**

BÜLTEN

MAYIS-EYLÜL 2005

Yıl 14 Sayı 58

Yayın Kurulu: Ali Pulcu, Faruk Deniz,
Mustafa Demiray, Salih Pulcu,
Sevinç Özcan, F. Samime Inceoğlu,
Nermin Tenekeci

Baskı: Elma Basım 0212. 670 05 25

Vefa Cad. No. 35 34134 Vefa/İstanbul

Tel: 0212. 528 22 22 pbx

Faks: 0212. 513 32 20

e-mail: bsv@bisav.org.tr

www.bisav.org.tr

Ücretsizdir. Dört ayda bir yayımlanır.

Kaynak gösterilerek iktibas yapılabilir.

Yayımlanan yazıların sorumluluğu yazanına aittir.

İÇİNDEKİLER

Bülten'den	1	Mola sayfası.....	46
BSV Havadis.....	2	TAM Türkiye Araştırmaları Merkezi	47
KAM Küresel Araştırmalar Merkezi	4	Hikaye	73
Mola sayfası	12	İktibas	76
MAM Medeniyet Araştırmaları Merkezi	13	Seyrüsefer	78
Mola sayfası	29	Mesnevî'den	82
SAM Sanat Araştırmaları Merkezi	30	Mecmua	83

BSV Havadis

BSV 14. ve 15. öğrenci sempozyumları yapıldı

2-3 Temmuz 2005 tarihlerinde 14. ve 15. Öğrenci sempozyumlarımızı gerçekleştirerek 1992 yılından beri sürdürdüğümüz sempozyum etkinliklerimize iki yeni halka daha ilave ettik. "İslâm ve Batı İlişkileri" başlığını taşıyan 14. sempozyumda Haçlı Seferleri, Endülüs ve Aydınlanma Dönemi tecrübelerine yer verildi. Seyyahların Gözüyle İslâm-Batı İlişkileri ve Dinlerarası Diyalog: Sorunlar ve Çözüm Arayışları sempozyumun farklı oturum konularıydı.

"İslâm Felsefesi" adını taşıyan 15. sempozyumda, klasik ve geç dönem İslâm düşüncesi ele alınarak, İbn Bacce, İbnü'l Arabi, Mevlana, Molla Sadra, Gazali gibi düşünürlere yer verildi.

Vefa Salonunda, dörder oturum süren sempozyumların takdim ve değerlendirmelerini Dr. İbrahim Kalın yaptı.

Medeniyetler ve Dünya Düzenleri sempozyumu

Bilim ve Sanat Vakfı Küresel Araştırmalar Merkezi, "Medeniyetler ve Dünya Düzenleri" konulu uluslararası sempozyum hazırlıklarına başladı. 12-

14 Mayıs 2006 tarihinde yapılacak sempozyum, medeniyet ve dünya düzeni kavramlarını birlikte ve eleştirel bir yaklaşımla yeniden değerlendirmeyi amaçlıyor. İçerdiği pek çok alt başlıkla geniş bir muhtevada seyredecek sempozyum, adil ve sürdürülebilir bir dünya düzeninin mahiyeti ve imkânı üzerine düşünen araştırmacılar için uluslararası bir platform oluşturabilmek bakımından da ayrı bir değer taşıyor.

MEDENİYETLER VE DÜNYA DÜZENLERİ

ULUSLARARASI SEMPOZYUM 12-14 MAYIS 2006 İSTANBUL
INTERNATIONAL SYMPOSIUM
CIVILIZATIONS AND WORLD ORDERS

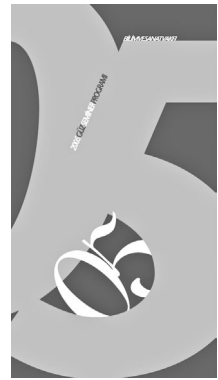
Eşik dergisinin 3. ve 4. sayıları birlikte çıktı

Sanat Araştırmaları Merkezi sinema atölyesinin yayını olan *Eşik* dergisinin 3. ve 4. sayıları Notlar serisinden çıktı. Şiir, hikâye ve ağırlıklı olarak sinema yazılarını sayfalarına taşıyan dergi, farklı bir sinema dili oluşturabilmeyi hedefliyor.

2005 Güz seminerleri başlıyor

Vakfımızın 2005 Güz dönemi seminerleri 12 Kasım-31 Aralık tarihleri arasında toplam sekiz hafta sürecek. Seminerlere katılım için, 17-28 Ekim tarihleri arasında Vakıftan temin edilecek Seminer Bilgi Formunun doldurulup bir adet fotoğraf ve nüfus cüzdanı fotokopisiyle birlikte Vakıf idaresine teslim edilmesi gerekiyor.

BSV Havadis

Vefa Sempozyumu

Bilim ve Sanat Vakfı Türkiye Araştırmaları Merkezi, hem Vefa semtinin önemine hem de varolan sorunlarına dikkat çekmek ve semtin geleceği ile ilgili önerilerde bulunmak üzere ulusal bir sempozyum düzenliyor. 2006 Kasımında yapılması düşünülen sempozyumda, Vefa semtinin tarihi, bugünü ve geleceğine dair oturumlar; siyasî, iktisadî, sosyo-kültürel, mimarî konular başta olmak üzere semtle alakalı her türlü mevzuda tebliğler yer alacak.

Vefa Sempozyumuna hazırlık çalışma atölyeleri

Bilim ve Sanat Vakfı Türkiye Araştırmaları Merkezi, Vefa Sempti Projesi çerçevesinde üç atölye çalışması başlattı. Yunus Uğur'un koordinatörlüğündeki Vefa Sempti Atölyesi, semtin sınırlarının tespiti ve mevcut durumu, Vefa semtinin geçmişi ve bugünüyle ilgili literatür araştırması, mahalle tarihi çalışmalarında kullanılan yöntemler ve uygulamalar konularında tartışmalar yapmayı ve Vefa semtiyle ilgili söyleşiler gerçekleştirmeyi planlıyor.

Aziz Doğanay ve Nicole (Nur) Kañçal'ın koordinatörlüğündeki Vefa Sempti Fizikî İslah Atölyesi, teorik tartışmaların yanı sıra Vefa semtinin fizikî bina envanterinin çıkarılması, öncelikli eserlerin belirlenmesi ve bu eserlerle ilgili uygulama (restorasyon) raporunun hazırlanması çalışmalarını yürütüyor.

Yücel Bulut'un koordinatörlüğündeki Vefa'da Sosyal Hareketlilik ve Değişim Atölyesi ise semt sakinlerinin ekonomik, kültürel, siyasal ve sosyal durumlarının tespitine yönelik olarak, sosyal hareketlilik, göç, hemşehrilik, yoksulluk, kimlik, aile, kadın, çocuk ve yaşam alanları gibi hususlarda teorik okumalar yapmayı ve bu alanlarda yapılmış örnek çalışmaları değerlendirmeyi hedefliyor. Her üç atölyenin sekreteryasını N. Bilge Özel yürütüyor.

TALİD Türk Hukuk Tarihi sayısı çıktı

Bilim ve Sanat Vakfı Türkiye Araştırmaları Merkezi tarafından yılda iki defa yayınlanan *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*'nin Türk Hukuk Tarihi başlıklı 5. sayısı çıktı. Türk hukuk tarihinin önemi, gelişimi, gösterdiği özellikler, kaynakları, bu alanla ilgili ülkemizde ortaya çıkmış yaklaşımlar ve Türk hukuk tarihinin genel meselelerinin ele alındığı bu sayıda tarihçi Halil İnalçık ile yapılmış bir röportaj da yer alıyor. Derginin Türk şehir tarihi konulu 6. sayısının hazırlıkları ise devam ediyor.

Prof. Dr. Halil İnalçık Bilim ve Sanat Vakfı'ndaydı

31 Mayıs 2005'te Vakfımızın davetlisi olan tarihçi Halil İnalçık ile Osmanlı tarihçiliği üzerine verimli bir söyleşi gerçekleştirdik. İnalçık'ın 60 yılı aşkın çalışmalarını özetlediği oturumda, Balkan ve İstanbul tarihçiliği üzerine birçok konuya değinildi. Osmanlı tımar sistemi, Osmanlı ilmiye sınıfı, Balkan isyanları ve fetih gündemiyle de örtüşen İstanbul patrikliği gibi pek çok hususta ünlü tarihçinin görüşlerinden istifade edilen söyleşi, 89 yılın birikimini göstermesi bakımından da ayrıca kayda değerdi.

Yaz seminerlerinde STK'ları tartıştık

4-9 Temmuz 2005 tarihleri arasında düzenlediğimiz Yaz seminerlerimizin bu yılki teması "Sivil Toplum ve Sosyal Kurumlaşma"ydı. Osmanlı'dan günümüze eski ve yeni toplumsal sistemlerin kurum ve işleyişlerinin ele alındığı sunumlar boyunca, millet-ulus, cemaat-kurum, devlet-toplum lonca, esnaf, vakıf vb. pek çok kavram sivil toplum fikri etrafında mütalâa edildi. Bir modernlik söylemi olarak STK'lar, Türkiye'de kurum kültürü, uluslararası örgütler gibi konuların yanı sıra, konuşmacıların kişisel deneyimlerini de katılımcılarla paylaştıkları program, Ali Pulcu'nun "Bilim ve Sanat Vakfı Tecrübesi" başlıklı konuşmasıyla son buldu.

Geleneksel Sapanca pikniği gerçekleşti

9 Temmuz 2005'te Yaz seminerlerinin son etkinliği olan geleneksel Sapanca gezimizi gerçekleştirdik. Vakfın Kademe öğrencileri ve akademisyenlerin iştirak ettiği gezi, her yıl olduğu gibi bu yıl da katılımcılardan büyük ilgi gördü.

KAM

Küresel Araştırmalar Merkezi

KAM Yuvarlak Masa Toplantıları

ÖZEL ETKİNLİK	İktisat Sohbetleri 1: Amerika'da ve Türkiye'de Gayrimenkul Finansmanı	Abdullah Yavaş 11 Haziran 2005
	Bosna'nın Siyasî ve Entelektüel Geleceği	Ahmet Ali Basic, Amir Bugvic 4 Ağustos 2005
	Michael Mann'in İktidar Teorisi Üzerine	Kutbettin Kılıç, Nurullah Ardiç 8 Ağustos 2005
TEZAT	Kızıldeniz'de Denizcilik Ticaret ve Yerleşim (VII.-XI. Yüzyıllar)	Nihal Şahin Utku 9 Haziran 2005
	Hegemonyanın Yeniden İnşası: Soğuk Savaş Sonrası Amerika'nın Dış Politikasında İnsani Müdahale	Murat Yeşiltaş 15 Temmuz 2005

KAM Özel Etkinlik - İktisat Sohbetleri I

Amerika'da ve Türkiye'de Gayrimenkul Finansmanı Abdullah Yavaş

11 Haziran 2005

Değerlendirme: Nihat Gümüş

İktisat alanında temayüz etmiş konukların davet edilerek samimi bir ortam içerisinde gerek güncel gerekse teorik konularda fikir teatilerinin yapıldığı KAM İktisat Sohbetleri'nin ilk konuğu, dünyanın en önemli beş yüz iktisatçısı listesine girebilmiş on Türk'ten biri olan Abdullah Yavaş'tı.

Boğaziçi Üniversitesi İşletme Bölümü'nü bitirdikten sonra ABD'de iktisat alanında yüksek lisans ve doktora yapan Abdullah Yavaş, çalışmalarını finansman ve özellikle gayrimenkul finansmanı üzerinde yoğunlaştırdı. Şu anda bu alanda dünyanın önemli isimlerinden biri olarak kabul ediliyor. İstanbul'da bulunduğu hafta içinde Bankalar Birliği'nde de Türkiye'de uygulamaya konulması beklenen *mortgage* (gayrimenkul ipoteği) sistemi hakkında bir konuşma yapan Yavaş, gayrimenkul piyasalarının ABD'deki işleyişiyle ilgili deneyimlerini aktardı ve sektörün Türkiye'deki geleceğine dair yorumlar yaptı.

Gerek bireysel gerekse ticarî amaçla konut veya işyeri edinmek isteyen tüketicilere sağlanan uzun vadeli krediye dayanan mortgage sistemini diğer konut finansmanı sistemlerinden ayıran temel nitelik, yapılan kredi sözleşmesinin banka tarafından menkul kıymete dönüştürülerek ikincil piyasalarda yatırımcılara satılması. Bu menkul kıymeti satın alan yatırımcılar kredi sözleşmesi uyarınca yapılan faiz ödemelerine bağlı olarak sabit bir getiri elde ederler. ABD’de halihazırda yatırım şirketleri, ikincil piyasada gayrimenkula bağlı bu tür menkul kıymetleri toplayarak farklı risk düzeylerine sahip havuzlar oluşturmakta ve bu şekilde farklı risk beklentilerine sahip yatırımcılara farklı yatırım olanakları sunmaktalar.

Sistemin en önemli faydası, gayrimenkule bağlanarak atıl bir duruma sokulan önemli bir sermaye birikiminin yeniden ekonomiye enjekte edilebilmesini mümkün kılması. Halen ABD’de varolan servetin %50’si ile %60’ı, gelişmekte olan ülkelerde ise %70 civarı gayrimenkule yatırılmış durumda. Mortgage sistemini kullanan bir ekonomide kredi yoluyla gayrimenkule bağlanan kaynaklar ikincil piyasalar yoluyla yeniden ekonomiye kazandırılabilir. Krediyi veren banka, gayrimenkule bağlı olarak çıkarttığı menkul kıymetleri yatırımcılara satarak verdiği krediyi tekrar topluyor ve farklı yatırım projelerinin kredilendirilmesinde kullanabiliyor. Yatırımcıların, borcun ödenmemesi riskine karşı garantilerini gayrimenkulün kendisi oluşturuyor.

Abdullah Yavaş’a göre sistemin Türkiye’de de uygulanmaya başlanması oldukça önemli faydalar sağlayacak. Konut sahibi olmayı kolaylaştırmasının ötesinde, giderek gelişecek gayrimenkule bağlı menkul kıymetler piyasası önemli miktarda yabancı sermayenin gelmesine vesile olacak. Dünya genelinde olduğu gibi ABD’de de gayrimenkul piyasası yükselişe geçti. Kredi faizlerinin düşük olması da bu durumu tetikleyen sebeplerden biri. Ancak sektörün bu haliyle bir köpük (boom) olup olmadığına dair tartışmalar da yapılıyor. Öte yandan bankaların mortgage kredileri kullandırırken izledikleri pazarlama politikaları bir takım riskler taşıyor. Bankalar, müşteri memnuniyeti sebebiyle kredi öncesinde yaptıkları konut değerlemelerinde rakamları müşterinin gereksinimleri doğrultusunda hazırlayabiliyorlar. Tüm bunlar, kullandırılan kredilerin ne kadar sağlıklı olduğuna dair kuşkuları artırıyor. Bu durumun ABD’de 1985’teki bankacılık krizine benzer bir sonuç doğurup doğurmayacağına dair bir soruyu, Abdullah Yavaş ekonomistlerin kullandıkları bir ifadeyle yanıtladı: “Bir yerde yaşanan ekonomik

Abdullah Yavaş, Mortgage (gayrimenkul ipoteği) sistemini ve Türkiye’de uygulanmasının gayrimenkul piyasasına getireceği verimleri anlattı.

canlanmanın bir köpük olup olmadığını ancak köpük patlayınca bilebilirsiniz. Zaten önceden bilebilse-
niz köpük olmaz.”

Türkiye’de gayrimenkul fiyatlarındaki artışı da yorumlayan Yavaş, bu durumun bir risk taşımadığını, pi-
yasada oluşan fiyatların kriz öncesi fiyatlar civarında seyrettiğini belirtti. Yavaş’ın konuşmalar boyun-
ca, iktisadın temel varsayımlarının geçerliliğine ilişkin örneklerle desteklenmiş sorulara verdiği cevap-
lar hayli ilgi çekiciydi. Özellikle birey davranışlarının rasyonel olduğu varsayımının geçerli olup olma-
dığı tartışmasında Türkiye özelinden getirilen birçok örneğe, bu varsayımın birçok sektörde -en azın-
dan kendi sektöründe- geçerli olduğu yanıtını verdi. Varsayımın taşıdığı sorunların “kısıtlı rasyonali-
te” temelli teorilerle aşılmaya çalışıldığına değinerek, insanların baştan irrasyonel olarak varsayıldığı
bir sistemde teori ve model geliştirmenin de bir anlamı olmayacağını belirtti. Matematik ve iktisat
ilişikisine dair bir soruya verdiği karşılıkta, matematik modellerin iktisat alanına getirdiği faydaların
gerçekten önemli olduğunu vurguladı. Neo-klasik iktisat telâkkisini, gerek teorik gerekse araçsal ma-
nada özümsemiştiği verdiği cevaplardan ve üslubundan açıkça belli olan Abdullah Yavaş’ın alanına haki-
miyetini gözler önüne seren söyleşinin en önemli sorunu, muayyen bir gündemin belirlenmeyişiydi.

Yavaş, söyleşi boyunca hakkında en fazla araştırma yaptığı uzmanlık alanı dışına çıkmamaya, genel
konular hakkında yapılan daha ziyade spekülasyonvari yorumları sürekli kendi alanından argümanlar-
la karşılama özen gösterdi.

KAM Özel Etkinlik

Bosna’nın Siyasî ve Entelektüel Geleceği

Ahmet Ali Basic-Amir Bugvic

4 Ağustos 2005

Değerlendirme: Nilüfer Akkoyunlu

20. yüzyılın dünyanın gözü önünde yapılan en büyük soykırımlarından birinin yaşandığı Bosna Her-
sek bugün hâlâ savaşın izlerini silmeye çalışıyor. Savaş boyunca uluslararası destekten yoksun kalan
Bosna Hersek’te Osmanlı’nın bölgedeki mirasçısı Müslüman Boşnaklar tasfiye edilmek istendiler. Mi-
loseviç’le birlikte ırkçı politikaları öne çıkan Sırp ve Sırpardan daha ılımlı olarak nitelendireceği-
miz Hırvatlar, Müslüman Boşnakların bölgeden tasfiyesi için işbirliği yaptılar.

Üç buçuk yıllık savaşın ardından geriye kalanlar, geç kalmış ve fazla bir anlamı olmayan Dayton Barış
Antlaşması, Sırp ve Hırvat güçlerin harap ettiği şehirler ve sağ kalanların göç ederek ülkeyi terk et-
meye zorlandıkları Boşnaklardı.

Bilim ve Sanat Vakfı Küresel Araştırmalar Merkezi tarafından 4 Ağustos 2005’te Bosna’nın siyasî ve
entelektüel geleceğine ilişkin olarak düzenlenen toplantıda özellikle üzerinde durulan konu, yurtdışı-
na göç eden Bosnalı aydınlardı. Saraybosna Üniversitesi İslâmî Araştırmalar Enstitüsü’nden Ahmet Ali
Basic, finans yöneticisi Amir Bugvic ve Uluslararası Saraybosna Üniversitesi Müdürü Veyssel Gani’nin
konuşmacı olarak katıldığı toplantıda özellikle vurgulanan noktalar şunlar oldu:

Bosna Hersek 1878’de Osmanlı İmparatorluğu’ndan ayrılışından itibaren yaklaşık her yirmi yılda bir
vuku bulan savaşlardan zarar gördü. Ancak Boşnaklar 1990’lı yıllarda 3.5 yıl süren savaşa hazırlıksız

yakalandı. Savaş yüzünden bugün en büyük problem kaynağı olan göçler yaşandı. Bir gün içinde 50.000 kişi Amerika'ya giderken, Norveç, İsveç ve Almanya da kapılarını Boşnak mültecilere açtı. Bugün Almanya'da 400.000 Bosnalı Müslüman yaşamaktadır. Bugünkü Bosna'nın öncelikli sorunu da bu göçler ve ülkelerine dönmek isteyenlerin karşılaştıkları problemlerdir.

Başta üç gün içinde 8000 kişinin katledildiği Srebrenitsa olmak üzere Bosna'nın her yerinde meydana gelen soykırım uluslararası kamuoyunda gerekli tepkiyi göremedi. BM'nin ise savaş süresince iyi bir sınav verdiğini söylemek çok güç. Bosna'yı Aliya İzzetbegoviç öncesi ve sonrası olarak ikiye ayıran Bosnalı konuşmacılara göre, İzzetbegoviç dönemi Bosna için iyi sayılabilecek bir liderlik dönemiydi. Aliya İzzetbegoviç, halkı gibi yaşamaya çalışan, halkını düşünen bir liderdi. Pek çok haksız suçlamaya maruz kaldı. Aliya İzzetbegoviç'in hükümeti entelektüellerden oluşan elit kesimdi. Daha önceki komünist rejim döneminde entelektüeller hükümetten dışlanmıştı.

Konuşmacıların ortak kaygısı, askerî savaşın sona erdiği, fakat ondan daha da zor olan ekonomik savaşın başladığı bir dönemde Bosna'nın iyi bir sınav verip veremeyeceği üzerine yoğunlaştı. Bosnalı Müslümanların bugün en önemli hedefleri, ekonomik kalkınma ve uğradıkları soykırımdan sorumlu olan Yugoslavya'nın, Uluslararası Adalet Divanı'nda adaletli bir biçimde yargılanmasıdır. 1995'te savaşa son veren Dayton Barış Antlaşması, Bosna Hersek'in ekonomik hayata entegre edilmesi, üretime katılması açısından bir anlamda yararlı olmuşsa da genel olarak olumsuz şartları da beraberinde getirmiştir. Bu antlaşma 1992'de Republika Sırpka'yı ilân eden Sırpların haksız işgallerini meşrulaştırmıştır. Dayton Barışının kurduğu Bosna Hersek; Hırvat ve Boşnakların oluşturduğu Bosna Hersek Federasyonu ve Sırpların oluşturduğu Republika Sırpka'dan oluşmaktadır. Republika Sırpka, Sırpların Cumhuriyet içinde sahip oldukları nüfus oranına göre oldukça fazla oranda toprağı içine almaktadır.

Toplantıda son olarak, başta Türkiye olmak üzere Bosna'nın uluslararası desteğe duyduğu ihtiyaca dikkat çekildi. Bosna Hersek'le yakın tarihî bağları bulunan Türkiye'den Bosna'ya yatırım yapılması, profesörler ve öğrenciler başta olmak üzere Türkiye'den çeşitli insanların Bosna'daki üniversitelere gelmesi istendi. Boşnaklar, başlarına gelenlerin dünyaya tüm gerçekliğiyle duyurulmasını arzu ediyor ve öncelikle Türkiye olmak üzere tüm dünyadan soykırımın unutulmaması için ellerinden gelen çabayı göstermesini bekliyorlar.

Bosna'nın genç aydınları ülkelerinin savaş sonrasında verdiği ekonomik ve siyasi mücadeleyi anlattı.

KAM Tezat

Kızıldeniz'de Denizcilik, Ticaret ve Yerleşim (VIII-XI Yüzyıllar)

Nihal Şahin Utku

9 Haziran 2005

Değerlendirme: F. Samime İnceoğlu

Muhit olmak, tanışmak, birbirinin farkında olmak, ürettiğini görmek ve birikimini paylaşmak gayesi-ne matuf olarak Küresel Araştırmalar Merkezi "Kadın Kimliği Üzerinde Çağdaş Kültür Okumaları" başlıklı atölye grubu bünyesinde devam ettirilen Tez/Makale Tartışmaları birbirinden çok farklı alanlarda, çok farklı disiplinlerde çalışmalarını sürdüren kadın akademisyenleri konuk etmektedir.

Hint Okyanusu ve Akdeniz gibi iki medeniyet havzasını birleştiren, Kitab-ı Mukaddes'te Yam Sûf (Sazlık denizi) adıyla geçen, Arapların -Firavun'u yuttuğu için- *Bahrü'l Kulzüm* dediği, günümüzde kızıl rengi ile öne çıkan Kızıldeniz, efsanelerin ve ilâhî kitapların dahi konusu olacak kadar önemli bir deniz. Tez/Makale Tartışmaları çerçevesinde 4000 yılı aşan bir mazisi olan Kızıldeniz'de denizcilik, ticaret ve yerleşim konusunu içeren bir tez dinledik. Nihal Şahin Utku tarafından Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlanan tez, ciddi bir emeğin, titiz bir çalışmanın ürünü. Utku'nun da işaret ettiği gibi tez, farklı alanları kuşatan interdisipliner bir çalışma. Tezin gayesi ne Kızıldeniz'in fizikî coğrafyasını ne de, bu deniz etrafında yaşayan toplumların siyasî tarihini araştırmak. Amaç, medeniyet oluşumunda statik bir unsur olan coğrafya ile dinamik hareketli bir unsur olan insanın tarih bağlamında ilişkisini ortaya koymaktır.

Sunumuna yukarıda zikredildiği üzere, farklı toplumları, farklı kültür ve dinleri içinde barındıran Kızıldeniz'e tarih boyunca verilen isimlerden bahsederek başlayan Utku, tezin hazırlanması aşamasında karşılaştığı metodolojik problemlere ve tezinin kaynaklarına değinerek devam etti. Kaynakları arasında en ilginç *geniza* vesikaları idi. Bu vesikalar Hint Okyanusu ile Akdeniz arasında ticaret yapan Yahudi tacirlerin ailelerine yazdıkları mektuplardan oluşuyor.

Mısır, Yemen ve Arap gibi kadim kültür ve medeniyetlerin ortak su havzası olan Kızıldeniz nasıl bir coğrafya? Tarih boyunca farklı milletlerin siyasî teveccühlerine mahzar olmasının nedeni ne?

Utku'ya göre, Hint okyanusu ile Akdenizi, dolayısıyla Afrika, Asya ve Avrupa kıtalarını birleştiren stratejik bir mevkide yer alan Kızıldeniz, dünya tarihinin en güçlü siyasî iktisadî ve kültürel dinamiklerinden birine şahitlik etmiş bir coğrafyadır. Çöl iklimine sahip olduğu için zor ve meşakkatli bir denizdir ve çok tuzlu olduğu için de sahilleri verimsizdir. Coğrafi özellikleri çok çetin olduğu için inişli çıkışlı bir tarihi olan Kızıldeniz bütün bu olumsuz koşullarına rağmen Doğu'yu Batı'ya bağladığı, Doğu'nun ticarete konu olan mallarını Batı'ya aktardığı, hac güzergâhı üzerinde olduğu için yine de değişik toplumların nazarında ayrı bir yere sahiptir.

Utku'nun ifadesiyle, Aden, Ayzap, Cidde ve Eyle gibi çok önemli limanlara; Akabe ve Süveyş gibi çok önemli iki kanala sahip Kızıldeniz'e ilginin temel hedefi transit ticarettir. Antik Mısır, İsrailoğulları, Güney Arapları, Farisiler, Habeşliler, Müslüman Araplar; Roma, Bizans ve Kızıldeniz limanlarına etki eden birbirinden çok farklı kültür ve medeniyete sahip milletlerdir. Dolayısıyla Kızıldeniz, hem Batı hem de

İslâm tarihi açısından mühim bir bölgedir. Daha sonra Utku, bölgedeki denizcilik faaliyetleri ile ilgili olarak şunları aktardı: Büyük ölçüde Hint Okyanusu denizciliğinin özelliklerini taşıyan bölge denizciliğinin denizcilik tarihine en önemli katkısı gemileridir. Akdeniz gemileriyle mukayese edildiğinde Latin yelkeni kullandıkları için manevra kabiliyetleri yüksektir. Gemilerin yapımında çivi kullanılmaz ve geminin önce iskeleti yapılır. Gemide güverte yoktur. Gemiler denize konvoy halinde çıkmaktadırlar. Hint Okyanusu'nun en önemli özelliği savaşların az, ticaretin ise yoğun olmasıdır. Bölgede ticaret, ortaklıklar şeklinde kurulmuş küçük ticarî işletmeler kanalıyla yapılmaktadır. Haçlı seferleri, Süveyş ve Akabe kanallarındaki ticarete zaman zaman ket vursa da devletin bu bölgedeki ticareti ayakta tutmak için ciddi tedbirleri mevcuttur. Bazen tamamen sessizliğe çekilen bazen de çok canlı bir coğrafya olan Kızıldeniz'de Hintliler, Araplar, Habeşliler ve Yahudiler gibi birbirinden çok farklı din ve kültüre sahip tüccarlar ticarî faaliyette bulunmaktadırlar. Kızıldeniz ticaretinin en önemli ticarî kalemi baharattır. Ayrıca buhur, boya maddeleri, şap, dokumacılık, inci, mercan, yakut gibi değerli taşlar; at ve deve gibi canlı hayvan ve köleler de ticarete konu olan mallar arasında yer alır.

Öte taraftan, düzensiz gelgit akıntıları ve muson rüzgârlarının etkisiyle zorlu bir coğrafyaya sahip Kızıldeniz, ticarî faaliyetler sebebiyle farklı insanlara, farklı dinlere kucak açmış ve böylece çok kültürlü sosyal yapılara imkân tanımıştır. Bölgedeki yerleşim de yine coğrafi şartların ve ticaretin sunduğu imkânlar dahilinde şekillenmiştir.

Sonuç olarak Utku'nun konuşması, klasik kaynaklarda *Bahrü'l Yemen*, *Bahrü'l Ayzab*, *Bahrü'l Cidde* gibi isimlerle de anılan Kızıldeniz'in farklı toplumlar nezdindeki önemi, bölgenin sosyal yapısının ve kültürünün oluşumunda etkin bir role sahip coğrafi özellikleri (muson rüzgârları, ters akıntılar, mercan kayalıkları vb.), Kızıldeniz'deki ticaret faaliyetlerinin bölge kültüründeki belirleyiciliği ve Kızıldeniz'deki denizcilik faaliyetleri çerçevesinde gerçekleşti.

KAM Tezat

Hegemonyanın Yeniden İnşası: Soğuk Savaş Sonrası Amerika'nın Dış Politikası ve İnsanî Müdahale

Murat Yeşiltaş

15 Temmuz 2005

Değerlendirme: Kadir Temiz

Bilim ve Sanat Vakfı Küresel Araştırmalar Merkezi'nin düzenlediği ve Murat Yeşiltaş'ın yüksek lisans tezini katılımcılara sunduğu programda *hegemonya*, *yapısal kriz*, *insanî müdahale* kavramları, ABD'nin soğuk savaş sonrasında hegemonyasını sürdürüp sürdüremeyeceği sorusu çerçevesinde tartışıldı.

20. yüzyıla büyük bir savaş ile merhaba diyen insanlık, savaştan sonra yıkımın her türlü zararını bertaraf etmek için yeni formül arayışlarına girmişti. Lâkin bu dönemde kendine siyaset sahnesinde büyük bir boşluk bulan, uluslararası sistemi denetleyici bir devlet, diğer bir ifadeyle hegemon bir devlet ortaya çıkabilir miydi? Napolyon Fransası'nın terör döneminden hiç de farklı olmayan 1. Dünya Sa-

vaşı sonrasında düzenlenen Viyana Kongresi, ortaya yeni sorunlar mı çıkaracaktı yoksa uluslararası düzenin sağlanmasına olumlu bir katkıda mı bulunacaktı?

Viyana Kongresi ile diplomasiyi keşfeden Avrupa, 1. Dünya Savaşı sonrasında devletlerarası ilişkileri tesis edecek ve düzenleyecek yeni bir diplomatik dile ihtiyaç duyuyordu. Liberal düşünceye göre bu dil ya uzlaşma ve işbirliği ile kendiliğinden çıkacak ya da realist paradigmanın iddia ettiği gibi kendini hegemon olarak niteleyen bir güç, bu çok taraflılığı bitirip kendi çıkarları doğrultusunda yeni bir uluslararası düzen inşa edecekti. 20. yüzyılın ilk yarısı ve 2. Dünya Savaşı'na giden süreç, sözkonusu hazırlıklar ve hegemonya arayışları ile geçti diyebiliriz. Nitekim 2. Dünya Savaşı'ndan sonra iki kutuplu düzende galibinin hegemonyasını meşrulaştırarak çıkacağı bir soğuk savaş dönemine girildi. Murat Yeşiltaş, bizzat *hegemonya* kavramından yola çıkarak meşruiyeti sorguladığı konuşmasında, bu meşruiyetin yapısal güçten daha çok rızaya dayalı bir anlayış ile tanımlanmaya çalışıldığı ve *insanî müdahale* kavramının da bu meşruiyeti sağlamak için bir araç olarak kullanıldığı tezini bizlerle paylaştı.

Murat Yeşiltaş'a göre "ABD, Soğuk Savaş'ın bitimiyle birlikte hegemonyasını devam ettirme noktasında bir kriz içine girmiş ve sözkonusu krizi aşmak için insanî müdahale gibi temelde meşruiyet zemini sağlamakta fazla zorlanmayacağı bir alanı seçmiştir." Bu iddia bağlamında, hegemonyanın uluslararası ilişkiler literatüründe çok geç tanımlandığını söyleyen Modelski'nin fikirlerini bizlere aktaran Yeşiltaş, hegemonya tanımının soğuk savaş sonrası değişmesinden hareketle farklı bir hegemonya tanımı ile karşı karşıya olduğumuzu belirtti. Buna göre, hegemonik denilen yapı basitçe, bir devletin uluslararası sistem içinde kurmuş olduğu tek taraflı tahakküm sürecini tanımlayan materyalist bir çözümleme değil, aksine merkezî gücün diğer yapılanmaları dikkate aldığı ve bu yapılanmaların hegemonun gücüne onay verdikleri çok taraflı bir etkileşim alanı olarak anlaşılmalıdır.

Her yeni ve farklı düşünce beraberinde meşruiyet temelini de sağlamak zorunda olduğundan yeni tanımın da kendi iç tutarlılığı çerçevesinde *devletlerin rızası* ve *insanî müdahale* kavramları ile meşruiyet zemini bulduğu sunum süresince dile getirildi.

Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası ilişkiler alanında ortaya çıkan küçük orta ve büyük ölçekli çatışmalar, Yugoslavya gibi bir devletin parçalanması, 1. Körfez Savaşı ve Irak müdahalesi gibi sorunlar, hegemon güç için ne anlam ifade ediyordu? Bu sorunlardan yola çıkarak uluslararası düzenin ve hegemonik meşruiyetin devamı için ne yapılabilirdi? İşte bu noktada Murat Yeşiltaş, ABD'nin soğuk savaş sonrası dönemde hegemonyasının sürdürülebilirliğini *insanî müdahale* kavramı ile sağladığını dile getirdi.

Ancak Yeşiltaş'ın hegemonya ve hegemonyanın sürdürülebilirlik tanımlarına göre yukarıda saydığımız ve hegemonyaya dolaylı yollardan meşruiyet sağlayan durumların hepsi birarada bulunmalıdır. Yapısal güç, rıza zorunluluğu ve insanî müdahale için uygulama alanları şeklinde alıntılatacağımız üç durumun birarada olmaması durumunda hegemon "sürdürülebilirlik krizi"ne girecek ve bu krizi aşmak için hegemonyasını yeniden inşa etmek zorunda kalacaktır.

ABD'nin Soğuk Savaş sonrasında hegemonyasını sürdürebilme krizine girdiği tezini dile getiren Murat Yeşiltaş'a göre, ABD hegemonyasını yeniden inşa etmek için kendi meşruiyet alanını genişletmiş ve *insanî müdahale* kavramını kullanmıştır. Ayrıca "Gerek Ortadoğu'da, gerekse Balkanlar'da Bosna ve Kosova örnekleri yukarıda bahsedilen üç etkileşim noktasını bir potada eritmeye yönelik politikaları üretmiş ve ABD en azından sözkonusu dönem içerisinde hegemonyasını yeniden inşa edebilmiştir."

Küresel Araştırmalar 2005 Güz Seminerleri

GİRİŞ SEMİNERLERİ

İktisadın Temel Kavramları
Uluslararası İlişkilerin Temel Kavramları

M. İbrahim Turhan
M. Akif Kayapınar

TEMEL SEMİNERLER

Stratejik Planlama ve Yönetim
Türkiye Ekonomi Politikası
Türkiye'de Siyaset ve Strateji I
Uluslararası İlişkiler Teorileri I
Uluslararası Finansal Sistem
Yönetim Düşüncesi

İ. Turhan-H. Dortluoğlu
Melikşah Utku
Muzaffer Şenel-Süleyman Beşli
İsmail Yaylacı
Lokman Gündüz
Mustafa Özel

ÖZEL SEMİNERLER

AB'de Entegrasyon ve Genişleme
Bilgisayar Biliminde Karmaşıklık ve Rasgelelik
Dünya Siyasetinde Güncel Meseleler I
Küresel Ekonominin Siyasal Çözümlemesi
Medya, Sermaye, Siyaset

A. Resul Usul
Çetin Kaya Koç
Talha Köse
Sadık Ünay
Mücahit Küçükıılmaz

İHTİSAS ÇALIŞMALARI

Avrupa Ekonomi-Politik Araştırmaları
İktisat Politikaları

Muzaffer Şenel
A. Büyükdeniz-M. Utku
M. İbrahim Turhan
M. Akif Kayapınar

Mukaddime Okumaları

ATÖLYELER

İktisat Felsefesi
Kadın Kimliği Üzerinden Çağdaş Kültür Okumaları
Medeniyetler ve Dünya Düzenleri

İbrahim Turhan
Nazife Şişman-Zahide T. Kor
İsmail Yaylacı-Talha Köse

Haber ve Savaş

Ebubekir Eroğlu

Var bir imha endüstrisi
Adına savaş dedikleri
Ne korunası doğa insafa getirebilir
Ne yeni keşfedilmiş çevre muhabbeti

İnceltilmiştir çocuk ve kadın resimleriyle
Dopdolu haberler karmaşası
Sarf malzemesi ve bedeliyle
Hesaplanmıştır üreticisi ve tüketicisi
Ülkeleri borçlandıran ve borçlandığı sürece
Kaldırmak için duran
Alçaltmak için dönen değerleri
Büyük kırımlara yol açan büyük oyuna
Barış denildiğini de öğrendik yirminci
Yüzyılda uluaşırı kanalları paranın
Zora girip damar daralması hastalığına
Yakalandığı her defasında
Kapasite artırdı imha endüstrisi
(Ateşini düşürmeye yetmediyse
Elbet aldığı silah siparişi)
Ne mücadele payı bıraktı bir tarafa
Ki anlamı artsın geride kalan hayatın
Eski savaşlardaki gibi
Ne saldıranda can pahasına olmanın şerefi
İskender'in ve Darius'un
Gallia'da Sezar'ı arkalayanlar arasında
Moğol akınlarına karşı Bağdat'ta
Canını dışına takmış insanlar vardı
Onlar ki beşerin ölüm oyununda
Karşılıklı
Hırılı bıraktıkları havayı soluyarak
Her harekette hayata sarılmışlardı
Yakın döğüş tabloları bugün bile acıtıcı
Ama bugünkü kapışmadan daha az alçaltıcı.

MAM

Medeniyet Araştırmaları Merkezi

MAM Yuvarlak Masa Toplantıları

DİVAN TOPLANTILARI	Türk Düşüncesinde Kayıp Halka:	Yasin Aktay
TÜRK DÜŞÜNCEİ	Siyasal-Kemalizm, Sosyalizm, İslâmcılık	5 Mart 2005
TARTIŞMALARI	Türk Düşüncesinin Meseleleri	Kurtuluş Kayalı 6 Mayıs 2005
	Türk Modernitesinde Belirleyici Parametreler	Hasan Bülent Kahraman 11 Mayıs 2005
	Osmanlı Son Döneminde Modernleşme ve Geleneksel Kültür Meselesi	Selçuk Akşin Somel 23 Mayıs 2005
	Türk Düşüncesinde Şekillenme Dinamikleri ve Kaybedilen Mevziler	Süleyman Seyfi Öğün 18 Haziran 2005
DİVAN TOPLANTILARI	Modern Psikiyatrik Paradigma	Medaim Yanık 4 Haziran 2005

MAM Türk Düşüncesi

Türk Düşüncesinde Kayıp Halka: Siyasal-Kemalizm, Sosyalizm ve İslâmcılık Yasin Aktay

5 Mart 2005

Değerlendirme: Nurullah Ardiç

Türk düşüncesi kavramı, bu kavramın işaret ettiği alanın sorunları ve özellikle bu soyut nesnenin öz-günlüğü meselesi '60'lı yıllardan beri Türkiye'de sıkça tartışılmıştır. 21. yüzyılın başlarında konu üzerinde çalışan akademisyenlerin de sayıca artmasıyla tekrar gündeme gelen bu konu, günümüz düşünce hayatının temel meselelerinden birini teşkil etmektedir. Bu sebeple Medeniyet Araştırmaları Merkezi konuyla ilgilenen akademisyen ve araştırmacıları "Türk Düşüncesi Tartışmaları" başlıklı bir dizi toplantıda ağırlamakta. şu ana kadar yapılan altı toplantı, sözkonusu alanda önde gelen isimlerin

görüşlerini sunmalarına ve bu görüşlerin tartışılmasına vesile oldu. Bu tartışmalardan çıkan sonuç: sorunlu olduğu konusunda büyük oranda görüş birliği bulunan Türk düşüncesinin ne kadar özgün olduğu ise tartışmalıdır.

MAM Divan Toplantıları'nın Mart ayındaki konuğu Selçuk Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü'nden Prof. Dr. Yasin Aktay'dı. "Türk Düşüncesinde Kayıp Halka: Siyasal-Kemalizm, Sosyalizm ve İslamcılık" başlıklı konuşmasına özgün bir Türk Düşüncesi olup olmadığı sorusuyla başlayan Aktay, bunu söylemenin "henüz" zor olduğunu belirttikten sonra yine de "kayıp halka" olarak gördüğü "siyasal" sorunundan bahsedebilmek için bunu varsaymak gerektiğini belirtti. "Siyasal"ı en geniş anlamda "iktidar ilişkileri" olarak tanımlayan Aktay, kişinin ben-öteki ayrımının farkında olduğundan itibaren başlayan "siyasal[ın] insanın en temel düzeyi/modu/anı" olduğunu söyledi.

"Siyasal"ı tahrip eden faktörlere işaret eden konuşmacı, bugün bunlardan en önemlilerinin toplumda (i) siyaset kurumuna (ve siyasetçilere) kötü gözle bakılması ve (ii) insanın -daha iyiyi talep etmesi anlamında- iktidarı istemesinin hakir görülmesi olduğunu belirtti. Bu çerçevede "beden siyaseti" ve Hıristiyanlık ilişkisinden tarih yazımı ve Nietzsche'nin vakanüvislik eleştirisi ile bilimin çeşitli ideoloji veya söylemlerin aracı haline getirilmesine kadar bir dizi örnek veren Aktay, günümüzde "Türk düşüncesi" denilen şeyin ise aşırı siyasallaştığını belirterek ideolojik kamplaşmalar ve entelektüellerin siyasî partilerin elemanları olarak görev almalarını buna örnek gösterdi. Konuşmacı bu bağlamda "siyasal"ın kayıp değil, zayıf olduğunu, zira seviyesiz, popülist ve sonuç olarak şizofreniye yol açıcı karakter taşıdığını da sözlerine ekledi.

Konuşmasının ana kısmını oluşturan bölümde Aktay, Carl Schmitt ve Slovaj Zizek'e atıfla "siyasallığın askıya alınmasına" yol açan ortamların çeşitli düzeylerde tezahür ettiğini belirterek bunları sıraladı ve Türkiye'nin durumunu bunlara göre açıkladı. Bu çerçevede sözkonusu ortam ve düzeyler beş tanedir:

Yasin Aktay, Siyasal-Kemalizm, Sosyalizm, İslâmıcılık akımları özelinde Türk düşüncesini sorguladı.

1. Arke-politik: Kapalı, homojen bir topluluk anlayışının bulunduğu bu tür toplum ve cemaat yapılarında "daha iyiye gitme" yolunun (siyaset) önu tıkanmaktadır. Aktay'a göre bunun en güzel örneği erken Cumhuriyet dönemidir; ancak Türk düşüncesinin -Kemalizm, Sosyalizm ve İslâmcılıktan müteşekkıl-bütün türevlerinde de gözlemlenebilir.
2. Para-politik: Siyaset-benzeri ama son derece de politize (siyasetten arındırılmış) böyle bir ortamda siyasetin temelini oluşturan "çatışma" vardır; ancak toplumsal alanda değil -parlamento ve siyaset partiler gibi- belli temsilî alanlarda temerküz etmiş ve yalnızca yürütme gücü çerçevesinde izin verilmektedir. Bu kavramın Türkiye'ye pek fazla uygulanamayacağını savunan Aktay'a göre örneğin Habermas'ın *müzakereci demokrasi* kavramı bu düzeye işaret etmektedir, zira bu kavram da herhangi bir çatışma ve dolayısıyla alternatif sistemleri ima etmemektedir.
3. Meta-politik: Siyasetin -sosyalist ütopya(lar)daki gibi- yüksek idealler uğruna ertelendiği ya da -ekonomi gibi- başka alanlardaki çatışmaların bir yansıması olarak görüldüğu bu tür ortamlarda uyum ideolojisi hâkimdir ve insanların hak aramaları engellenir, kendilerinden sürekli fedakârlık istenir. Türk düşüncesini çok güzel tasvir eden bu kavramın örnekleri, siyasî hayatta sıkça rastlanan kompo teorileri ile özellikle İslâmî kesimde modernlik ve teknoloji üzerine yaşanan tartışmalardır. Her iki örnek de kişiyi pasifleştirerek siyasî bir özne olmasına engel olmaktadır.
4. Ultra-politik: Siyasetin -Nazi Almanyası'nda olduğu gibi- militarize olup bir "savaşa" dönüştürülmesini ifade eder (Zizek bu kavramla ayrıca Schmitt'in siyasetin temeli olarak dost-düşman kategorileştirmesine eleştiri getirmektedir).
5. Post-politik: Siyasî alanı ancak teknokrat ve bilimcilerin tasarlayabileceğini ileri süren liberalizm tarafından siyasetin inkâr edildiği, "siyaset-sonrası" bir ortamı ifade eden bu kavram, siyasetin askıya alındığı düzeylerin en tehlikelidir; zira burada herhangi bir alternatifte hayat hakkı tanınmamaktadır. Aktay'a göre günümüz Türkiye'sinde kısmen bu süreç yaşanmaktadır.

Konuşmacı ayrıca Türkiye'de siyasetin liberal inkârının sonuçlarının bir başka alanda, sosyal bilimlerin serencamında da görülebileceğine, örneğin sosyolojinin (hatta siyaset bilimi ve kamu yönetimi gibi disiplinlerin bile) siyasetten arındırıldığına dikkat çekti. Ancak siyasetle eklemlenebildiği ölçüde sosyal bilim adına orijinal şeyler ortaya koymuş olan Türk Düşüncesinin, siyasete uzak durmasına yol açan liberal baskı sebebiyle Gökalp, Prens Sabahattin, Boran vs. gibi isimlerden bu yana herhangi bir özgün ürün çıkaramadığını belirtti.

Konuşmasının son bölümünde Aktay sözü İslâmî kesime getirerek Türk düşüncesinin farklı akımları arasında bir mukayese yaptı. Müslümanlar için fıkhın siyaseti içerdığını ve içtihadın siyasî bir faaliyet, siyasal davranışın da fıkhî bir ameliye demek olduğunu ve bu durumun Müslümanlar için büyük bir avantaj olduğunu ileri sürdü. Buna karşın Türkiye'de Kemalizm ve sosyalizmin içtihat gibi bir mekanizmaları olmadığından durgunluk yaşadıklarını da sözlerine ekledi.

Tartışma kısmı da Kemalizm, sosyalizm ve İslâmcılık akımları ile Türk düşüncesinin özgünlüğü meselesine yoğunlaştı. Aktay, Müslümanların bugünkü kapalı cemaat yapıları gibi sorunlarının İslâm'dan kaynaklanmadığını, bunun İslâm'ın özüne aykırı olduğunu kaydetti. Diğer taraftan, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde Türk düşüncesinin özgün olmadığı görüşünde ısrar etti ve fakat bunun bir zaaf olmadığını, zira Müslümanların "düşünmeye" fazla ihtiyaçları olmadığını çünkü "Allah'ın onlara yettiğini" savundu. Konuya Oryantalist bakış açısıyla yaklaşımaması gerektiğini ifade eden Aktay, özgün düşüncesinin yeşerebilmesi için bir siyasî kavga ve çatışmaya, dolayısıyla "şeytan"a ihtiyaç duyulduğunu, zihinlerde Allah'ın hâkim olduğu bir ortamda ise bu tür bir özgün düşünceye gerek kalmadığını ifade etti.

MAM Türk Düşüncesi

Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri Kurtuluş Kayalı

6 Mayıs 2005

Değerlendirme: Alim Arlı

Medeniyet Araştırmaları Merkezi Türk Düşüncesi Tartışmaları'nın Mayıs ayındaki misafiri Ankara Üniversitesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Kurtuluş Kayalı'ydı. "Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri" başlıklı oturum sıcak bir sohbet ortamında geçti.

Kurtuluş Kayalı günümüzde Türk düşüncesinin yaşadığı eksen kaymasını, bunalımlarını ve bilginin tarih ve toplumla irtibat noktalarının kaybının sorunlarını tartıştı. Son kırk sene zarfında Türk düşünce adamlarının tartıştığı konular birbirleriyle eklemenecekleri, fikrî mafsallarla birbirlerine bağlanacakları yerde, neredeyse her düşünce adamının tarihi kendisiyle başlatma gibi bir eğilim içinde olması, günümüzde bir Türk düşüncesi gündemi niçin yok(!) sorusunun cevabıdır muhtemelen. 1960'larda iktisadî kalkınma odaklı tartışmaların heyecanlı günleri 1970'lerde yerini siyasetin dönüştürülmesi kaygılarına devretmişti. Bu iki on yıl boyunca Türk düşünürleri Türk toplumunun ihtiyacı olan bir atılımın imkânlarını değişik tartışmalar vesilesiyle gündemlerine getirdiler. 1966 yılında Hilmi Ziya Ülken Türkiye'de özgün bir düşüncenin oluşması gereğinden bahsederken bundan yaklaşık on yıl sonra *Toplum ve Bilim* dergisi kurucuları, derginin amacını özgün düşünceye geçiş olarak tanımlamışlardı. Benzer şekilde İdris Küçükömer, Sencer Divitçioğlu, Mümtaz Turhan gibi mütefekkirler düşünce emeklerini bu özgünlüğün ortaya çıkarılması sorununa hasrettiler. Türk düşünce adamlarının "ortak derdi" yeni kurulan Cumhuriyete ihtiyacı olduğu düşünce zenginliğini kazandırmaktı. Kayalı'nın deyişiyle, bu düşünürlerin derdi "bu topraklardı".

Kayalı, bugün Türkiye'de düşünce üreten insanların şu soruları sorması gerektiğini söyledi: Bernard Lewis'in *Modern Türkiye'nin Doğuşu* kitabı yazıldıktan kısa bir süre sonra resmî bir kurumca çevrilmesine rağmen, Niyazi Berkes'in *Türkiye'de Çağdaşlaşma* kitabına neden böyle bir talip çıkmadı ve yazar eserini kendisi çevirmek zorunda bırakıldı? Berkes'in oryantalistliğinden dem vuranlar bu sorgulamayı Lewis'e neden yöneltememektedirler? Halide Edib, bir dönem Amerikan mandacılığına meyleden, sonraları liberal düşünceyle ilgilenen karmaşık bir aydın iken, neden bazı kesimlerce özellikle *Ateşten Gömlek* romanı ile rejim karşıtı, şimdilerde ise sadece feminist düşünceleriyle ele alınmaktadır? Neden *Türkiye'de Şark, Garp ve Amerikan Tesirleri*'nin yazarı Halide Edib'in bu yönü konu edilmemektedir? Bu durumda, "Hangi Halide Edib?" sorusu zorunlu bir soru haline gelmektedir. Benzer şekilde 1980 sonrasında Türk aydınlarının birçoğu tarihsel süreklilik sorununu Erik Jan Zürcher, Feroz Ahmed gibi nitelikli tarihçiler üzerinden okurken, 1950 sonrası bu konuyla ilgili yerli literatürü neden atlamaktadırlar? 1980 öncesi, misyonu sadece çeviri metinler basmak olan bir yayınevi tahayyül dahi edilemezken, 1980'den hemen sonra neredeyse hiç yerli metin basmayan yayınevleri nasıl oluştu? Özgün düşünce arayışı yirmi yıl gibi bir sürede nasıl rafa kalktı ve yerine fikrî ithal ikame düşüncesi geçti? Hilmi Ziya, Mümtaz Turhan, Ahmet Hamdi Tanpınar, İdris Küçükömer, Niyazi Berkes, Erol Güngör, Kemal Tahir, Ziya Gökalp, Doğan Avcıoğlu gibi isimler, niçin sistematik incelemelere konu kılınacak şekilde okunmamaktadır?

Kurtuluş Kayalı'nın gerçekten de üzerinde düşünülmesi gereken bu soruları şunu göstermektedir: Türkiye'de düşünce üreten insanların, içinden çıktıkları topluma ve coğrafyaya bu kadar yabancılaşması herhangi bir sorun değildir. Bugün için bu sorular esasen Türk Düşüncesi için yakıcı bir hal almıştır. Kayalı, Türk düşüncesinin kendi üzerine düşünme ameliyesini kaybetmesi mevzusunun herhangi bir mevzu olmadığını, bunun artık "Türkiye'ye özgü bir düşünce var mıdır?" gibi kritik bir eşığe gelen bir hal aldığını ısrarla vurguladı. Kendi sorunlarımızı çözecek bir düşünce birikiminin gittikçe azalması iki şey anlatmaktadır: İlk, kozmopolit bir imparatorluktan yeni bir devlet çıkaran bir toplumun heyecan ve umutlarının sönmesi ve nostaljik iyimserlikle dramatik bir tarihsel şimdiki zamanın çelişkisini yaşamamasıdır. İkinci olarak, bana ne oldu ve ben kimim gibi soruları soracak bir donanımı kaybetmesidir. Kayalı'ya göre, bugün "memleketi tanımak" derdi kalmamıştır ve esas sorun da bu derdin ortadan kalkmasıdır.

Kurtuluş Kayalı'nın "memleketi tanımak" derdini samimiyetle paylaşmak ve buna herkesin kendi dili içinde ortak olmak, şüphe yok ki bu dert sahipleri için kendi toplumuna samimî bir katkı sağlayacaktır. Tanpınar *Beş Şehir*'de şöyle demektedir: "Gideceğimiz yolu hepimiz biliyoruz. Fakat yol uzadıkça ayrıldığımız âlem, bizi her günden biraz daha meşgul ediyor. Sade millet ve cemiyetlerin değil, şahsiyetin de asıl mana ve hüviyetini, çekirdeğini tarihîlik denen şeyin yaptığı düşünülürse, bu iç didişme hiç de yadığanamaz. Mazi daima mevcuttur. Kendimiz olarak yaşayabilmek için, onunla her an hesaplaşmaya ve anlaşmaya mecburuz."

Kurtuluş Kayalı, "memleketi tanımak" derdini samimiyetle paylaştı.

MAM Türk Düşüncesi

Türk Modernitesinde Belirleyici Parametreler

Hasan Bülent Kahraman

11 Mayıs 2005

Değerlendirme: Ahmet Okumuş

Osmanlı-Türk modernleşme tecrübesi, her daim zengin nüanslarıyla yerli ve yabancı ilim adamları için cazibedar bir çalışma sahası oldu. Hangi bilgi disiplini açısından yaklaşırsanız yaklaşın, “bu ülke”nin moderniteyle hesabı, hâlâ bakir ve sürprizlere, yeni fetih ve keşiflere açık bir saha. Bugüne değin mesele daha çok tarihî-sosyolojik araştırma usulleri çerçevesinde ele alındı. Konuyu felsefî-normatif bir muhasebe olarak gören, yani Osmanlı-Türk modernleşmesinin felsefî bir muhasebesini yapan çalışmalar nispeten az. Belki de bu türden çalışmaların kâmil manada ortaya çıkabilmesi için tarihî-sosyolojik çalışmaların belirli bir yekûna ulaşması gerekiyor. Hasan Bülent Kahraman’ın, Medeniyet Araştırmaları Merkezi’nin düzenlediği Türk Düşüncesi Tartışmaları dizisinin konuğu olarak, “Türk Modernitesinde Belirleyici Parametreler” başlığı altında yaptığı sunuş, Türk modernleşmesini felsefî-kuramsal bir okuma denemesi olarak değerlendirilebilir. Zira Kahraman’a göre Türk siyasetinin incelenmesine yönelik çalışmalar, “henüz bir kuramsal bağlam oluşturabilmiş değil”. Bu tesbit, aslında kendi çabasının aldığı istikametın zımnî beyanı olarak okunabilir.

Kahraman, modernin Türkiye’de iki belirleyici parametre ile belirginleştiğini söylüyor. Bunlardan ilki “devlet-toplum çatışması”, ikincisi ise “kimlik inşa süreci”. Türkiye’de modernleşme ile gelen temel gerilimler, bu iki problem ekseninde tartışılabilir. Kahraman’ın bu değerlendirmeyi izah babında söy-

Kahraman'a göre, Türkiye’de herkes bir şekilde moderliği talep ediyor, oysa asıl mesele, Türkiye’nin muhafazakârlarının olmayışdır.

ledikleri şöyle özetlenebilir: Devlet, modernleşme açısından bakarsak aslında rasyonalitenin alanıdır. Osmanlı örneğinde bile bürokrasinin dönüşmesi, “klasik ulemanın, yerini münevverâna bırakması” bize bunu gösterir. Osmanlı modernleşmesi aslında bir bilme biçiminin, ya da bir bilgi stokunun transferiyle ilgiliydi. Sorulan soru temelde fizyokratik bir soruydu: Devlet nasıl kurtarılır? Bu soruya aşkınsalci bir cevap verildi: Batı’ya benzeyerek. Bu, Namık Kemal’de görüldüğü gibi, kimine göre bir metot meselesiydi, kimine (esasen Kemalizme) göre ise bir öz meselesiydi. Neticede, Osmanlı-Türk modernleşmesi bir bilgi ve dolayısıyla bir teknoloji transferidir. Bunun devlet düzeyinde cereyan etmesi, yani devletin kendi bünyesinde bir değişimle gerçekleşmesi normaldir. Zira toplumun zaten böyle bir talebi olamaz. Modernleşme, tarih-dışı ya da tarih-ötesi bir olgu olarak benimsendi ve bir *simülasyon* kararının verilmesi ile başladı. Yapılmak istenen, belli bir rasyonalitenin ithali idi ve bunun öznesi de devlettir. Buna mukabil toplumun pozisyonunun işaret ettiği nokta ise geleneksel olandır. Dolayısıyla devlet-toplum çatışması, bir rasyonalite-gelenek çatışması olarak görülebilir. Bu daimî *dissensustan* kurtulabilmek için Batı’nın müracaat ettiği yol, klasik olanın öne çıkartılması olmuştur. Klasik olan, modern olanla uyum sağlayabilecektir diye düşünülür. Buna karşın geleneksel olanın hem rasyonalite, hem de modern olanla uyuşmayacağı farzedilir. Meseleye bu açıdan baktığımızda, Türk modernleşmesinin can alıcı problemine varmış oluruz: “Klasikğin ortaya çıkartılamaması”. Ya aşırı bir rasyonalite, ya aşırı bir geleneksellik, iki büyük talebimiz olmuştur. Böylece, ortak bilinçaltı olarak düşünebileceğimiz klasik kıyasıya iskanlanır. Türkiye’de kimlik inşa süreci ile ilgili problemler de tüm bunlarla irtibatlıdır. Modern kimlik, temelde kimliğin bir kendiliğindenlik olmaktan çıkmasına; insanın, daha tabii, daha otantik ve evrensel bir varlık olmaktan çıkıp, kurgulanmış ve daha atomistik-tikel bir varlık olmasına tekabül eder. Buna, ilgili literatürde *özne* denmektedir. Türkiye’deki temel problem, Türk modernleşmesinin yeni bir kimlik yaratırken, bunu bir öznesizliğe dönüştürmesi olmuştur; çünkü modern, kendi içine kapalı, erişilmez, daha somut bir noktaya taşınamaz bir aşkınsallık olarak tarif etmiştir. Burada görülen çatışma, yani özne-öznesizlik çatışması, aslında modernitenin iki büyük filozofunun karşılaşmasında, Hegel-Nietzsche karşıtlığında içkindir. Türk modernitesi de bu karşıtlık içinde değerlendirilebilir. Bu bizi Cumhuriyet’in temel paradoksuna götürür: Bir yandan *aydınlanmış*, Kant’ın tarifiyle, kendi aklına istinad eden bireyi isterken, diğer yandan devlet rasyonalitesinin bunlarla bir türlü uyuşamaması. Kahraman’a göre Türkiye’de bir yüksek kültür ve klasik yaratılmasını engelleyen en önemli neden de budur. Cumhuriyet’in Osmanlı’dan miras aldığı, kendi elitlerini tahrip etme alışkanlığı da bunu pekiştirmiştir. Yeni çıkan her elit, kendinden önceki elitler zümresinin varlık sebebini yok sayarak işe başlamıştır.

Türkiye’de, modernleşmeyle gelen ve kimlik inşa süreciyle irtibatlı temel problemlerden biri de, zaman-mekân tasavvurundaki kırılmalardır. Bütün modernite öncesi, kendiliğinden ve otantik tasavvurlar, zaman bilinci açısından *sonsuzluk/ebediyet* kavramına dayanır. 16. yüzyıldan itibaren Batı’da yaşanan, *sonsuzluk* kavramının giderek sekülerleşmesidir. Zaman kavrayışındaki bu dönüşüm, karşımıza ikinci bir karşıtlığı çıkarır: Kant *versus* Bergson. Kant’ın *a priori*ci zaman-mekân fikrine karşın Bergson, zaman-mekân probleminin bir bellek problemi olarak, bir gelenek ve hafıza problemi olarak vaz’ edilmesine imkân verir. Türk Bergsoncuları da buna istinad ederek kimlik inşa sürecindeki açmazları aşmayı dener.

Hasan Bülent Kahraman’ın Türk modernleşmesine dair en ilginç fikirlerinden biri, tüm modernleşme kritiklerine rağmen Türkiye’de modernliği talep etmeyen ve modern olmayı istemeyen kimsenin olmadığı. Ona göre asıl mesele Türkiye’nin muhafazakârlarının olmayışı. Burke’ün muhafazakârlık üzerine yazdıkları ile Türkiye’de modernleşme süreçlerine ilişkin yazılan eleştirel metinlere bakıldığında bu ortaya çıkacaktır. Batı, her zaman bir *agonizma*, yani bir güreşme unsuru oldu; bir *antagonizma* değil. Namık Kemal gibilerin bile dediği, son tahlilde, “Batı’da ne varsa bizde de zaten var” şeklinde-

dir. Eğer Türkiye'de muhafazakârlar olsaydı, modernliğin pozisyonu çok farklı olurdu. Türkiye'de bir modernleşme reddiyesi yazan olmamıştır. Sözümona muhafazakârların bile çabası kendilerinin ne kadar modern olduklarını göstermektedir. Bu nedenle, 1950 sonrasında, modernleşmeyi bir paket olarak sunmayan hiçbir siyasal hareketin toplumsallaşması mümkün olmamıştır. Zira Türkiye'de hâlâ en büyük ihtiras, modernleşme ihtirasıdır. Sağdan sola herkes modernleşmeyi talep ediyor, çünkü moder-nitenin pratik düzeyde ifade ettiklerine, mesela kalkınmaya, büyük bir iştah duyuyoruz.

Peki, "Türk Modernitesinde Belirleyici Parametreler" modernite yorumlarında hangi yaklaşımı benim-siyor? Bu konuda, Adorno ve onun çağdaş şarihlerinden Wellmer çizgisini izleyen Kahraman, düşün-cesini şöyle ifade ediyor: "Modernin problemlerini çözecek olan, yine modern bir bilinçtir. Bunun dı-şında kalan bir zihinsel pozisyonun bunu yapabileceğini tasavvur etmiyorum."

MAM Türk Düşüncesi

Osmanlı Son Döneminde Modernleşme ve Geleneksel Kültür Meselesi

Selçuk Akşin Somel

23 Mayıs 2005

Değerlendirme: Sümeyye Parıldar

Sabancı Üniversitesi öğretim üyesi Selçuk Akşin Somel, eğitimde önemli değişikliklerin yaşandığı II. Abdülhamid dönemi ve bu dönemin eğitim kurumlarında yetişen nesli ele aldığı konuşmasıyla Medeniyet Araştırmaları Merkezi Türk Düşüncesi Tartışmaları'nın dördüncü konuğuydu. Somel, dönemin eğitim ve kısmen kültür haritasını çıkardığı konuşmasında öncelikle Abdülhamid dönemi eğitim kurumlarına dair incelemelerini aktardı. Daha sonra halk kültürünü de oluşturan ve bu kuşakta derin izleri olan geleneksel kültür öğeleri hakkında bilgi verdi. Somel, bu haritayı oluştururken Abdülhamid dönemi eğitim kurumlarında eğitim alan kuşağın yazdığı anılardan ve elde ettiği kitap-baskı sayısına dair bilgilerden istifade etmiş.

Ders kitaplarının daha belirgin bir form kazanması, ders takrirlerinde ders kitabına bağlılığın, hatta ezberin önemszenmesi, formel binaların, yaş ve seviyeye göre sınıfların düzenlenmesi ve artan din eğitimi, mevcut olanın muhafazasına dönük Abdülhamid devri genel politikalarına paralel şekilde, dönemin eğitim kurumlarında rastladığımız belli başlı hususlar. Özellikle bu kurumlardan yetişen öğrencilerin yazdıkları anılar dikkate alındığında, Abdülhamid dönemi eğitim kurumlarının dolaylı olarak fakat çok etkili bir biçimde bu eğitimi almış kuşaklarda bir "zihniyet dönüşümü" meydana getirdiği sonucuna ulaşıyor. Beklenenin aksine artan din derslerine rağmen öğrencilerin dindarlaşmadıkları, hatta tepkisel bir biçimde din olgusunu hafife aldıkları, fazla formelleşmiş ve biraz da ideolojik özellikteki ders kitaplarının ve müfredatı uygulama adına yaratıcılıklarını kaybetmiş hocaların ise öğrencilere hitap etmekten uzak kaldıkları görülüyor. Formel binalar ve yaşa, seviyeye göre belirlenmiş sınıflar *hiyerarşi* kavramını filizlendirmiş ve dönemin etkin fikir akımlarından pozitivizm ile beraber bu kuşakların zihninde ortak ve güçlü bir *terakki* fikrini geliştirmişti. Ayrıca basında sıkça işlenen ve determinizm yani her olayın ardında makul ve açıklanabilir nedenler bulunduğu fikrini besleyen dünya-

nın farklı bölgelerine dair ilginç bilgiler, “modern bilimin” bu kuşakça çok ciddiye alınmasını sağlamıştı. Bu eğitim politikasının bir diğer etkisi de “kimlik parçalanması”na yol açacak derecede ilerlemeci anlayış, İslâmîlik ve skolastik ahlâk anlayışının birbiriyle mezcedilmeksizin, bir sentez oluşturmaksızın -bir anlamda yamalı bohça gibi- birarada verilmesiydi.

Anılarda dikkati çeken bir husus, bu kuşaklarda derin etkisi görünen, anonim ve yazılı geleneksel kültür öğeleridir. Yüksek sesle okunan eserler, cihat kavramını yerleştiren, “biz-öteki” bilincini oluşturan *Battalname*'ler; tasavvufî içerikli ve ilâhî aşkın genel temayı teşkil ettiği *Leyla ile Mecnun*, *Aslı ile Kerem* gibi dinî nitelikteki romanslar ve Dadaloğlu, Karacaoğlu, Köroğlu gibi halk şairlerinin şiirleri genelde sözlü ve kısmen anonim olan birinci kısımda zikredilebilir. Yazılı geleneksel öğeler ise *Mevlid*, *Mesnevi*, *Muhammediye Şerhi* gibi tasavvufî eserler ile Birgivi'nin eserleri, ilmihaller, Tecvid kitapları, Elif-ba cüzleri, Osmanlı edebî kültür ve diline giriş niteliğindeki *Tuhfe-i Vehbî* ve *Fend-i Attar* gibi sünî eserler olarak iki kısımda incelenebilir.

Somel, bütün bu verilerden çıkardığı sonucu şöyle ifade etti: Bu dönemle ilgili olarak Tanzimat modernleşmesi, Abdülhamid dönemindeki reformlar, genel olarak altyapı yatırımları ve yeni bir bürokratik sınıfın ortaya çıkışından bahsedilebilir. Az çok Fransızca bilen, bürokratik manada modern olan, devrin Avrupası ile mücadele etmeye ahdetmiş bu kuşağı etkileyen saikler arasında, Voltaire ya da Fransızca ders kitaplarındaki çevirilerin yahut Ahmed Mithat'ın seçkilerinin, kısacası Batı kültürünün yer almaması ilginçtir.

Osmanlı modernleşmesi ve “kültür ve zihniyet” sorununda dikkati çeken geleneksel ve kültürel boyutu pekiştiren üç unsur bulunuyor: birincisi, Osmanlı eğitim reform sürecinin 1856'dan önceki döneminin çok yoğun İslâmî yapısı; ikincisi, Osmanlı Devleti'nin yurtdışına çok geniş çapta öğrenci göndermemesi ve son olarak aslında Osmanlı modernleşmesinin büyük oranda devletin kurumlarında gerçekleşmesi, bu okullardaki İslâmî çerçeve ve büyük oranda medrese kökenli öğretmenler.

Türk Düşüncesi Tartışmaları'nın dördüncü konuğu, Sabancı Üniversitesi öğretim üyesi Selçuk Akşin Somel'di.

Bütün bunların bizi ulaştırdığı sonuç, Osmanlı modernleşmesinin, geleneksel yapının çok güçlü etkisiyle de aslında farklı bir "batılılaşma" olduğu, bir ölçüde yerli bir batılılaşma örneği teşkil ettiğidir. Burada "Biz ne ölçüde batılılaştık?", "Batılılaştık mı, yoksa yaşadığımız bu sürece başka bir isim mi verilmelidir?" soruları sorulmalıdır. Tanzimat batıcılığı belki de abartılmamalı, Türkçe konuşan Osmanlı bölgelerindeki benlik bilinci sorgulanmalıdır. Bu dönemdeki zihniyet, 18. yüzyıl zihniyetiyle de mukayese edilmelidir. Bunlar anlaşılırsa, Osmanlı modernleşmesinde etkin olmuş ve modernleşmeye maruz kalmış kişilerin edimlerini ve günümüz Türkiye'sine dair bilinçli-bilinçsiz toplumsal davranış kalıplarımızı anlayabiliriz.

Çeşitli soru cevaplarla geniş bir sahayı kuşatan tartışma, konuyla ilgili metodolojik, psikolojik, sosyolojik pek çok noktanın ele alınmasının ardından Türkiye'nin modernleşme tarihine dair çalışmaların henüz çok taze olduğu ve yeni ve özgün bir "kültür kuramı"na duyulan ihtiyacın dile getirilmesi ile sona erdi.

MAM Türk Düşüncesi

Türk Düşüncesinde Şekillenme Dinamikleri ve Kaybedilen Mevziler

Süleyman Seyfi Öğün

23 Mayıs 2005

Değerlendirme: Alim Arlı

Medeniyet Araştırmaları Merkezi'nin Türk Düşüncesi Tartışmaları'nın Haziran ayındaki konuğu Ulu dağ Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü'nden Prof. Dr. Süleyman Seyfi Öğün'dü. "Türk Düşüncesinde Şekillenme Dinamikleri ve Kaybedilen Mevziler" başlıklı oturumda modern siyaset düşüncesi ile Türk siyaset düşüncesinin kesiştiği noktalar, yolların ayrılış vaktini tayin eden burjuva siyasal idealleri, bu ideallerin diyalektiği ve düş kırıklıkları üzerine zengin muhtevalı bir sunum dinlendi ve tartışıldı.

Tarih boyunca düşüncenin abartılar üzerine kurulmuş bir faaliyet olduğunu söyleyen Öğün, düşünce işinin abartılmasının aslında onun karamsar doğasından kaynaklandığını söyledi. Düşüncenin abartılarının başkonusu olan siyasetin ise iki ayaklı bir mesele olduğunu vurguladı: Birincisi, siyasetin kadimden günümüze müesses bir tarih içinde gelişmesi; ikincisi, bir 19. yüzyıl meselesi olması. 1789'da başlayıp 1945'te fiilen sona eren bu uzun yüzyıl, siyaseti fena halde abartan ve onu, hâkim sınıfı olan burjuvaların düşünce emekleri aracılığıyla kitabileştirip zamanlar üstü bir mesele haline getiren sınıfsal çatışmalara sahne olmuştur. Müesses tarih ise, siyaseti, içinde başka bir ontolojiye yer bırakmayacak şekilde kendi *literatısı* aracılığıyla fikrî olarak düzenleyen kurumsal bir süreklilikler tarihidir. Burjuvalar, siyasî idealleri farklı ontolojiler aracılığıyla bir hayat memat meselesi haline getiren, tarihin gördüğü en devrimci sınıfsal kategoridir. Burjuvalar, devrim sorununu kadim dünyanın, içinde başka bir ontolojiye yer vermeden çözen monolojik bilinç dünyasından farklı olarak, hem bir insanlık durumu hem de bir bilinç sorunu haline getirmişlerdir. Çin'de, Rusya'da, Türkiye'de, Uzakdoğu'da burjuva projeleri aracılığıyla topluma yeni istikametler gösterilmiştir. Burjuvazi öncesi kadim siyasî tarihte merkezkaç hareketler vardysa da bunlar var olan sistemin zihinsel kategorileri dışında bir değişim soru-

nunu içermezler. Sadece burjuva siyasal düşüncesidir ki aynı anda farklı siyasal ontolojiler yoluyla bir değişim imkânını arar. 19. yüzyıl bu arayışların tüm dünyada şiddetli sosyal-siyasal süreçler aracılığıyla kurumsallaştırıldığı bir zaman dilimidir.

Süleyman Seyfi Öğün, Türk düşüncesinin yaygın kanaatin tersine, tarihsel gelişmelerle büyük ölçüde örtüşen bir yapılanmaya sahip olduğunu belirtti. Örneğin Tanzimat, dönemin Matternich Avrupası'nın iktidar kavrayışıyla, hatta Rönesans'ın halka tepeden bakan mütekebbir ruhuyla birebir uyumlu bir harekettir ve çağının karakteriyle uyudur. Türk Düşüncesinin vaadi, bu çerçevede, dünyanın diğer bölgelerindeki hareketlerden bağımsız düşünülemez. 19. yüzyılın burjuva ideali taşıyan tüm elit hareketleri, Fransız İhtilalinin çocuklarıdır. Öğün'e göre, müesses tarih ile burjuva siyasal idealleri 19. yüzyılın gelişmeleri içinde siyaseti abartan yeni formlar geliştirmişti. Ancak 1945'te tüm bu idealler büyük bir hayal kırıklığıyla büyüsünü yitirdi. İkinci Harp sonrası burjuva ideallerine bağlı olarak bu düşüncenin modülasyonları farklı şekiller altında devam etse de, *Aydınlanmanın Diyalektiği*'nde ortaya konulduğu şekliyle bu büyü bozulmuştur. Bu büyü bozumu Türk Düşüncesini de etkilemiş ve 1980'den sonra tüm burjuva içerikli siyasal hareketler "mevzilerini terk etmiştir". Türk Düşüncesi de burjuva karakterli diğer hareketler gibi var olan siyaseti kitabileştirerek aşmayı kendine mesele edinmiştir. Kitabîleşme sorunu, Öğün'e göre, burjuva idealleri açısından bıçağın keskin tarafıdır. Bir önceki dönemin sorunları ve eleştirisi kitabîleşme aracılığıyla aşılır ve süreç içinde trajik bir karakter kazanır. Öğün'e göre, burjuvaların kitabîleştirme düşüncesinin özü "Ben hiçbir tarihe sığmam ve bütün tarihlerin üstünde dururum" düsturudur. "*Das Kapital*, kapitalizmi yakalamak, anlamak, çözümlmek ve onu aşan bir dünyanın inşası meselesini ortaya koyabilmek için yazılmıştır. Kitabî ve hakikî olan arasındaki ilişki referans ilişkisidir ama kitabî olan ona baskın olan şeydir. Burjuva bunu dünyevî ölçeklerde yapan bir sınıfsal durumu ihtiva ediyor. Okuma salonları, kütüphaneler vs. hepsi bu yüzden inşa edilmektedir. Yayınlar, neşriyatlar bunun için yapılmaktadır."

Bu çerçeveden bakıldığında, Türk düşüncesini şekillendiren burjuva itkileri ile bugün itibariyle bütün düşünce alanlarında mevzilerin terk edilmesi arasındaki dramatik çelişki, esasen tüm ülkelerin yaşa-

Süleyman Seyfi Öğün, 19. yüzyılda düşünce-siyaset etkileşimini ve Türk düşüncesinin tarihsel gelişmelerle örtüşen yapılanmasını anlattı.

diği bir insanlık durumudur. Yaklaşık yüz yıl önce Max Weber benzer bir ruhla şöyle diyordu: “Çoğumuzun yazgısının özelliği rasyonalizasyon ve entelektüelizasyondur. Her şeyden önce de “dünyanın büyüsunü kaybetmesi”dir. Gerçekten de mutlak ve en yüce değerler kamu yaşamından çekilmişler, ya mistik yaşamın aşkın âlemine ya da kişisel ve dolaysız ilişkilerinin kardeşlik dünyasına gitmişlerdir. En büyük sanat yapıtlarımızın anıtsal değil kişisel olması bir rastlantı değildir.”

MAM Türk Düşüncesi

Modern Psikiyatrik Paradigma Medaim Yanık

4 Haziran 2005

Değerlendirme: E y ü p S ü z g ü n

Medeniyet Araştırmaları Merkezi'nin düzenlediği Divan Toplantıları'nın Haziran ayındaki konuğu Harran Üniversitesi Psikiyatri Anabilim Dalı öğretim üyelerinden Doç. Dr. Medaim Yanık'tı. Yanık'ın “Modern Psikiyatrik Paradigma” başlığı altında yaptığı zengin muhtevalı konuşması dinleyiciler tarafından yoğun bir ilgi gördü.

Sunuşunu üç bölüme ayırarak konuşmasına başlayan Yanık, ilk bölümde modern psikiyatrik anlayışın temel görüşlerine/tezlerine değindi. İkinci bölümde ruh hastalıklarını farklı kavramsallaştırmanın mümkün olup olmadığı üzerinde durdu. Üçüncü bölümde de modern psikiyatrik paradigmanın bir değerlendirmesini (özellikle bir medeniyet bakış açısıyla) yaptı. Modern psikiyatride, biyolojik, psikolojik, sosyal-kültürel psikiyatri ve travma psikiyatrisi şeklinde beş ana ekolün bulunduğunu belirten Yanık, ağırlıklı olarak biyolojik psikiyatri üzerinde durdu. Ayrıca, bütün bu paradigmlar tek başına bütünlüğü ifade etmekte yetersiz kaldığı için, daha sonraları bunları birleştirmeye çalışan bir biyo-psiko-sosyo-kültürel modelin (tutarlılık açısından zayıf, ancak hasta karşısında en güçlü model) geliştirildiğini sözlerine ekledi.

Genel olarak psikiyatrinin çerçevesini çizen Yanık, bugün modern psikiyatrik paradigma olarak kabul edilen biyolojik psikiyatrinin temel tezine değindi. Buna göre, ruhsal hastalıklar da beynin ürünü olduğu için, diğer tıp dallarındaki gibi, biyolojik araçlarla (ilaçlar, elektrokonvülsif terapiler, gen terapileri vs.) tedavi edilebilir. Ruhsal hastalıkların penisilinini bulma iddiasında olan biyolojik psikiyatri, bir adım daha ileri giderek, ruhsal hastalıklar açısından riskli bireyleri önceden tespit edip, hastalık daha ortaya çıkmadan önlemeyi hedeflemektedir.

Biyolojik görüşün iyi anlaşılması için beynin yapısı ve işleyişi, nöron ve transmitter sistemi, gen faktörü, psiko-farmakoloji gibi konuların da iyi bilinmesi gerektiğine değinen Yanık, biyolojik psikiyatrinin en temel sorununun ruhsal hastalıklar konusunda görüntüleme cihazları, genetik çalışmalar gibi birtakım tanı araçları geliştirmek olduğunu ifade etti. Çok büyük çalışmalara ve yatırımlara rağmen hâlâ çok gerilerde olan biyolojik psikiyatri, bu açığı kapatmak için diğer tıp dallarında olmayan bir sistem geliştirmiştir: Sınıflama yöntemi. Şu anda dünyada kabul gören iki önemli sınıflama sistemi bulunuyor: ABD'nin geliştirdiği DSM-IV-TR ve Dünya Sağlık Örgütü'nün (WHO) geliştirdiği ICD-10 sistem-

leri. Peki, psikiyatrik hastalıklar bu kadar önemli mi? WHO'nun yaptığı bir çalışmadan örnekler veren Yanık'a göre, yaygınlıkları, yüksek ekonomik maliyetleri (dünyada maliyetleri en yüksek 10 hastalıktan 6 tanesi psikiyatrik hastalıktır), kişiye ve aileye yaşattıkları acı ve intiharla sonuçlanabilmeleri açısından oldukça önemli.

Ruhsal hastalıkları modern psikiyatrinin paradigmaları dışında izah etmenin mümkün olup olmadığını da tartışan Yanık, konuyu hem birtakım sorularla hem de tarihsel bir perspektifle İslâm ve Avrupa karşılaştırması yaparak açıklamaya çalıştı. Örneğin, bedenden ayrı bir varlık olan ruhun gündelik hayatımızda sıklıkla gördüğümüz üzere hastalanması veya ruhsal hastalıkların cin ve büyü gibi etkilerle oluştuğu şeklindeki yaygın düşünme biçimini nasıl değerlendirmeli? Yanık'a göre, "Aslında tarihsel perspektifle bakıldığında bizim kültürümüzün önemli bir avantajı ortaya çıkıyor. Özellikle Ortaçağ döneminde Avrupa'da ruhsal hastalıklar için resmi işkence yöntemleri kullanılırken, aşağı yukarı aynı dönemde bizim kültürümüzde bu hastalıklar -tartışılmaya açık alanları bulunsa da- daha yumuşak, daha insanî olarak kavramsallaştırılmış, hastalık şeklinde algılanmıştır." Avrupa'da ruhsal hastalıklara yakalanmış kimseler cadı damgası yiyerek şeytan çıkarma işlemlerine tabi tutulurken, aynı dönemde İslâm Dünyasında bu kimseler kimi zaman Ermiş olarak görülmüş, genelde müzik veya değişik tedavi yöntemleriyle iyileştirilmeye çalışılmıştır. Bu örnekler bize, kendi medeniyetimizin penceresinden bakıldığında, ruhsal hastalıklar konusunda farklı bir düşünme biçiminin, kavramsallaştırmanın ya da algılama biçiminin mümkün olduğunu göstermektedir.

Modern psikiyatri eleştirileri ve değerlendirmeleri meselesine de değinen Yanık, bu konuda birtakım zorlukların bulunduğunu belirtti. Birinci zorluk psikiyatryi "içerden" tanımayanlar sözkonusu olduğunda ortaya çıkmaktadır. Bu kimseler psikiyatrye nüfuz etmekte zorluk çekmektedirler, çünkü "sistematik yaklaşmadığı takdirde psikiyatri dipsiz bir kuyudur". Diğer bir zorluk ise, "tutarlı bir düşünme sistemine sahip, çerçevesi dönemsel bir düşünme biçimi tarafından belirlenmiş bir bakış açısıyla yapılan yüzeysel entelektüel tutumdur. Bu tutumun 1960'lı yıllardaki örneği anti-psikiyatri görüşü iken, bugünkü örneği postmodernizm tartışmaları çerçevesinde yapılan yorumlardır". Yanık, modern psikiyatri eleştirileri konusunda yapılan bu hataları şu sözleriyle ifade etti: "Muhalif olmanın tatlı keyfi üzerinde olmak, hakikate yakın olduğumuz anlamına gelmez".

Son olarak, modern psikiyatrinin bir medeniyet bakış açısıyla ele alınmasının önemine işaret eden Yanık, modern psikiyatrinin güçlü ve etkin konumuna karşın, medeniyet perspektifiyle yapılacak çalışmalarla daha güçlü düşünme biçimleri oluşturmanın mümkün olduğunu belirtti. Bu konuda özellikle modern psikiyatrik paradigmanın da zayıf halkaları olan bazı alanlar üzerinde çalışılabilir. Örneğin, "Kültürel psikiyatri modern psikiyatrinin içselleştirdiği alanlardan biri olmasına rağmen ait olduğumuz medeniyetin bakış açısıyla henüz üzerinde yeterli çalışma yapılmamıştır. Ayrıca, 'normal' ve 'hastalık' tanımları, psikiyatri sınıflama sistemleri, psikoterapiler, sosyal destek sistemleri, ilaç firmalarının psikiyatri üzerindeki etkileri ve homoseksüellik çalışma alanları olmaya aday diğer konulardır. Bunların üzerine eğilerek yeni bir fikir ve düşünce üretmek mümkündür".

Tartışma kısmı ise daha çok psikiyatri ile din/ibadet, peygamberlik, sosyal bilim ve bilim tarihi ilişkisi gibi konular etrafında sürdü.

Bilim ve Sanat Vakfı
XIV. Öğrenci Sempozyumu
İslam ve Batı İlişkileri
2 Temmuz 2005

Açılış Konuşması: Mustafa ÖZEL
 Takdim: Dr. İbrahim KALIN

I. OTURUM

HAÇLI SEFERLERİ VE İSLAM BATI İLİŞKİLERİ

Oturum Başkanı: Dr. Abdülhamit Kırmızı

Haçlı Seferlerine Genel Bir Bakış / Şeyma Turan

Haçlı Seferlerinin Sebepleri / Fatmanur Beşer

Batılılar Gözüyle Selahaddin Eyyübi / Ayşe Akan

II. OTURUM

İKİ DÜNYA ARASINDA: SEYYAHLAR GÖZÜYLE İSLAM BATI İLİŞKİLERİ

Oturum Başkanı: Dr. Suat Mertoğlu

Polonyalı Simon:

Batılı Bir Seyyahın Avrupa, Anadolu ve İslam Topraklarındaki İzlenimleri / Abdurrahim Sıradağ

Ebu Bekir Ratip Efendi'nin Nemçe Seferi / Ersin Adıgüzel

III. OTURUM

DİNLERARASI DİYALOG: SORUNLAR VE ÇÖZÜM ARAYIŞLARI

Oturum Başkanı: Dr. Hızır Murat Köse

II. Vatikan Konsülü ve Sonrası Metinlerde Diyalog Kavramı / Şafak Başkaya

Diyalog mu, Misyonerlik mi? / Esra Türkan

Dinlerarası Diyalog ve Dini Ötekiyle Manevi Etkileşim Sorunu / Büşra Gülcan

Dinlerarası Diyalog: Fethullah Gülen Örneği / Kaan Yıldırım

IV. OTURUM

ENDÜLÜS VE AYDINLANMA DÖNEMLERİNDE İSLAM VE BATI İLİŞKİLERİ

Oturum Başkanı: Dr. Yücel Bulut

Endülüs Tarihinde Moriskolar / Meryem Sevim

Modernleşme Döneminde Endülüs'ün İzdüşümleri / Hatice Şekerci

Edebiyatımızda Endülüs / Meral Şentürk

İbn Rüşd Düşüncesinin Batı'ya Etkisi / Yahya Abdulov

E. Said'in Gözüyle Oryantalizmin Doğu Kurgusu / Mustafa Gültekin

Değerlendirme: Dr. İbrahim Kalın

Bilim ve Sanat Vakfı *XV. Öğrenci Sempozyumu* *İslam Felsefesi*

3 Temmuz 2005

Takdim: Dr. İbrahim KALIN

I. OTURUM

İBN BACCE VE KLASİK İSLAM DÜŞÜNCESİNDE BİREY

Oturum Başkanı: Dr. Burhan Köroğlu

İslam Felsefesinin Yalnız Filozofu: İbn Bacce, Hayatı ve Eserleri / Betül Özel Çiçek
Tedbir el-Mütevahhide Göre İbn Bacce'nin İnsan Görüşü / Meryem Üke
İbn Bacce'nin Birey Kavramından Hareketle Siyaset Düşüncesi / Hüma Utku
İbn Bacce'de Birey Düşüncesi ve Modern Bireycilikle Mukayesesi / Hacer Aydın

II. OTURUM

KLASİK İSLAM DÜŞÜNCESİNDE İRFANÎ BİLGİ

Oturum Başkanı: Dr. Burhan Köroğlu

İbnu'l-Arabi'de Bilgi-Hayal İlişkisi / Şafak Başkaya
Bir Bilgilenme Süreci Olarak İbnu'l-Arabi'de Aşk / Hatice Şekerci
Mevlana Düşüncesinde Bilgi, Akıl, Aşk / Alihaydar Murat Kıştan
Modern Dünya Açmazındaki İnsana İki Yaklaşım: Psikoloji ve Tasavvuf / Arzu Aydınoğlu
Siyaset ile Theorie Arasındaki Serencam:
İslam Felsefesinin Kaynaklarından Birisi Olarak Yunan Mutluluk Anlayışı / Ümit Aksoy

III. OTURUM

MOLLA SADRA VE GEÇ DÖNEM İSLAM DÜŞÜNCESİNİN SERÜVENİ

Oturum Başkanı: Dr. İbrahim Kalın

Molla Sadra ve İran İslam Felsefesinde 'Safevi Rönesansı' / Eyüp Süzğün
Molla Sadra'da Bir Kavram ve Gerçeklik Olarak Varlık / Reyhan Sarıkaya
Molla Sadra'da Bir Keşif ve İnşa Olarak Bilgi / Asiye Şen
Molla Sadra'da Hareket ve Zaman Kavramları / Sümeyye Parıldar

IV. OTURUM

GAZALİ'Yİ YENİDEN DÜŞÜNMEK

Oturum Başkanı: Doç. Dr. İhsan Fazlıoğlu

Gazali'de Ahlâk ve Ahlâkî Değerlerin Temeli / Berra Kepekçi
Tasavvufun Gazali Düşüncesindeki Yeri / Murat Işık
Gazali'de Determinizm Düşüncesi var mıydı? / Büşra Boztepe
Gazali'nin Filozofları Tenkidi: Bir Yeniden Okuma Teşebbüsü / Mustafa Kömürçüoğlu
İdeal Devlet ve Erdemli Şehrin Mukayeseli Değerlendirmesi / Halis Kaya

Değerlendirme: Dr. İbrahim Kalın

Medeniyet Araştırmaları 2005 Güz Seminerleri

GİRİŞ SEMİNERLERİ

Sosyal Bilim Düşüncesi
İslam Düşüncesine Giriş

Hızır M. Köse
Burhan Koroğlu

TEMEL SEMİNERLER

İlk Yüzyıllarda Hadis İlmî
İslam Hukuk Teorisine Giriş
Kur'an'ı Anlamaya Giriş
Siyaset Teorisi - I
Sosyal Teori - I

Halit Özkan
Murteza Bedir
Suat Mertoğlu
Hızır M. Köse
Nurullah Ardıç

ÖZEL SEMİNERLER

Bilim-Din İlişkisi
Eflatun Okumaları
Hadis Okumaları
İletişim Psikolojisi
İnsan ve Genetik
İslam'da Bilginin Temelleri
İslam-Batı İlişkileri Tarihine Giriş
İslam Tarih Metodolojisi

İshak Arslan
Ali Pulcu
Müjdat Uluçam
İ. Zeyd Gerçik
Hamza Erol
Şakir Kocabaş
İbrahim Kalın
Yavuz Yıldırım

İHTİSAS ÇALIŞMALARI

Araştırma Teknikleri
Batı Felsefe-Bilim Tarihi
Fıkıh Usulü
İbn Haldun Okumaları
Klasik Sosyal Teori
Medeniyet Tarihi Okumaları

Hızır M. Köse
İhsan Fazlıoğlu
E. Said Kaya
M. Akif Kayapınar
Nurullah Ardıç-Alim Arlı
F. Ö. Sönmez-F. Bayram

ATÖLYELER

Batı Felsefe-Bilim Tarihi: Bilim Devrimi
Mukaddime-i İbn Haldun

İhsan Fazlıoğlu
Yavuz Yıldırım

Savaşa Gitmemiz Buyruldu

Demyan Bedniy

Çeviri: Ataol Behramoğlu

- Bir Asker Türküsü
Savaşa gitmemiz buyruldu
"Toprak için aslanlar gibi dövüşün" diyerek
Toprak için! Ama kimin toprağı? Söylenmedi bu
- Dere beyinin toprağı olsa gerek!
Savaşa gitmemiz buyruldu
"Özgürlük adına" diyerek
Özgürlük adına! Ama kimin özgürlüğü? Söylenmedi bu
Halkın özgürlüğü olmasa gerek!
Savaşa gitmemiz buyruldu
"Bizden" dendi "yardım bekliyor müttefik uluslar"
Ama en önemli şey unutuldu:
Kimin cebine girecek banknotlar?
Savaş kimisi için hayatla ödenen bir fatura
Milyonluk kazançtır kimisine
Çocuklar, daha ne kadar
Katlanacağız bu ağır işkenceye?

SAM

Sanat Araştırmaları Merkezi

SAM Yuvarlak Masa Toplantıları

ÖZEL ETKİNLİK	Endülüs'ü Anlamak	30 Nisan-7 Mayıs 2005
BELGESEL	"Gönülçelen: Ben, Adnan Benk" (2005, Türkiye, 27 dk.)	Yön: Mustafa Yenipazar-Nuri Aksu 8 Temmuz 2005
HASBİHÂL	Teori ve Pratiğin Çatışma Alanı: Yerli Yapımlar	Cengiz Uzun 11 Temmuz 2005

FİLM TARTIŞMALARI

Cennetin Çocukları, (1997, İran, 89')
Yön: Mecit Mecidi

Düz Hikâye, (1999, ABD, 112')
Yön: David Lynch

Kahve ve Sigara, (2003, ABD, 95')
Yön: Jim Jarmusch

Karpuz Kabuğundan Gemiler Yapmak,
(2004, Türkiye, 98')
Yön: Ahmet Uluçay

Melankolinin Üç Odası, (2004, Finlandiya, 106')
Yön: Piryo Honkasalo

Yüzyılın İtirafı, (2003, ABD, 95')
Yön: Erol Morris

SAM Özel Etkinlik

Endülüs'ü Anlamak

(Panel, Konferans, Söyleşi, Belgesel ve Saydam Gösterisi)

30 Nisan-7 Mayıs 2005

Değerlendirme: Mehmet Akalın

Sanat Araştırmaları Merkezi, Endülüs'ün fethinin 1294. yıldönümünde bir hafta süren etkinlik dizisi ile Endülüs'ü konu aldı. Endülüs'ün İslâm medeniyeti içerisindeki yerini, Mağrib ve Maşrik ayrımının ne kadar coğrafi ya da ne kadar hayatî olduğunu ve bugün Endülüs'te hangi gelişmelerin yaşandığını görmek üzere paneller, konferanslar, söyleşiler düzenlendi; saydam gösterileri ve belgeseller izleyicilerle buluştu.

Mahmut Erol Kılıç, Burhan Köroğlu, Muhammed Subhi Ebu Hüseyin'in konuşmacı olarak katıldıkları panelde sırasıyla, "Endülüs Süffileri", "Endülüs'te Bilim ve Felsefenin Ortaya Çıkışı: İbn Bacce" ve "Endülüs Edebiyatı'nda Kadın" başlıkları tartışıldı.

Kılıç, Endülüs'teki tasavvufî cereyanın öncülerinden İbn Meserre, İbn Kasiyy ve -bir başka bahis mevzuu olması sebebiyle- biyografisini vermekle yetindiği İbn Arabi'yi ele aldığı konuşmasında Endülüs sūfîlerinin ortak özellikleri üzerinde durdu. Temelli bir din eğitimi ve çok güçlü bir hadis kültürünün bu özelliklerin başlıcaları olduğunu dile getiren Kılıç'a göre, bu topraklarda düşünce hayatı h.172'de canlanmaya başlar ve İmam Malik'in *Muvatta'sı* bir süre elkitabı olur. İbadet, zühd vb. pratiklerin, zahid ve abid bir prototipin oluşması üzerine irfanî düzeyde bir yükselişe sūfîlerle rastlarız. Kılıç, *Kıtab'ül Huruf* ve *el-Müntekâ* eserlerinin sahibi İbn Meserre ile *Haldunna Aley'n*in yazarı İbn Kasiyy'in felsefî düşüncelerini, tasavvufî görüşlerini belirttikten sonra günümüz Endülüs Müslümanlarının durumuna ilişkin olarak şunları ifade etti: "Bugün Endülüs'te Müslümanlığı seçenlerin sūfîlik yolu ile bu dine yöneldiklerine, Granada, Kurtuba gibi önemli şehirlerde sūfî tekkelerinin açıldığına, Şazelîye, Rahmanîye ve Cerrahîye gibi tariklerin faaliyet gösterdiklerine şahit oluyoruz."

Köroğlu, Mağrib'de bilim ve felsefenin doğuşuna yer verdiği konuşmasında İbn Tufeyl, İbn Rüşd ve özellikle de İbn Bacce'nin felsefî nazariyelerini dinleyicilerle paylaştı. Sırasıyla, tealim ilimleri (matematik, geometri vb.) ve mantık merhalelerinin görüldüğü bu tabloya, İbn Bacce'nin felsefe ve metafiziği eklediğini vurgulayarak, filozofun "Tedbiru'l Mütevahhid" düşüncesini tahlil etti. Köroğlu son olarak Rönesansa temel oluşturan Latin İbn Rüşdcülerine değindiği sunumunda İbn Rüşd'ün din-felsefe arasındaki uzlaştırma çabasının yeniden ele alınmasının gerekliliğine işaret etti.

Mağrib Edebiyatı'nda kadını konu edinen Muhammed Subhi Ebu Hüseyin, Araplar, Berberîler, Müslüman İspanyollar, dinini değiştirmemekle birlikte Arapça konuşanlar, Emevi sarayındaki köleler ve Slav ırkına mensup Sekalibe denen kölelerin biraraya gelerek çok kültürlü bir yapı meydana getirdikleri Endülüs'te, kadının Maşrik'takinden farklı, ayrıcalıklı konumunu ve Endülüs'e has özelliklerini yorumladı.

Panel, İbrahim Kalın'ın bağlaması eşliğinde verdiği mini konserle son buldu.

Sanat Araştırmaları Merkezi'nin düzenlediği panele İbrahim Kalın, Mahmut Erol Kılıç, Burhan Köroğlu ve M. Subhi Ebu Hüseyin konuşmacı olarak katıldı. Paneli İhsan Kabil yönetti.

Etkinlikler dizisine "Avrupa'ya Akan Felsefe ve Bilim Irmağı: Endülüs Mirası" başlıklı bir konferans ile katılan İhsan Fazlıoğlu'na göre, Endülüs'ü Maşrik'tan ayrı düşünmek, birbiriyle mukayese etmek yanlış bir tutumdur. Endülüs ancak İslâm Dünyasının bir parçası olarak görüldüğü ve ayrı değerlendirilmediği takdirde doğru anlaşılabilir. Çünkü Maşrik, Endülüs'te üretilenden habersiz değildir. Endülüslü Müslümanlar Maşrik'te üretilenden haberdar olmak için Doğu'ya seyahatler düzenlemişlerdir.

Fazlıoğlu konuşmasında, fetihten önce Endülüs'te ilim ve kültür hayatı, fetihten sonraki siyasî süreç ve bu süreç içindeki farklı dönemler, felsefe-bilim alanında atılan adımlar, tıp, astronomi, tarım, botanik, eczacılık, trigonometri vs. alanlardaki gelişmeler hakkında tafsilatlı bilgiler vererek, Endülüs medeniyetiyle ilgili yaygınlık kazanmış farklı tezleri ve İbn Rüşd'ün Batı Hıristiyan Dünyasına etkisini değerlendirdiği zengin bir sunum gerçekleştirdi.

Film ve belgesellerle devam eden haftada, Yaşar Şadoğlu'nun Endülüs izlenimlerini paylaştığı saydam gösterisi ilgiyle izlendi. Program, Dayanışma Vakfı'ndan Hüsnü Kılıç, Nezir Dinler ve İspanya'dan konuk olarak gelen Abdülhasib Castinera'nın katıldıkları "Günümüzde İspanya Müslümanları" başlıklı bir söyleşiyle son buldu. Castinera, bugün Endülüs'te son 30 yıl öncesine dek görülmeyen ihtida hareketlerine eğildiği konuşmasında, başlangıcını bir grup hippinin Müslümanlığına dayandığı bu hareketin, özellikle sûfilik yoluyla ve Abdülkadir es-Süfî'nin öncülüğünde hızla büyüdüğüne dikkat çekti.

SAM Belgesel

Gönülçelen: Ben Adnan Benk

Yön: Mustafa Yenipazar, Nuri Aksu, Türkiye, 2005, 27 dk.

8 Temmuz 2005

Değerlendirme: Esra Engin

Estetik düzlemdeki duyarlı kimliği ve polemikçi yapısıyla Türk edebiyat/tiyatro/sanat eleştirisinde önemli bir yeri olan Adnan Benk (1922-1998), ellili yılların nesnellik arayışındaki eleştirmenleri arasındadır. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü 1946'da bitiren eleştirmen, tam otuz altı yıl bu bölümde öğretim üyesi olarak görev yaptı 1952'den itibaren çeşitli dergi ve gazetelerde edebiyat, tiyatro, müzik, sinema ve plastik sanatlara ilişkin eleştiri ve deneme yazıları yazdı. *Meydan-Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedisi*'nin çeviri bölümü başkanlığını yaptı, *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*'nin genel yayın yönetmenliğini üstlendi. Balzac, Valéry, Sartre, Troyat, Salinger ve Duras'dan çeviriler yapmış ve sağlığında sadece bir şiir kitabı (*Sükûtun Hataları*, 1944) yayımlamış bir yazın adamıydı.

Adnan Benk 1965'te, İ.Ü. Film Merkezi'nin ilk belgeseli olan, kurgusunu ve özgün müziğini kendisinin yaptığı *Ben Asitavandas* adlı belgesel filmini yönetti. Belgesel film İtalya'da Padua Üniversitesi'nin düzenlediği 10. Uluslararası Film Şenliği'nde "eski bir sanat eserinin özgür ve çağdaş yorumlanmasında yeni bir araştırma" şeklinde değerlendirilerek, sanat belgeseli dalında ikincilik ödülü aldı (1965). Berlin Film Festivali'nde başarı kazanan Türk filmi *Hitit Güneşi* üzerine yazdıkları, bugün de belgeseller için yol gösterici görüşler içermektedir. Kuramsal birikimi sağlığında hemen hemen hiç anlaşılabilir eleştirmenin yazıları, *Eleştiri Yazıları* başlığı altında iki ciltte toplandı. Böylece Benk'in kuram-yoğun,

yer yer düzeyli bir polemğin hakkını veren biçiminin nitelikli ürünlerini okumanın fırsatını, hem de ilk yayımlanışlarından bunca yıl sonra, elde etmiş olduk.

Buraya kadar kısa bir biyografisini vermeye çalıştığımız Adnan Benk'i *Gönülçelen: Ben, Adnan Benk* adlı belgesel ile hayat içerisindeki duruşunu, hayatını anlamlandıran parçaları tiyatro sahnesinde canlandırılan bir mizansende seyrettik. Bu kurguda Benk'in aşağıdaki dizelerinin etkisini hissetmek de mümkün görünmektedir:

Anasını babasını kaybedenler, ansızın geriye
Onların bıraktığı boşluğa çekilirler. O güne kadar, yaşın ne olursa olsun,
Yüzüne vuran aydınlık, arkada uzanan gölgeden beslenirdi.
Üçüncü boyutun elinden alınmış gibisin.
Gölgeleşme sırası şimdi sende.

Evet, gene sahnedesin kuşkusuz.
Ama nesi var bu tiyatronun?
Salon niçin bu kadar aydınlık da sahne karanlıklar içinde?
Sen yine sensin, seyirciler de hep o seyirciler.
Peki kimin aklına esmiş de, sırtları sahneye dönük oturtmuş onları böyle?

Yarattığı eleştiri metinlerinde yalınlığa, anlaşılabilirliğe, en önemlisi de işlevsel tutarlılığa dayalı bir okuma tadı vermeye çalışmıştır hep. Bu durumu kendi diliyle *Çağdaş Eleştiri* dergisinin ilk sayısındaki tanıtım yazısında "Açık seçik kavramlara ulaşamazsak, bizde çok yaygın olan eleştiri gezveliliğinden sıyrılamayız" diye ifade eder. Eleştirmenliğinin en parlak dönemindeyken eleştirmenliği bırakacak kadar bir sıfat içersine yerleşmekten kaçınan, bu yüzden birçok alanla ilgilenmesine rağmen hiçbirinde konumlanmak istemeyen bir kişiliktir. Aynı zamanda eleştirmenlik zaaflarından biri olan dışarıdan eleştiriden uzak durmak için, ele aldığı iş kendisine yabancı olmasına rağmen, onu ayrıntılarıyla ve bütün yönleriyle öğrenmekten yüksünmeyen -plastik sanatlar için fizik ve kimyayı öğrenerek başlangıç yapması gibi- titiz bir eleştirmendir.

Adnan Benk

Belgesel içerisinde de Benk'i canlandıran sanatçının diliyle aktarılan Benk'in kendi sözlerinden yalınlığa verdiği önem anlaşılmaktadır. Ayrıca Benk'in yaşayışında vurgulanması gereken en önemli noktalardan biri olan, insanın ilgilendiği alanlarla hayatının sınırlanamayacağı, önemli olanın iyi bir oyun sergilemek olduğu fikri üzerinde durulmuştur. Müzikleriyle, belgeselde Benk ile ilgili verilmek istenen başat temanın (Hayatı boyunca konumlanmaktan kaçınma duygusunun) birebir gitmesi, anlatımı güçlü kılmıştır.

Belgeselin, klasik belgesel anlayışının yani kişilerin hayatının çizgisel anlatımının dışında özgün tarzda bir portre ortaya koymasıyla dikkate değer bir çalışma olduğu görülmektedir.

SAM Hasbihal

Teori ve Pratiğin Çatışma Alanı: Yerli Yapımlar

Cengiz Uzun

11 Temmuz 2005

Değerlendirme: Naz Emel Koç

Görüntü yönetmeni Cengiz Uzun, Sanat Araştırmaları Merkezi'nin Hasbihâl konuğuydu. Kameramanlıkla başladığı meslek hayatını görüntü yönetmeni olarak sürdüren ve sektöre girdiği sekiz yıllık zaman zarfında "Barış Manço ile Yediden Yetmiş Yediye", "Devriye", "Ekmek Teknesi", "Çatıdaki Hirsız", "Bütün Çocuklarım" gibi program ve dizilerde görev alan Uzun, kendisiyle yaptığımız sohbette bu alanlardaki tecrübelerini dinleyicilerle paylaştı.

Zaman zaman kameramanlıkla karıştırılan görüntü yönetmenliği, kameramanlığın birkaç adım ötesinde yer alır. Kameramanın görevi vizörden gördüğünü kaydetmekle sınırlı iken, görüntü yönetmeni görüntüye etki eden her türlü unsuru kontrol altına almakla sorumludur. Görüntü yönetmeni kamerayı tanıdığı kadar, ışık kullanımından da anlamalı, gerekli teknolojik materyal konusunda iyi bir birikime sahip olmalıdır. Elindeki senaryoyu nasıl bir görüntüyle ifade edeceğini bilen kişi yine görüntü yönetmenidir. Bu sorumlulukları üstlenecek kişi, yönetmenin oyuncu ve mizansene yoğunlaşmasına yardımcı olacaktır. Tabii buraya kadar anlattıklarımız işin teorik kısmı.

Uzun'un aktardıklarına göre, hâlâ sektörleşmemiş Türk sinema ve televizyon yapımlarında bu tip kurallardan söz etmek oldukça güç. Her yönetmen el yordamıyla belirlediği kaidelere göre hareket ediyor. Genellikle görüntü yönetmeni senaryoyla doğrudan muhatap olmazken, kimi yönetmen işi kameranın başına geçmeye kadar ilerletmiş. Bu durumda, görüntü yönetmeninin çalışma alanına bir miktar müdahale sözkonusu. Görev tanımlarının tam anlamıyla yapılmaması ve ekipler arasındaki uyumsuzluk bu işi yapmayı güçleştiren etkenler arasında. Sanat camiasının görüntüye nasıl etki edeceğini düşünmeksizin, bulduğu her boş duvarı resimle süslemesini bu duruma örnek gösteriyor Uzun.

Türkiye'de durum böyleyken yurtdışında her şey çok daha iyi koşullarda ve profesyonelce yapılıyor. *Aşk Zamanı* ve *Kahraman* filmlerinden tanıdığımız görüntü yönetmeni Christopher Doyle, Cengiz Uzun'un işini hakkıyla yapan isimlere gösterdiği örneklerin başında geliyor.

Yoğun uğraşlar sonucunda ulaşılan görüntülerin, kurgudan geçtikten sonra bambaşka bir hal alması görüntü yönetmeninin başına gelen kaçınılmaz durumlardan. Uzun'a göre bu oldukça doğal; herkes işini doğru yaptıktan ve ortaya çıkan sonuç iyi olduktan sonra bunda bir sakınca görmüyor. Son olarak Uzun'a gelecekte bir film yönetmek isteyip istemediğini sordüğümüzde, amacının bu olmadığını, görüntü yönetmenliği alanında kendini geliştirmeyi hedeflediğini söylüyor ama gelecekte tek bir film yapmayı düşünebileceğini de ekliyor.

SAM Film Değerlendirme

Cennetin Çocukları

Yön: Mecit Mecidi, İran, 1997, 89'

Değerlendirme: Büşra Gülcen

Cennetin Çocukları bir çift eski ayakkabının kaybolmasıyla iki kardeşin içine düştükleri sıkıntıyı konu edinir. Bu duruma bulunan çözüm üzerinden zorluklar karşısında ayakta durma çabaları gösterilir. Toplumdaki sınıf ayrımını, derin maddî uçurumu, iletişimsizliği, yabancılaşmayı ve tüm bu çözülmeye rağmen, değerlerine, inançlarına sarılan insanların hayata tutunuşlarını kaybolan bir çift eski ayakkabı üzerinden başarıyla anlatır.

Ali, kardeşi Zehra'nın tamirciden aldığı ayakkabılarını manavda kaybeder. Yeni bir ayakkabı alacak durumu olmayan babasını sıkıntıya sokmamak için Zehra'dan bunu gizlemesini ister ve okula giderken kendi ayakkabılarını vereceğini söyler. İki kardeş farklı zamanlarda okula gittiklerinden ayakkabıyı değişik tokuş ederler. Bu durum onlar için oldukça zordur, ayakkabıyı birbirlerine yetiştirebilmek için her gün kan ter içinde koşarlar. Ali okula zamanında yetişemediği için müdür yardımcısından azar işitir. Zehra ise yaşatları güzel ayakkabılar giyerken büyük, kirli ve yırtık bir ayakkabı giymenin üzüntüsünü yaşar; abisini şikâyet etmek, babasını güç duruma sokmaktan ve huzursuzluk çıkarmaktan başka bir işe yaramayacağı için susar. Bu duruma sebep olduğu için vicdan azabı çeken Ali, okullararası düzenlenen koşu yarışmasından ödül olarak üçüncüye ayakkabı verileceğini öğrenir ve kardeşi Zehra için yarışmaya kayıt yaptırır.

Filmin ilerleyen sahnelerinde bahçivanlık için bisikletleri ile şehre inen Ali ve babasının, arabalar, büyük binalar ve reklâm panoları arasında kalan küçücük bedenleri, yoksul insanların modern dünyada ruhen ve bedenen yok olmaya mahkûm olduklarını -olacaklarını- dikte etmeye çalışan zihniyete karşı bir tavır alıştırdı adeta. Devasa yapılar arasında "küçülen bedenlerin", her şeye rağmen ellerindekiyle yetinen, gelecek için ümit besleyen insanların hikâyesi anlatılır. Her bir kare yeni bir soruya kapı aralar: Babasının bahçivanlık yaptığı evde, Ali'nin uyuşaklan varlıklı oyun arkadaşı mı gerçek uykudadır, yoksa asıl uyuyan, kendi yaşantısından bir günlüğüne de olsa sıyrılarak sıkıntısız, kaygısız oynama dalıp giden Ali midir? Cevap fazla gecikmez: Eve dönüş yolunda freni tutmayan bisikletin ağaca çarpmasıyla baba ve oğul bu uykudan sıyrılıp hayatlarının gerçekliğine geri dönerler.

İran toplumunun karakteristik yapısı, komşuluk ilişkileri, teslimiyet, fedakârlık kavramlarının sıkça işlendiği filmde, yaşamın, rahmetin ve bereketin simgesi olan su, birçok karede bu manayı perçinler. Zehra ve Ali'nin, iç dünyalarında barındırdıkları bağlılık ve teslimiyet ile henüz çocuk yaşta olmaları-

na rağmen maddiyatın büyümesine, dış dünyanın çarkına, hayatın sindirici acımasızlığına karşı korundukları görülür. Ali'nin ayakkabıyı kaybettiğinden beri okula geç kalmamak için ıslak, dar sokaklarda verdiği koşu, zamanla yarışa giren insanoğlunun yaşam mücadelesi ve hedefine ulaşmak yolundaki ön hazırlık aşamasıdır handiyse.

Cennetin Çocukları, modern dünyanın hayatları parçalayıp yutan, insanîlikten ayıran ve çözülmeye neden olan zihniyetine karşı ayakta durmayı başarabilen "karşı zihniyetin" her türlü zorluğa rağmen varoluşunu anlatır. Bu eleştirel yapıt, sinema noktasında İran filmlerinin dünyaya örnek teşkil eden başarılı yapımlarındandır.

SAM Film Değerlendirme

Düz Hikâye

Yön: David Lynch, ABD, 1999, 89'

Değerlendirme: *B e t ü l G ü l t e m i z*

Film, kızı Rose'la birlikte sakin bir hayat yaşayan ihtiyar Alvin Straight'i konu edinir. Alvin kardeşinin kaza geçirdiğini öğrenir ve tüm imkânsızlıklarına karşın yola koyulur. Yolculuk ilerledikçe Alvin'in türlü acıları barındıran ilginç yaşam öyküsü gözler önüne serilir. Yüze odaklanan yakın plan çekimlerle, ifadeler karakterleri tanımlayıcı bir unsur olarak kullanılır. Akıcı, yalın ve düz bir hikâye olmasına karşın, derin içeriği filmin ismine kinâyeli bir anlam kazandırır.

Sonuçları değerlendirdiğimizde, her türlü engeli hiçe sayarak çıkılan bir yolculuktur bu. Gözlerinin iyi görmemesi, şeker hastalığı ve kalça kemiğindeki kırık, kahramanımızı 317 mil uzaklıktaki Wisconsin'e yapacağı bu yolculuktan bir an bile alıkoyamaz. Bu zorlu sınav için çim biçme makinesinin arkasına taktığı römorku kullanır ve bu ilginç araca gösterilen tepkilere aldirmeden yoluna devam eder. Yaşamının bir parçasıymış gibi, buğday tarlaları arasında, yolculuğun ritmine uygun bir müzik eşliğinde dinginlikle ilerler. Yanından hızla geçen büyük arabaları, tırları önemsemeden, teknolojinin devasa gücüne karşı kendi iradesini koyarak, mevcutla ve daha fazlasına gerek duymadan yol alır. Amerikalıların büyük, çarpık adımlarına karşılık Alvin küçük ve düzgün adımlarla yolculuğunu sürdürür.

Bu uzun yolculukta Alvin'in geçmişindeki hissi deneyimleriyle kesişme noktaları görülür. Bu deneyimleriyle ortak paydalar taşıyan karşılaşmalar da dikkat çeker. Karakterler, giriş cümlelerine, uzun açıklamalara muhtaç olmadan iletişim kurarak aynı acıya ortaklık ederler. Her karşılaşma bir şekilde yapıcı bir sürece dönüşür. Alvin'in bir yere ulaşma çabası dışında farklı bir anlam da kazanan kendi içinde yaptığı yolculuğu aynı zamanda başka yolculuklara da kılavuzluk eder.

Film boyunca mevcut düzene ve düzenin ortaya çıkardığı belirli kalıplara hapsolmuş insan tipleri ve bunlara ilişkin sorgulamalar görülür. Alvin olayları günlük hayatını yaşıyormuşçasına yönlendirerek kendisi ve toplum için faydalı sonuçlar elde eder. Bunu yaparken zaman zaman tepkisiz ve vurdum-duymaz tavırlarıyla düzene ilişkin inceden bir karşı duruş sergiler.

Filmin ana karakteri ihtiyar Alvin (sağda)

Aynı hafta içerisinde 13. geyiğini ezmiş olan kadın art arda mazeretler öne sürer ve gemileri sevdiğini söyleyerek uzaklaşır. Bu da vurdumduymaz ve bencil günümüz insanının, sorumsuzluklarına sürekli kılıf uydurarak kendini masumlaştıran sıç düşüncelerini hatırlatır. Alvin ise geyiği yolun ortasından çekerek akşam yemeği olarak yer.

Alvin barda eşlik ettiği ihtiyara, yaşamış olduğu yerde karnını doyurmak için nişan almayı öğrendiğini söyler. Ancak savaşın şartlanmışlığı içinde bu özelliğini, gördüğü yuvarlak yüzlü her şeyi öldürmek için kullandığını belirtir. Burada insana yaşamını devam ettirme amacıyla verilmiş olan kabiliyetin, güç elde etmek, sömürmek, yok etmek gibi insan doğasına aykırı şekilde kullanılmasının anlamsızlığına ve küçük düşürücülüğüne dikkat çekilir. Savaş gerekçesiyle meşru kılınmış bazı şeyler, kişinin vicdaniyla baş başa kaldığında aklamadığı, ömür boyu taşınacak ağır bir yüke, suçluluk duygusuna dönüşür. Tüm unutmaya çabalarına rağmen üzerinden uzun yıllar geçse de yaşananlar silinemez. Bu iki adamın ve pek çoklarının ruhunda kalan izler çok derin, zihinlerindeki görüntüler çok tazedir.

Alvin ile kardeşi arasındaki husumeti ve on yıldır konuşmadıklarını yolculuğun ancak son safhalarında öğreniriz. Son karşılaşmada bir pederin yer alması anlamlıdır. Alvin, pedere kardeşliklerinden, sebeplerin önemsizliğinden ve asıl değerli olanı kaybetmekten duyduğu pişmanlığı dile getirir.

Çim biçme makinesi Alvin'i son bir çabayla kardeşine ulaştırır. Kimseye bir kardeşi olduğundan bahsetmemiş olan Lyle, kardeşini sesinden tanır ve karşılık verir. Bu an iki kardeşin uzun yıllar görüşmedikleri halde aslında ne kadar birbirleriyle dolu olduklarını gösterir. Kardeşinin bu yolculuğu hangi şartlarda gerçekleştirdiğini öğrendiğinde Lyle'nin gözleri dolar. İki kardeş uzun uzun birbirlerine bakarlar. Bu bakışlar kullanılabilecek en güzel, en süslü sevgi sözcüklerinden öte bir anlam taşır. Film, parlayan yıldızlarla dolu uçsuz bucaksız bir gökyüzü manzarasıyla sona erer.

SAM Film Değerlendirme

Kahve ve Sigara

Yön: Jim Jarmusch, ABD, 2003,95'

Değerlendirme: Elif Özdemir

Bir yandan sinema eğitimi alıp, öbür yandan usta yönetmen Wim Wenders'in yanında çıraklık yaparken, sonradan dikkatleri üzerine toplayacak olan mezuniyet filmi *Permanent Vacation*'la (1980) hak ettiği ilgiyi göremeyen Jim Jarmusch, bir sonraki filmi *Stranger Than Paradise* (1984) ile Cannes'da Altın Kamera ödülünü ve Ulusal Film Eleştirmenleri Birliği'nin En İyi Film ödülünü alır. *Down by Law* (1986), *Night on Earth* (1991), *Ghost Dog: The Way of the Samurai* (1999) gibi filmleriyle başarısını sürdüren yönetmen, Hollywood'dan gelen teklifleri geri çevirip, klişe film tekniklerini kullanmaktan bilhassa kaçınır.

Hemen hemen tüm sahneleri farklı kafeterya ortamlarında çekilen filmde bir sahne.

Jarmusch, bağımsız sinemanın bağımlı hâle gelmesinden sonra "bağımsız bir yönetmen" olarak nitelendirilmekten hoşlanmasa da, sınırlı bütçesi, uzun planları, sabit kamera açıları, küçük mekânları ve dikteden uzak doğal anlatımıyla minimal çizgisini sürdürür. 1986 senesinde çektiği *Coffee and Cigarettes* adlı kısa filmini, sonraki yıllarda çekmeye devam ettiği, benzer temalı on kısa film takip eder. On yedi yıl süren birikim sonucunda oluşan bu on bir kısa film, bir uzun metrajla dönüşerek *Kahve ve Sigara* adını alır.

Senaryosunu çeşitli kafelerde, kahve ve sigara eşliğinde yazdığı filmin, konusu da aynı paraleldedir. Lüks bir kafede yahut izbe bir mekânda biraraya gelmiş insanların, bir yandan kahve ve sigara merkezli, keyifli ya da keyifsiz muhabbetleri, diğer yandan insan ilişkilerindeki ayrıntılar, bir süre sonra kelimelerin anlamsızlaşmasıyla bakışlarda kendini belli eden tek başlılık... Sigaradan nefret edenler, bırakmaya çalışanlar, başlamayı düşünenler, kahve yerine çayı tercih edenler, şampanyanın yerini hiçbir şeyin tutamayacağını söyleyenler, kahvaltısını sadece kahveyle yapanlar, kafein ve nikotin tedirginliği, yani her şeyiyle "kahve ve sigara kültürü".

Kişilerin sohbete başlaması -ya da başlayamaması- durumunda yaşanan tutukluk, karşılıklı gerginlik, konuşacak bir konu veya konuşulan konuya dair söyleyecek bir söz bulamama, karşı tarafın samimiyetinden emin olamama, elini kolunu koyacak bir yer arama, sağa sola atılan tedirgin bakışlar ve kurulamayan bir iletişim sonrası, birkaç dakika içinde saate bakılarak duruma son noktayı koyan "Ehm... i gotta go now"* bahaneleri... *Kahve ve Sigara* günümüz insanının en önemli açmazlarından biri olan bu iletişimsizliği bir kez daha gözler önüne serer.

Satranç tahtası desenli masalarda, siyah ve beyazın/kahve ve sigaranın eşliğinde, Jarmusch'un gerçek hayatta da yakını olan kimi müzisyenlerin ve ünlü oyuncuların rol aldığı film, bu anlamda seyri cazip kılmaktadır, çünkü asıl önemli olan, tüm bu huzursuzluğun aslında bizim hayatımızın da bir parçası olmasıdır. Elvis hakkında komplo teorilerinden, İngiliz çayına, Nikola Tesla'nın icatlarından, uydurma rock grubu Squirl'e, yirmili yıllar Paris'inden, alternatif tıbbı ve nikotinin böcek ilacı olarak kullanımına kadar pek çok konuya teğet geçen ve esas olarak kahve ve sigara etrafında dönen bildik muhabbet, bizde de futbol, cep telefonları, diziler yahut memleket meseleleri etrafında tekrarlanır. Yi-

* "Ehm, artık gitmeliyim."

nelenen asparagaslar, ezberlenmiş cümleler, muhabbetin dibinin tuttuğu zamanlarda kullanmaktan hiç sıkılmadığımız can simitlerine ve kendini sürekli tekrar eden mizansenlere dönüşürler.

İletişim çabası içinde bir iletişimsizlik, başarısız diyaloglar ve tükenen kelimeler üzerine yapılan bir filmin rahatsız edici olması ve mizansenlerini açık etmesi, bu bağlamda gayet normaldir. Çünkü bizi asıl rahatsız eden, filmdekinden pek de farklı olmayan hayatın içindeki mizansendir.

İnsanları yalnızlığa ve belli bencilliklere iten bir sistem içerisinde hayatın gerçekliğine, doğaya, topluma ve bir birey olarak -kaçınılmaz bir biçimde- "kendine" yabancılaşmış, kardeşiyle, kuzeniyle, dostlarıyla ya da herhangi biriyle paylaşımı kalmamış, biraraya gelen ama niye biraraya geldiğini bilmeyen, bunun sonucu olarak da kahve ve sigara ile ilgili belki de her şeyi konuşan ama konuşulması gerekenleri konuş(a)mayan kimselerin, böylece kazandığı tek şey iletişimsizlik becerisidir. Oysa "sonsuz enerjinin iletkeni olan dünyada" insanların birbirini dinlemeye ve anlamaya değer görmeleri sonucu, düşünceler ve sözler farklı da olsa ve hatta kelime ortadan kalksa, ortak bir lisan mümkündür. Zira "Önce söz vardı"; şimdiyse kahve ve sigara.

SAM Film Değerlendirme

Karpuz Kabuğundan Gemiler Yapmak

Yön: Ahmet Uluçay, Türkiye, 2004, 98'

Değerlendirme: Mustafa Emin Büyükcöşkun

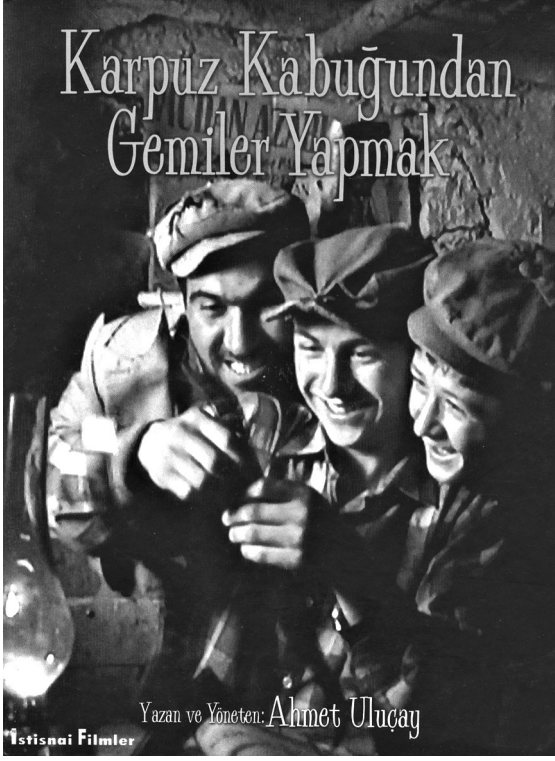
"Hani bazı filmler vardır ya, insanın içini ısıtan, bambaşka şeyler hissettiren, asla unutamadığınız..." diye klasik bir tanıtım yazısı girişiyse başlayabilirdik aslında, fakat amacımız zaten ünü çoktan sınırları aşmış olan bu filmi tanıtmak değil; kendimizce okumak, okumaya çalışmak. Dolayısıyla klasik film yazısı kalıbından sıyrılıp kendimizce bir şeyler söylemek niyetindeyiz.

Yazın kasabaya çalışmaya giden iki kafadardan Recep, karpuzcunun; Mehmet ise berberin çırağıdır. Akşamları kasabanın sinemasından aldıkları kopuk film şeritlerini, pilli bir lambanın ışığında hareket ettirerek sinema makinesi yapmaya çalışmaktadırlar. Ne var ki bir film şeridindeki görüntünün oynaması için gereken, saniyede 24 karelik hızı yakalamalarına rağmen, kareleri arasındaki boşlukları iyi hesaplayamadıkları için film oynamamakta yani yöresel ağızla "kıpırdamamak"tır. Öte yandan Recep karpuz tezgâhından artan karpuz kabuklarını hayvanların yemesi için götürdüğü evin büyük kızına aşık olmuş, ateş bacayı sarmıştır. Derken olaylar gelişir.

Temel olarak Anadolu insanına has karakteristik özellikleri, oryantalist veya otantik olmayan gerçekçi sayılabilecek bir bakış açısıyla anlatan Uluçay, ustaca kurduğu diyaloglar ve üzerinde çokça kafa patlatıldığı belli olan dahiyane bir görüntü yönetmenliği çalışmasıyla ortaya dört dörtlük bir eser koyuyor. Bunların yanına çocukluk korkularına dair metaforik öğeler de eklenince film adeta masalsi bir havaya bürünüyor.

Ahmet Uluçay'ın halen kendisinin de ikamet ettiği, memleketi olan Kütahya'nın Tavşanlı ilçesine bağlı Tepecik köyünde çekilen film, yönetmenin evvelce çektiği kısa filmlerinin bir nevi uzun metrajlı ver-

siyonu olarak da tanımlanabilir. Fakat muhakkak ki bu *Karpuz Kabuğundan Gemiler Yapmak* için yetersiz ve haksız bir tanım olur. Ama yine de filmin Uluçay'ın *Optik Düşler*, *Uzun Metrajın Resmi*, *Exorcist* adlı kısa filmleriyle paralel özellikler taşıdığını da belirtmek istiyoruz. Bilhassa sinema makinesi yapmaya uğraşan iki çocuk imgesi ve "kıpırdayan" film şeritleri bu paralelliği taşıyan öğeler.

Otobiyografik unsurlar taşıyan *Karpuz Kabuğundan Gemiler Yapmak* Türk sinemasının son yıllarda göremediği bir naifliğe sahip. Anlatımı ve sinematografik özellikleri, yer yer kullanılan Anadolu'ya has unsurlarıyla film özgün bir yapıya sahip. Fakat en önemlisi Anadolu'nun ücra bir köşesinde, önemli ölçüde dış dünyadan soyutlanmış bir köyde, geçim derdine, yokluğa ve bin bir türlü güçlüğe rağmen "film" çevirebileceğinin "recisör" olunabileceğinin ve "sinema" yapılabileceğinin ispatı. Bir bakıma, Recep'in yılmadan yorulmadan film şeridine hareket vermeye çalışmasıyla Ahmet Uluçay'ın aynı azim ve iradeyle film çekmeye çalışması arasında çok da büyük bir fark yok. Filmin sonunda makineleri parçalanmış, düşleri yıkılmış, Mehmet'in yavuklusu da kaybolup gitmişken, Recep'in "Şu sekizlik kamera ne kadar ki?" şeklindeki muzip suali her şeye rağmen tükenmeyen bir azim ve idealin simgesi. Dolayısıyla film, "azim" ve "irade"nin neye karşılık geldiğinin öyküsü bir bakıma; ki bu nokta çok mühim.

İnsanların iradelerine hâkim olamadıkları, bir şeye azmedemedikleri, ideal denen kavramı unuttukları ve hayal bile kuramadıkları bir çağda böylesi bir film gerçekten de dikkate değer. Ne var ki film, gerek prodüksiyon gerekse dağıtım aşamasında pek çok sorunla yüz yüze kaldı. 23. Uluslararası İstanbul Film Festivali'nde ödülünü alan film ancak bu tarihten 9 ay sonra vizyona girebildi ve popüler sinemanın hengamesinde maalesef çok da fazla ilgi göremedi. Umarız Uluçay karpuz kabuğundan yaptığı gemisiyle yeni sulara yelken açmayı sürdürür ve bu gemiden hiç inmez.

SAM Film Değerlendirme

Melankolinin Üç Odası

Yön: Piryo Honkasalo, Finlandiya, 2004, 106'

Değerlendirme: Yasin Güven

Savaş karşıtı bir film olan *Melankolinin Üç Odası* insanlığın yıkımına sebep olan savaşlara farklı bir bakış açısı getiren gerçek bir başyapıt. Rus ve Çeçen savaşına çocukların penceresinden bakarak insanî bir gözün kaçınılmaz olarak yakalayacağı tarafsızlığı, kamerayı çocuklara odaklayarak elde ediyor.

Filmin yönetmeni Piryo Honkasalo tanınmış bir yönetmen değildir. Lâkin bu filmde yaptıkları onun kalitesinin bir kanıtı olabilecek niteliktedir. Bir kadın ve bir anne olarak savaşa yüksek ahlâk merceğinden bakmayı, usta sinemacılığıyla da bu bakışı sanatsal mükemmeliyetle sunmayı biliyor. Honkasalo, savaşın çocuklara kısmen de kadınlara nasıl etki ettiğini gözler önüne serer. Askerî bir okulda Çeçenlere karşı eğitim gören yetim ya da sorunlu ailelere sahip Rus çocuklarını, Grozni'deki yıkımı, tek bir kadının evlat edindiği 63 Çeçen çocuğunu perdeye yansıtır. Gerçeğin, geleceğin elden alınışının soğuk dayanılmaz halini...

Film "Hasret", "Nefes Alma" ve "Hatırlama" adlı üç bölümden oluşur. Filme üç oda olarak yansıyan bu bölümler bizleri melankoli dolu anlara çeker.

1. Oda: Hasret: Bu bölümde Rus ordusuna alınan yaşları henüz 10 civarında çocukların savaşa nasıl alet edilmeye çalışıldıklarına tanık oluruz. Bir askerî okulda gündelik yaşamlarına şahit olduğumuz çocukların hemen hemen hepsi, alkol ve uyuşturucu müptelâsı olan ebeveynlerinden "kurtarılmışlar"dır. Burada kurtarma kelimesini kullanmamız yanlış olur. Çünkü bu çocuklar, çocuğun dünyasına tezat bir yapının içine dahil olmuşlardır. Böylece çocuk, fitratına ters bir dünyada bulur kendisini.

Bu bölüm açık deniz görüntüleri ve martı çıplıkları eşliğinde başlar. Ardından yataklarında uyuyan çocukların el, ayak ve yüzlerine yapılan yakın çekimlerle devam eder. Bu yakın çekimler çocukların masumane dünyalarına bir vurgudur. Daha sonra çocuklar güneş doğmadan bir askerî disiplin içerisinde yataklarından kaldırılır. Tam bir sürü yetiştirmeyi amaç edinmiş bu okulda, çocuklar tekdüze gündelik yaşamlarına üst baş kontrolü, sabah sporu, atış talimi ve sınıflardaki derslerle devam ederler. Özgürlüklerine sadece uykularında kavuşabilen bu çocukların müzik dersinde hep bir ağızdan söyledikleri şarkının sözleri, engellenen özgürlüklerine karşı büyüklere bir başkaldırıdır. Çocukların söylediği şarkı onların feryadına dönüşür:

Bırak atını özgürce koşsun
Ve beni de özgür bırak
İkimiz de tarlaların üzerinden uçalım
Mutluluğu arayalım...

Belgesel nitelikteki görüntülerle dolu filmde "rol kesmeyen" bir dua sahnesi.

Bu bölümü seyrederken, spontane bir biçimde en azından onların bu şarkısına ritim tutarak, bir anlık da olsa kendimizi Rus çocuklar gibi mutlu hissediyoruz. Akşam üzeri çocukları okulun bahçesinde bağıra çağıra kartopu savaşı oynarken görmek sevindirici olsa da, bunun bir savaş oyunu olması yine de acı veriyor...

Gece vakti pencerenin önünde tek başına dışarıyı seyreden çocuk, okuldaki tüm çocukların yalnızlığının fotoğrafı olmaya aday. Yine annesine mektup yazmaya çalışan bir çocuğun, annesiz kalmanın verdiği çaresizliğini ve sevgiye olan açlığını gördüğümüzde halimize şükrederiz. Küçük bir çocuğun dilinden dökülen bir şiir, sevgiye, özgürlüğe, çocukluklarına hasret kalan çocukların hâletiruhiyelerini çok iyi özetler:

Ağır bulutlar gökyüzünü saklıyor
Bulutlarca ağır yük
Böylece karanlık ruhuma iniyor
Puşkin gibi rüya görmek istiyorum
Uzayda uçup şarkı söyleyeceğim
Her an bunu diliyorum, diliyorum, diliyorum
Ama beni kimse anlamıyor!

2. Oda: Nefes Alma: Bu bölüm saatin tik tak sesleri ile başlar. Bu ses, gelecekle ellerinden alınmış insanların şarkısı oluverir. Bu bölüm siyah-beyaz çekilmiştir. Şehrin de siyah beyaz bir hali vardır. Bomba ve kurşunlarla delik deşik olmuş, hayalet bir kenti andıran Çeçenistan'ın başkenti Grozni'de, kimsesiz ya da bakımsız kalan çocukların sefaletini görürüz. Savaşın şehre ve insanlara külfeti oldukça ağırdır: Yorgun ve hastalıklı bir şehir, yorgun ve hastalıklı insanlar. Grozni'de herkes ve her şey nefes alma çabası içerisinde. Sokaklarda neredeyse erkek kalmamıştır; büyük çoğunluğu cephededir. Kadınlar ve çocuklar da dışarıda hayatta kalma savaşı vermektedirler. Yıkıntıların arasında tahtadan tabancalarla savaş oyunları oynayan Çeçen çocuklarda, her yer ve her şeyde savaşın izleri hâkimdir. 1. odada kartopu savaşı yapan Rus çocuklar da, 2. odadaki Çeçen çocuklar da "savaşın çocukları"dır; savaş, bildikleri tek oyundur artık. Tanklar, harabeye dönmüş evler, her taraftan yükselen dumanlar, bomba sesleri ve yetim çocuklara yardım eden iyiliksever Hadizhat'ın, petrol kuyularında çalışırken hastalanıp yatağa düşmüş Çeçenli bir kadına söylediği "Petrol kuyuları sizi öldürecek" sözleri savaşın neler "kazandırdığını" kanıtlar.

3. Oda: Hatırlama: Üçüncü odada Çeçen-İnguş bölgesinde, Hadizhat'ın yemyeşil dağların arasındaki çiftliğinde koruma altına alınan 63 Çeçen çocuğu izleriz. Kuş sesleriyle başlayan bu bölüm, çocukların çiftlikte yeni bir baharla karşılaştıklarına işaret eder.

Bir sabah vakti yine erkenden uyandırılan çocuklar bu defa ne sefere, ne savaşa, ne de askerî eğitime hazırlanacaklardır. Bayramlık kıyafetler, kesilen kurbanlar, kılınan namazlar, edilen dualarla bayrama uyanılan bir sabattır bu. Yönetmenin, dinî törenleri de işin içine katarak oluşturduğu mistik ve şiirsel dünyanın içinde, savaşın, yıkımın ve şiddetin etkilerini görürüz.

Savaşın kadınlara verdiği zarara da değinen Honkasalo, kamerayı çocukken Rus askerler tarafından tecavüze uğrayan Milana'ya çevirir. 19 yaşındaki Milana'nın duası savaşla ilgili fazla söze hacet bırakmaz: "Rabbim! Duama kulak ver. Bizi kötülüklerden koru. Bize yardım et. Beni utançtan arındır. Hadizhat'a da, öksüzlerine de yardım et. Duama kulak ver. Rabbim sana yöneliyorum."

Çoban, koyun, dağ, sis manzaralarının üç odayı özetlediği son bölümde, uzaktan yoluna devam eden tren her şeye rağmen ilerleyen zamana işaret eder.

Kulaklarında annelerinin sesi çınlayan çocuklar misali, *Melankolinin Üç Odası*. görüntüleriyle bizi yıllarca terk etmeyecek bir güce sahiptir.

SAM Film Değerlendirme

Yüzyılın İtirafı

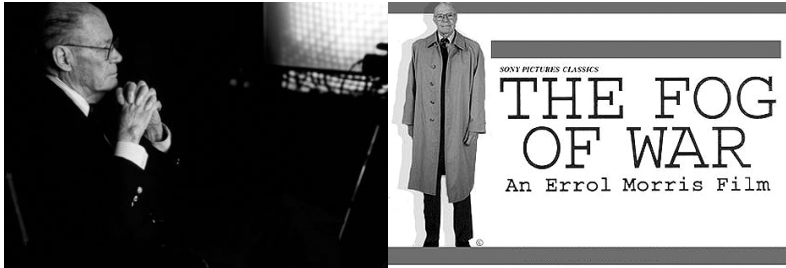
Yön: Erol Morris, ABD, 1997, 95'

Değerlendirme: Elif Özdemir

Cannes Film Festivali'nde de gösterilen ve asıl adının tam çevirisi *Savaşın Sisi* olan, Erol Morris imzalı *The Fog of War*, bu adı "savaşın arkasındaki gerçekleri ortaya çıkarmaktaki zorluk" anlamına gelen bir Amerikan deyiminden almaktadır. Ülkemiz sinemalarında *Yüzyılın İtirafı* adıyla gösterilen belgeselde, Philip Glass'ın orijinal müziği eşliğinde, şiar edindiği ilkelerle 20. yüzyılın sahte zaferlerini değerlendiren Robert McNamara'yı izliyoruz.

Kimileri tarafından Vietnam Savaşı'nın şahini, kimilerine göre ise katili olarak nitelendirilen McNamara, 1916 doğumlu, Harvard'da eğitim görmüş ve kırk küsur yaşında Ford şirketine genel müdür olarak atanmış parlak bir kimseyken, sadece altı ay sonra Kennedy'den bakanlık önerisi alır. Maaşı onda birine inecek ve yeni atlattığı maddi sorunlar yeniden başlayacaktır ama görevi kabul eder. Kennedy'den sonra Johnson'ın da savunma bakanlığını yaparak, Domuzlar Körfezi Krizi ve Vietnam Savaşında aktif rol oynar. Anılarını topladığı birkaç kitabın yanı sıra bu belgeselde de kamera karşısına geçip yaşamındaki sancılı dönemi, yapılan hataları, "Öyle değil de şöyle öldürsek daha iyi olurdu" kabilinden teknik ayrıntıları(!) dillendirir ve bunca yıllık hayatı boyunca öğrenmiş olduğu on bir dersi bizlerle paylaşır. ABD denen dev gücün, savaşçı çocuk oyuncağı gibi addederek, kitleleri nasıl ölüme yoldadığını ve kendi ulusunu kurtarmak için diğer ulusları nasıl feda edebildiğini ortaya koyması hasebiyle büyük yankı uyandıran *Yüzyılın İtirafı*, 2004 yılında "En İyi Belgesel" dalında bir de Oscar heykelciğiyle taçlandırılır.

Düsturlarından biri "Kendine sorulana değil, sorulmasını istediği soruyu cevaplamak" olan McNamara'nın, duymamızı istediği şeyleri anlattığı ihtimali gözönünde bulundurulursa, ömrünün bu son de-

minde itiraf ettiklerinin üzüntüsünü taşıyor olduğuna dair tavrı pek inandırıcı değil. Öyle ki, yaveri General Curtis Lemay'in gereksiz bombardımanlarıyla, İkinci Dünya Savaşı'nda, Tokyo'da -bir gecede- 100.000 sivilin öldürülmesinden bahsettikten sonra, Ford'da çalıştığı yıllarda insanların hayatını kurtaran bir buluş olan emniyet kemerini icat ettiğini gururla söylemesi oldukça manidar. Üstelik emniyet kemerini icat etmekteki amacı, insan hayatını önemsemekten çok "kemersiz araba" satışlarının gerçekleşen kazalar sebebiyle düştüğü gerçeğine dayanınca her şey biraz daha belirgin hale geliyor. Böylece tekrar bize verdiği derslerin ilkinde dönüyoruz: "Düşmanınla empati kur."

"Bu devlete ne lazımsa ben getiririm ama sisteme hanel getirtmem, muhalefet yapılacaksa onu da ben kontrol ederim!" alt metnine sahip bir buyruktan kurtulamayan "Amerikan eleştirisi", belgeselde bu anlayışın bir başka çeşidiyle karşımıza çıkıyor. Bu bağlamda, Schopenhauer'un konformist ve zevki- ne düşkün bir yaşam sürdüğü halde, "Dilenciye verilen sadakanın onun çileli yaşamını uzattığını" ile- ri süren anlayışındaki çelişkiyi barındıran ABD sisteminin, "Öldürüyorum, yok ediyorum" yerine "Öz- gürlleştiriyorum, yeniden yapılandırıyorum" kılıfına büründürdüğü günahları da, aslında sadece gösterişten ibaret.

"Amerika'nın iç yüzü, gizli yönleri, korkunç gerçekler, önemli kayıtlar, bilinmeyenler... Daha önce hiç duymadınız, görmediniz" masalını, temcit pilavı yanında bir garnitür olarak sunmak isteyenlere kar- şın, yapıtın Errol Morris'e ait olması umut verici. Belgeselci ve araştırmacı kimliğinin yanı sıra, kalite- li görüntüler sunan, sinema duygusu güçlü tarafını da görmezden gelemediğimiz Morris, McNamara anlatırken ortaya çıkan tablonun yenilir yutulur cinsten olmadığı farkında olmakla beraber yönet- menlik anlamında kimi zaman yüzeysel bir yaklaşım takip ediyor. Ve asgarî müdahalesi McNamara'yı konuşturmak ve eleştiriyi izleyiciye bırakmak şeklinde vuku buluyor.

Sorulması Gerekenler

Yüzyılın İtirafı'nın (kimilerince iddia edildiği gibi) Amerika'nın dersini çalışmadığını ve hatalarından ders almadığını açıklayan bir itiraf, cesurca yapılmış bir özeleştiri ve kendine hesap sorduğu bir film olduğu yorumu doğru kabul edilebilir mi? Doğru olsa bile, bu durum Amerika'nın işlediği suçlardan ötürü yargılanmaması utancını, bilakis önünde boyun eğilen, "hazır ol" da beklenen büyük bir güç ol- duğu zannını değiştiriyor mu? Sisteme hizmet edip özenti duymaktan, Amerikan rüyaları görmekten, Sam Amcanın elimizden tutacağı günlerin hayalini kurmaktan vazgeçebiliyor muyuz? Tarihin tozlu raf- larından indirilip, daha önce gün yüzüne çıkmadığı ileri sürülen bilgiler, belgeler, ses kayıtları, zaten bilinen gerçeklerden ne kadar farklı? İzliyoruz, hayret ediyoruz, aydınlanıyoruz, gerçekleri görüyo- ruz, Amerika'yı lanetliyoruz, peki ya elli yıl sonra, bir başka savunma bakanı da bizden mi özür dile- yecek?

Tüm bu sorular üzerine düşünüldüğünde bir kez daha fark edilecektir ki, Morris'in çabasının hakkını vermekle beraber, belgeselden öğrendiğimiz şey; birileri at gözlüğünü çıkarmamakta ve zaten orta- da olanı görmemekte dirense de, tarihin sürekli tekerrür ettiği ve zurnanın zırt demekten yoruldu- ğudur.

"İtiraf ediyoruz, yaptık, hatalıydık, yanıldık" söylemi, kaybedilen insanları geri getirmemekle bera- ber hep haklı olduğuna inanan -ve bizim de buna inanmamızı isteyen- Amerika tarafından önce ezil- meye, sonra da karşısına geçilip itiraf dinlemeye mahkûm halklar olduğumuz düşüncesini dayatmak için kullanılan öncelikli araçtır. İktidar, tebaasının korkusundan beslenmekte, bu korku ve acziyeti kendi çıkarına (en büyük güç olduğunu ispata) hizmet eder hale dönüştürmektedir. Bu bağlamda, on-

lar gibi bir güce sahip olmayı bekleyip heybemizde nükleer bombalar, savaş başlıkları biriktirmek yahut gerillalığa soyunup onların düştüğü hataya düşerek aramızdaki tavır farkını ortadan kaldırmak yerine, toplum olarak mümkün değilse bile, birey olarak, tek başına, engeller karşısında ve hayat içerisinde değerlerimize sahip çıkmak ve sağlam bir duruş sergileyebilmek gerekmektedir. Mühim olan, onların sorularına cevap aramaya çalışmak yerine kendi sorumluyu sorabilmek ve yaşamımızla bu soruya cevap biçebilmeyi gaye edinmektir.

Sanat Araştırmaları

2005 Güz Seminerleri

GİRİŞ SEMİNERLERİ

Sanat Felsefesi	İhsan Fazlıoğlu
Sanat Tarihi	Nicole (Nur) Kaççal

TEMEL SEMİNERLER

Batı Sanatına Giriş	Nicole (Nur) Kaççal
Müzik Düşüncesi ve Tarihi	Yalçın Çetinkaya
Divan Edebiyatına Giriş	Vildan Serdaroğlu Ş.
Sinemanın Estetik ve Etik Boyutu	İhsan Kabil
Şiir Sanatı	M. Lütfi Şen
Yaratıcı Okuma Dersleri	Alim Kahraman

ÖZEL SEMİNERLER

Fotoğraf Konuşmaları	Halit Ömer Camcı
Fotoğraf Okumaları	İsmail Küçük
Halk Bilimine Giriş	Abdülkadir Emeksiz
Mesnevi Okumaları	İsmail Güleç
Resim Okumaları	S. Pulcu-A. Albayrak

İHTİSAS ÇALIŞMALARI

Müzik	Yalçın Çetinkaya
Poetik Okumalar	M. Lütfi Şen
Sinema	İhsan Kabil
Sanat Düşüncesi Okumaları: Estetik	İhsan Fazlıoğlu
Yazı İşliği III-V	Hasanali Yıldırım

ATÖLYELER

Ada Filmleri Atölyesi	Betül Ö. Çiçek-Mehmet Akalın-Cihat Arınc
Şiir Atölyesi	Vahide Ulusoy

Selâm Olsun

Ahmet Hamdi Tanpınar

Selâm olsun bizden güzel dünyaya
Bahçelerde hâlâ güller açar mı?
Selâm olsun sonsuz güneşe, aya
Işıklar, gölgeler suda oynar mı?

Hepsi güzeldi kar, tipi, fırtına
Günlerin geçişi ardi ardına.
Hasretiz bir kanat şakırtısına
Mavi gökte kuşlar yine uçar mı?

Uzak, çok uzağız şimdi ışıktan,
Çocuk sesinden, gül ve sarmaşıktan,
Dönmeyen gemiler olduk açıktan,
Adımızı soran, arayan var mı?

TAM

Türkiye Araştırmaları Merkezi

TAM'dan

TAM Akademik Toplantılar

TEZ/MAKALE SUNUMLARI	Osmanlı İlimyesinde Yenileşme (1826-1878)	İlhami Yurdakul 30 Mayıs 2005
	Pious Disciplines and Modern Lives: The Culture of Fiqh in the Turkish Islamic Tradition	Heiko Henkel 1 Haziran 2005
	II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı Valileri ve Vilayet İdaresi	Abdülhamit Kırmızı 23 Temmuz 2005
	Balkanlarda Osmanlı Sanayisi	Özgür Kolçak 20 Ağustos 2005
TARİH OKUMALARI	Osmanlı Kuruluş Tartışmaları V: Cemal Kafadar: Between Two Worlds: The Construction of the Ottoman State	Sunan: Cemal Kafadar Müzakere: Oktay Özel 27 Haziran 2005
BİR KİTAP BİR YAZAR	Türk Ulusçuluğunun İnşası	Mehmet Karakaş 7 Mayıs 2005
	Tarihin Uğrunda, Gölgesinde ve Yolunda	Ali Birinci 21 Mayıs 2005
	Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları	Şamil Mutlu 18 Haziran 2005
SOHBET	Beyazıt Devlet Kütüphanesi Tarihi ve İçerisinde Bulunan Değerli Eserler	Mehmet Karakaş 2 Mayıs 2005
	Arkeoloji Kütüphanesi ve Müzesi Arşivi	Adnan Alpay 20 Haziran 2005
	Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Ekonomi	Engin Deniz Akarlı 1 Temmuz 2005
	Yitirilen Bir Hazine: Sahaflarımız ve Sahaflık (2)	İbrahim Yılmaz 6 Ağustos 2005
	Atatürk Kitaplığı Tarihi ve İçerisinde Bulunan Değerli Eserler	Hüseyin Türkmen 27 Ağustos 2005
İZ BIRAKANLAR	İhsan Fazlıoğlu, Neşe Vona	14 Mayıs 2005, 11 Haziran 2005 16 Temmuz 2005, 20 Ağustos 2005

TAM Bir Kitap/Bir Yazar

Türk Ulusçuluğunun İnşası

Mehmet Karakaş

7 Mayıs 2005

Değerlendirme: Yücel Bulut

TAM bünyesinde gerçekleştirilen Bir Kitap/Bir Yazar programının otuzuncu oturumunun konuğu, Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü öğretim üyelerinden Doç. Dr. Mehmet Karakaş'tı. Karakaş'ın, *Türk Ulusçuluğunun İnşası* (İstanbul, 1994) başlıklı eseri bağlamında, iyi hazırlanıldığı her safhasında kendini hissettiren sunum, katılımcıların yaptıkları katkılarla tartışmalı ve verimli bir oturum olarak tamamlandı.

Karakaş, *Türk Ulusçuluğunun İnşası* adlı eserini, farklı dönemlerde kaleme aldığı çalışmaların tek bir kurgu etrafında bir araya getirilmesi neticesinde vücut bulmuş bir çalışma olarak değerlendirdi. Konuşmacı, modern Türk ulusunun ve ulusçuluğunun oluşumunun ele alındığı ikinci bölümü yüksek lisans tezinden, modern Türk ulusçuluğunun inşa edici isimleri olan Gökalp ve Akçura'nın Türkçülük görüşlerinin bir mukayesesini ve bir anlamda da Türkçülüğün inşasının izinin sürülmesini içeren üçüncü bölümü ise doktora tezinden yararlanarak kaleme almış. Modern ulusçuluğun doğuşunun ele alındığı birinci bölüm, mevcut çalışmalara teorik bir altyapı oluşturmak adına en son kaleme aldığı kısım.

Modern ulusçuluk, bir tahayyül, bir icat biçiminde tanımlanıyor. Dolayısıyla modern ulusçuluğun icadı, geç Ortaçağ'da ortaya çıkan birtakım gelişmeler neticesinde Fransız İhtilalini takip eden süreçte ortaya çıkmış. Belli evrelerden de geçerek günümüzdeki biçimini almış ve bir düşünce, bir söylem ya da bir ideoloji olarak kabul görmüş. Bu girişten sonra Karakaş, modern ulusçuluğun tarihsel gelişimini,

Türkiye Araştırmaları Merkezi'nin Bir Kitap/Bir Yazar programının otuzuncu konuğu Mehmet Karakaş'tı.

belli biçimlerini ve prototiplerini kısaca özetledi. Bu bağlamda, Fransız İhtilalinin belirleyici etkisinden, Fransız, Alman ve Amerikan milliyetçiliklerinin farklı özelliklerinden, pancı milliyetçiliklerden, çok kültürlü yurttaşlık temelinde ortaya çıkan çağdaş ulusçuluklardan söz etti.

Batı-dışı uluslarda görülen ulusal kimlik bilincinin ve ulusçuluk hareketlerinin, tecavüzkâr olana karşı bir bilinç oluşturma biçiminde ortaya çıktığını belirtti. Başlangıçta bir korunma ve kurtuluş mücadelesinin itici gücü olarak ortaya çıkan bu hareketlerin, bağımsızlık sonrasında, modernleşmenin, batılılaşmanın bir itici gücü haline dönüştüğünü iddia etti. Karakaş, Batı-dışı toplumlardaki bu ulusçuluk hareketlerini “yaralı bilinç” şeklinde tanımladı ve Türk ulusçuluğunun da bu temel üzerinde inşa edildiğinin altını çizdi: Başlangıçta anti-emperyalist bir düşünce temelinde ortaya çıkmasına rağmen, daha sonra batılılaşmanın temel araçlarından biri haline getirilmiş.

Modern Türk ulusunun icadının, Türk toplumunun tarihsel ve toplumsal doğal gelişiminin bir sonucu olarak ortaya çıkmadığını belirten Karakaş, -başlangıçta Sinolojinin bir kolu olarak görülen ve daha sonra bağımsız bir alana dönüşen- Batı dünyasındaki Türkoloji çalışmalarının *Türk* kavramının modern anlamda yeniden tanımlanmasındaki önemli etkisinin altını çizdi. Ayrıca Avrupa’daki önemli Türkoloji merkezleri hakkında bilgiler verdi. Fransa, Avusturya-Macaristan, İngiltere, Almanya ve Rusya gibi belli ülkelerin bu çalışmalarda öne çıktığını ifade eden konuşmacı, sözkonusu ülkelerin, Orta Asya ve Doğu dünyasına yönelik siyasal hesap ve beklentilerinin, Türkoloji çalışmalarının gelişiminde ve aldığı biçimde önemli bir etkisinin bulunduğunu örneklerle ifade etti.

Doğal bir biçimde gelişen ve bir bilince dönüşen bir özellik göstermeyen Türkçülük ideolojisinin oluşumunu anlamak için, dönemin siyasî ve entelektüel zemininin analiz edilmesi gereğine değinen Karakaş, 1908 Jöntürk İhtilalinden başlayarak, Balkan savaşları, Kuzey Afrika’daki Türk-İtalyan savaşları vb. bir dizi siyasal ve soysal gelişmeye dikkat çekti. Ardından da, Türk ulusçuluğunun inşasında çok önemli katkıları bulunan iki isim, Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp üzerinde durdu. Doğum yerlerinin stratejik öneminden başlayarak, aile özellikleri ve öğrenim sürecinde kurdukları kişisel ilişkilerden söz etti. Gökalp’in Abdullah Cevdet, Yorgi Efendi ve Hüseyinzade Ali ile; Yusuf Akçura’nın Tatar modernleşmesinin öncülerinden Şahabeddin Mercani, İsmail Gaspralı ve Paris’teki çevrelerle kurduğu ilişkiler ve bu çevrelerin iki düşünürün düşünsel çerçevelerinin oluşumunda yaptıkları etkiler, örnekler vermek suretiyle vurgulandı.

Türkçülük düşüncesinin hem bir süreklilik gösterdiğini, hem de belli değişimler yaşadığını vurgulayan Karakaş, bu değişimin siyasal gelişmelere bağlı olduğunu ve özetle, Türkçülük düşüncesinde bir sürekliliğin, biçiminde ise bir değişimin yaşandığının söylenebileceğini belirtti. Başlangıçtaki kültürel düzeyli Türkçülüğün, siyasal karakter kazanan bir Türkçülüğe, siyasal karakter kazanmasıyla birlikte de pancı bir milliyetçilik anlayışına, akabinde de, teritoryal bir Türkçülük, başka bir deyişle, Anadolu Türklüğüne dayalı bir Türkçülük anlayışına doğru ilerleyen bir süreçten bahsetti. Bu dönüşümde, Osmanlılık eleştirisinin çok önemli bir yer işgal ettiğinin altını çizen Karakaş, özellikle siyasal karakterli Pantürkist eğilimlerden Anadolucu bir Türkçülük anlayışına dönüşmesinin, Osmanlılık eleştirisi üzerinden gerçekleştirildiğini ifade etti. Bu eleştirinin, Gökalp ve Akçura’nın Türk tarihine ilişkin dönemeleme çalışmalarında görülebileceğini dile getiren Karakaş’a göre, Akçura’nın dönemelemede Cengiz Han’ın; Gökalp’in dönemelemede ise İslâm’ın merkezî bir konumda olduğu görülmektedir.

Akçura ile Gökalp’in görüşlerini mukayese eden Karakaş, aradaki farkı iki düşünürün üçlemelerinden hareketle ortaya koydu: Akçura’nın üçlü modeli tek kelimeyle *seçenekçi* anlayışı örnek alırken, Gö-

kalp'in modeli, *sentezci* anlayışın bir numunesi. Akçura, Türkçülüğü tek çözüm olarak önerirken, Gökalkalp, devleti devam ettirmenin yolunun Türklük, İslâmlık ve muasırlıkla birlikte olabileceği iddiasında. Karakaş bu yaklaşımlar arasındaki farkın Osmanlı Türkçüleri ile Orta Asya-Rusya göçmeni Türkçüler arasındaki Osmanlı'ya ve Türklüğe ilişkin öncelik değerlendirmelerinden kaynaklandığını iddia etti.

Karakaş'ın sunumunu dinleyicilerden gelen soru ve katkılar takip etti. Bu kısımda da, Türkçülüğün gelişiminde Balkanların ve Balkan savaşlarının yaptığı kalıcı tesire ilişkin değerlendirmeler önplana çıktı.

TAM Bir Kitap/Bir Yazar

Tarihin Uğrunda, Gölgesinde ve Yolunda Ali Birinci

21 Mayıs 2005

Değerlendirme: Neşe Vona

Bir Kitap/Bir Yazar programının Mayıs ayı konuğu Prof. Dr. Ali Birinci idi. Program sırasında Ali Birinci, yakın geçmişte yayınlanan üç kitabını tanıttı. Yazar, kitap tenkitlerinden müteşekkil eserlerini *Tarih Yolunda* ve *Tarih Uğrunda*; biyografi yazılarını ise *Tarihin Gölgesinde* adlı kitapta toplamış. Birinci, mezkur eserleri “bol dipnotlu, çok fazla köpürtmeden” diye tabir ettiği ağırdal ve lüzumsuz kelimelerden kaçınarak kaleme aldığını, “olabildiğince dikkatle” hazırladığını belirtti.

Her tarih çalışmasının bir bakıma mâzinin yeniden inşası anlamına geldiğine inanan Ali Birinci, biyografileri bu inşanın en önemli malzemesi olarak gördüğünü söyledi. Ona göre biyografi yani Tercüme-i hal, “ferdin tarihidir. Tarih yazıcılığının en kadim ve en cazip türünü teşkil etmektedir. Ancak bununla beraber, bir insanın tanınmasının, tartılması ve yazıyla ifade edilmesi gibi çok zor ve ince işçilik gerektiren bir mesuliyet olduğu da ortadadır. Bu arada ferdin tarihi ile cemiyetin tarihi veya diğer bir ifade ile ictimâî irade ile ferdî irade arasındaki münasebetin ortaya konulması bu işin en hassas noktasını teşkil etmektedir”. Bu sebeple büyük bir titizlikle çalışan Birinci, çalışma sistemi hakkında ipuçları vermeyi de ihmal etmedi. Kendisinin kırk yaran çalışmaları sırasında “malzeme” olarak tanımladığı materyalleri toplamak için başta Sicill-i Ahval defteri olmak üzere gazete koleksiyonlarına, mezarlıklara, Emekli Sandığı ve Bakanlık arşivlerine başvurduğunu belirtti. Ancak bunları yapmanın tahammülfersa bir iş olduğunu, zira bürokrasi ile mücadele etmenin çok da kolay olmadığını ifade etti. Buna rağmen sözkonusu bilgilerin ortaya çıkması için böyle bir çalışmanın şart olduğunun üzerinde duran Birinci, bu amaçla önündeki tüm engelleri ortadan kaldırmasına yardımcı olan düsturunu da bizlere açıklamaktan geri durmadı: “İlimde ar olmaz, ar eden de berhudar olmaz.”

Birinci, sözkonusu eserlerinde, özellikle medeniyetine kalemiyle hizmet etmiş müstesna şahsiyetlerin, yakın tarihimizin genellikle adları sanları unut(tur)ulmuş, önemli oldukları ancak erbabınca bilinen “kıymetli meçhuller”in biyografilerini yazmaya gayret ettiğini vurguladı.

Farklı bir alanda eğitim görüp sonradan tarihle ilgilenmesi sebebiyle tarihçiliğini de sorgulayan Birinci, “tarihçiler kafilesinin” herhangi bir yerinde bulunmanın kendisi için önemli olmadığını; kendisi için

önemli olanın o kafilenin içinde yer almak olduğunu belirtti. Yine yaptığı işten oldukça zevk aldığını açıklayan Birinci, yeni bir tarihçilik tanımlaması yaparak kendisinin yaptığı işin "sevgi tarihçiliği" olduğunu; öyle ki sadece bir mısra için o satırların sahibinin hayatını kaleme aldığını ifade etti. Yaptığına mikro tarihçilik dendiğini ancak kendisinin bunu "hücre tarihçiliği" olarak tanımladığını da sözlerine ekledi.

Ali Birinci, tercüme-i hâl dediği biyografilerin yanında kitap tenkitlerine dair makaleler de kaleme almış; hatta bu yazıları kitaplaştırmıştır. Bu tenkitleri "kitap tartma" olarak tanımlayan yazar, Batı'da çokça yapılan bu tür çalışmaların, ilmî hareketliliğin bir göstergesi olduğunu, hatta tenkit edilen kitabın sıhhati açısından da değerli olduğunu dile getirdi. Ancak geçmişte, tarihî geleneğimiz içinde önemli bir yer tutan bu tür çalışmaların -kitap tenkidinin- yakın tarihimizde yanlış algılandığı için yapılamadığının altını çizdi.

Ali Birinci'nin anlattıkları, yaptığı çalışmalar okunduğunda daha iyi anlaşılıyor. Öyle ki iki sayfalık bir biyografi yazısında bir o kadar da dipnot yer alıyor. Özellikle Birinci'nin dipnotları tarihçiler için büyük bir fırsat. Zira dipnotlarda, Türk tarihçiliğinin daha neler yapabileceği, nerelere kadar gidilebileceği ve yeni kapıların nasıl açılacağına dair ipuçları mevcut.

Bu toplantı vesilesiyle yaptığı çalışmalar ve bu çalışmaların ilim hayatımıza sağladığı katkıların önemi hakkında bize yeni ufuklar açan Ali Birinci, sunumunu kendine yöneltilen sorulara verdiği cevaplarla neticelendirdi.

Ali Birinci, çalışmalarını "mikro tarihçilik" olarak tanımladı.

TAM Tez-Makale Sunumu

II. Abdülhamit Dönemi Osmanlı Valileri ve Vilayet İdaresi Abdülhamit Kırmızı

23 Temmuz 2005

Değerlendirme: Zahir Atçıl

Türkiye Araştırmaları Merkezi'nin Tez-Makale Sunumları 34. toplantısının konuğu Abdülhamit Kırmızı'ydı. "Rulers of the Provincial Empire: Ottoman Governors and the Administration of Provinces, 1895-1908" [Taşranın Sultanları: Osmanlı Valileri ve Vilayet İdaresi, 1895-1908] başlıklı doktora tezini Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'nde (2005) tamamlayan Abdülhamit Kırmızı, tezinin içeriği hakkında ayrıntılı bilgi vermekten ziyade, bu konuyu seçmesindeki temel saikler üzerinde durdu ve tezinin ana başlıklarını kısaca özetledi.

II. Abdülhamid dönemi taşra idaresi konusunu çalışırken dört problemin etkili olduğunu belirten Kırmızı, birinci olarak, 33 yıllık II. Abdülhamid dönemini aynı özellikleri haiz tek bir dönemmiş gibi görmenin sakıncalı yanlarına değindi. Bu dönemin yeni bir dönemlendirme ile incelenmesi gerektiğini vurguladı. Bunun için, tezinde 1895'ten 1908'e kadar olan süreci, esas itibarıyla II. Abdülhamid'in etkili olduğu dönem olarak incelemeyi yeğlediğini ifade etti. Tezinin konusunu 1895'i esas alarak çalışmasının nedenleri arasında da, Ermeni meselelerinin ilk defa 1895 yılında ayyuka çıkmasını, Tahsin Paşanın Baş Mabeyinci olmasıyla "Yıldız Sarayı Dönemi"nin başlamasını, önceki dönemde etkili olan büyük devlet adamlarının ölüm veya yaşlılık sebebiyle etkilerinin kaybolmasını ve 1895-1908 dönemi süresince Memduh Paşanın Dahiliye Nazırı olmasıyla Osmanlı bürokrasisinin görece olarak bir istikrara kavuşmasını gösterdi.

İkinci problem, kişi-merkezli araştırma ve dönemlendirmenin yanıltıcılığıdır. Abdülhamit Kırmızı, tezinden, taşra valilerinin padişahı yanlış bilgilendirmeleri ve sadrazamın etkinliği gibi örnekler vererek II. Abdülhamid'in o dönemde karar mekanizmasında tek kişi olmadığını, başka siyasî aktörlerin de karar almadaki etkilerinin gözden kaçırılmaması gerektiğini vurguladı.

Üçüncü problem, Alman Sosyolog Max Weber'in temelde Avrupa için kavramsallaştırdığı "rasyonel bürokrasi" modelinin Osmanlı'ya uygulanmasından kaynaklanan sorunlardır. Weber'in Osmanlı hakkındaki çok az bilgisine rağmen Osmanlı üzerine söylediklerinin olduğu gibi alınması ve "rasyonel bürokrasi" modelinin ideal ve tek bürokrasi modeli olarak görülmesi, Osmanlı tarihçilerinin sağlıklı analiz yapabilmelerini engellemiştir.

Dördüncü problem de II. Abdülhamid döneminde bürokrasi ve taşra idaresinde yapılan reformların ne derece başarılı olduğunun test edilmesi meselesidir. Yapılan reformları teleolojik bir bakış açısına sahip olarak modern ulus devletin yapılandırılmasına giden gerekli unsurlar olarak görmek yerine, bu reformların diğer ülkelerde yapılan reformlarla karşılaştırılmaları ve reformların üzerinde etkili olduğu toplumsal yapıların da incelemenin içine alınması gerekir.

Abdülhamit Kırmızı, tezinde bu konuyu seçmesindeki dört problemi izah ettikten sonra 1895-1908 döneminde Osmanlı taşra idaresi çerçevesinde 25 vilayet ve 95 valiyi incelediğini söyledi. Valilerin kariyer çizgilerinin taşra-merkez ilişkisinde önemli bir yeri olduğunu belirten Kırmızı, küçük mevkilerden terfi etme veya merkezden atanma, asker-vali veya sivil-vali olma vb. faktörlerin bu ilişkiyi şekillendirdiğini savundu. Yine bu dönemde genel olarak adem-i merkeziyet talebinin ciddi anlamda azaldığına ve bürokratların padişaha sadık kaldıklarına dikkat çekti.

Toplantı tez hakkında katılımcıların katkı ve sorularıyla son buldu.

TAM Tez-Makale Sunumu

Balkanlarda Osmanlı Sanayii **Özgür Kolçak**

20 Ağustos 2005

Değerlendirme: Özgür Oral

TAM Tez-Makale Sunumlarının otuz beşincisinin konuğu, "Osmanlılarda Bir Küçük Sanayi Örneği: Selanik Çuha Dokumacılığı (1500-1650)" isimli yüksek lisans tezi ile İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü araştırma görevlisi Özgür Kolçak'tı. İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı'nda, Prof. Dr. Feridun M. Emecen danışmanlığında hazırlanan tez, üç bölüm ve 143 sayfadan oluşuyor.

Öncelikle neden bu konuda karar kıldığını açıklayan Kolçak, konuyu çalışmaya başladığında bir müessesesi tarihi yazmak yerine, Selanik'te yünlü dokumacılığın başlangıcından itibaren gelişimini izleyerek üretimde bir kırılmanın yaşandığı dönem olan XVII. yüzyıl başına kadarki süreci takip etmeyi düşün-

Özgür Kolçak, Selanik'teki yünlü dokumacılığın gelişimini anlattı.

düğünü; ayrıca kırılmanın gerçekten yaşanıp yaşanmadığını tespit ederek, şayet yaşandıysa altında yatan nedenleri ortaya koymayı hedeflediğini ifade etti. Ancak, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde çalışırken belgelerin kendisini bu amaçtan uzaklaştırdığını ve ortaya çıkanın, yapmak istediğinden ziyade bir kurum tarihi yazımı olduğunu belirtti.

Kolçak, tezin giriş bölümünde konuyla ilgili kaynakların bir değerlendirmesini yapar. İkinci el literatürün dışında, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde konuyla ilgili fonlara dair bilgilerin, şeriye sicilleri ve Yahudi fetva mecmualarının konuyu çalışırken ne denli önemi haiz olduklarını bu kısımda dile getirir. Çalışma, özellikle Yahudi fetva mecmualarını kullanma imkânı kalmadığı ve zaman içinde konuyla ilgili farklı kaynakları inceleme olanağı doğduğundan uzun soluklu bir araştırmanın girişi niteliğindedir.

Tezin ana bölümlerine bakıldığında, Kolçak'ın ilk önce "Selanik'te Yahudi Yerleşimi" başlığı altında Selanik'teki Yahudi yerleşiminin ne tür özellikler gösterdiği; hangi tarihlerde kente yerleştikleri, 1492'den sonraki göçün ne şekilde cereyan ettiği, Selanik'teki cemaat yapısı ve cemaatlerin işleyiş tarzını resmettiği görülür. Bu bölümde arşiv malzemesinden ziyade, genellikle ikinci el literatür kullanılmış, ayrıca dokumacıların cemaat içerisindeki konumları gösterilmeye çalışılmıştır.

Tezin ana gövdesini oluşturan "Selanik Yünlü Dokumacılığının Gelişimi" başlıklı ikinci bölümde, öncelikli olarak sanayinin kökeni meselesi araştırılmış, İsmail Hakkı Uzunçarşılı ve Heath Lowry gibi konuyla ilgili çalışma yapan araştırmacıların, Selanik'te dokumacılığın başlangıcına ilişkin varsayımları tartışılmıştır. Uzunçarşılı, Selanik'te II. Murad zamanından beri dokuma yapıldığını iddia ederken, Lowry, Selanik'teki Müslüman nüfusun Yahudilerin kente gelişinden çok önce dokumacılıkla ilgilendiklerini ileri sürer. Bu isimlerin dışında, Selanik'teki dokumacılığın tarihini daha geç yıllara dayandıran isimler de mevcuttur. I. S. Emmanuel, J. Nehama ya da Gilles Venstein gibi araştırmacılar, dokumacılığın kökenlerini İspanyol ya da Sicilya Yahudilerine dayandırır. Kolçak, tüm bu tezleri inceledikten sonra, Selanik'te Yahudilerin gelmesinden önce de dokumacılık faaliyetlerinin bulunduğunu kabul etmekle birlikte, asıl gelişmenin Yahudilerin gelişinden sonra yaşandığı kanaatine varır. Bu neticeye varmasındaki başlıca amil, Yahudilerin Selanik'e getirdikleri yeni kumaş türleri ve kumaş yapımında geliştirdikleri yeni teknik düzeneklerdir.

Bu bölümde ele alınan diğer mevzular, çuha üretiminin Osmanlı Devleti açısından önemi, Selanik'teki yünlü piyasası üzerinde devletin etkisi ve kumaşın üretim safhalarıdır. Hammadde temininden kullanılan boyaların türlerine, kumaş çeşitlerinden üretim biçimlerine kadar üretimdeki çeşitli aşamalar detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Yünün hangi yollarla kumaşa dönüştürüldüğü de bu bölümde sözü edilen ayrıntılı konular arasındadır.

Tezin üçüncü bölümü "Devlet ile Selanikli Dokumacılar Arasındaki İlişkiler" başlığını taşır. Bu bölümde ağırlıklı olarak arşiv malzemelerine yer verilmiştir. Başlangıç döneminden itibaren kumaşın devletçe dokutulması, satın alınması, devletin üreticiye yaptığı ödemeler, çuha bedelinin ödenmesinde devletin kullandığı kaynaklar ve genel malî dengesizliğin çuha alımlarını nasıl etkilediği, çuhanın İstanbul'a nakli gibi mevzular ayrıntılı tablolarla resmedilir.

Kolçak'ın, tezinde ele aldığı bu hususları genel hatlarıyla özetlemesinin ardından, sorular kısmı ile program nihayete erdi.

TAM Tarih Okumaları

Osmanlı Kuruluş Tartışmaları

Ocak-Haziran 2005

Değerlendirme: Yunus Uğur

Kuruluş tartışması aynı zamanda yıkılış tartışmasıdır. Bir devletin veya organizmanın ortaya çıkış ve yükseliş şartlarını-sebeplerini ortaya koyarken yıkılışına şahit oluyorsak, biz aslında yıkılışının sebeplerini arıyoruz demektir. İlk kuruluş tartışmalarının başladığı tarihlere dikkat edersek bu söylediğimiz daha anlamlı hale gelmektedir.

Başka bir açıdan, Osmanlı'nın kuruluşunu tartışmak dünyada bugünkü yerimizi tartışmaktır. Osmanlı'nın kuruluşunu Avrupa ile irtibatına bağlayanlarla Türklük ananelerine bağlayanlar benzer kaygılarla hareket ediyor gibi gözükmektedir.

1910'lardan başlayıp günümüze kadar hararetli bir tartışmanın konusu olan ve Osmanlıların ve özellikle bugünkü Türkiye'nin yerinin, varoluş ilkelerinin anlaşılması açısından çok fazla önemi haiz bu konu, Türkiye Araştırmaları Merkezi'nin, metne yönelik okuma-anlama ve tartışma amaçlı Tarih Okumaları başlıklı 37 toplantısından son 5 toplantısının gündemi olmuştur. Hatırlanacağı gibi bu program çerçevesinde, 32 ay devam eden Osmanlı Kronikleri ile ilgili toplantılarda 36 adet ilk el Osmanlı tarihi okunmuş ve tartışılmıştır. Pek yakında bu toplantıların özet sunumları *BSV Notlar* serisinden "Kendi Metinleriyle Osmanlı Tarihi" başlığı ile bir kitapçık olarak yayınlanacaktır. Tarih Okumalarının son beş toplantısında konu edilen Osmanlı Kuruluş Tartışmaları ise, bu alanda tartışmayı şekillendiren kitap ve şahısların çeşitli sunumlar çerçevesinde konuşulmasına fırsat hazırlamıştır. Yakın bir zamanda kapsamlı bir özeti *BSV Notlar* serisinden yayınlanacak olan bu tartışmaları biz de burada kısaca bahis mevzu etmek istedik.

Öncelikle bu beş oturumda hangi kişi ve eserlerin tartışıldığını söylemek yerinde olur sanırım:

1. Toplantı:

Herbert Adams Gibbons, *The foundation of the Ottoman Empire: A History of the Osmanlis up to the death of Bayezid I (1300-1403)*, Oxford: Clarendon Press, 1916. (*Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşu*, çev. Rağıp Hulusi, İstanbul: Devlet Matbaası, 1928).

M. Fuat Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Ankara: TTK, 1991.

Sunan: Yunus Uğur ve İhsan Fazlıoğlu

2. Toplantı:

Paul Wittek, *The Rise of the Ottoman Empire*, London: The Royal Asiatic Society, 1938. (*Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu'* çev. Fatmağül Berktaş, İstanbul: Pencere, 2000).

Halil İncalçık, *The Ottoman Empire: The Classical Age, 1300-1600*, London, 1973 (*Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300 - 1600*, çev., Ruşen Sezer, İstanbul, YKY, 2003).

Halil İncalçık, "The Question of the Emergence of the Ottoman State", *International Journal of Turkish Studies*, 1981-2, c. 2, s. 2, sh. 71-79.

Sunan: Fatih Bayram, Bülent Arı

Fatih Bayram, ikinci oturumun konuklarındandı.

3. Toplantı

Feridun Emecen, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, İstanbul: Kitabevi, 2001.

Rudi P. Lindner, *Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia*, Bloomington, 1983 (*Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar*, Ankara: İmge, 2001)

Sunan: Feridun Emecen ve İhsan Fazlıoğlu

4. Toplantı

Colin Imber, *The Ottoman Empire, 1300-1650: The Structure of Power*, New York: Palgrave Macmillan, 2002.

Heath W. Lowry, *The Nature of the Early Ottoman State*, New York: SUNY, 2003.

Sunan: Cengiz Şişman

5. Toplantı

Cemal Kafadar, *Between Two Worlds: The Construction of the Ottoman State*, Berkeley & Los Angeles: University of California Press, 1995.

Sunan: Cemal Kafadar, Oktay Özel, Yunus Uğur

Kuruluşla ilgili tüm tartışmaların temel sorusu Osmanlı'yı Söğüt'te küçük bir beylikten koca bir devlete dönüştüren şartlardır. 1910'da İstanbul'da Gazetecilik ve öğretmenlik yapan ilâhiyatçı Gibbons'un bu soruya cevabı tartışmanın seyrini çok etkilemiştir. Ona göre Osmanlılar, Türk ve Müslüman olmaktan öte "Avrupa medeniyeti" ile yani Bizans ile karşılaşmaları dolayısıyla bu başarıyı sağlamışlardır. Avrupa'nın içinde bulunduğu kaos ortamından istifade ederek yönetim sanatını öğrenmişler; kadınların örtünmesinden savaşlarda istilâcı bir politika izlememeye kadar birçok özelliklerini bu medeniyetten almışlardır. Pagan iken sonradan Müslüman olmuşlar; Avrupalılarla karışarak Osmanlı melez ırkını ortaya çıkarmışlardır. Buna benzer birçok örnek ve iddialarla, var olan başarıyı Avrupalılara hamletme çabası Gibbons'un hem İslâm hem de Türk kültür ve medeniyeti ile ilgili bilgisizliğini (veya ilgisizliğini) ortaya koymaktadır. Avrupa medeniyeti gibi kullanımlar ise Gibbons'un bugünden tarihi okuma

Üçüncü oturumda Feridun Emecen, Osmanlı'yı beylikten devlete dönüştüren unsurları anlattı.

gibi metodolojik bir hata içerisinde olduğunu gösteriyor. İddialarına mesnet olarak tamamen İslâm ve Türk kaynakları dışındaki kaynakları kullanması da kendisinin olayı anlama sorunu çekmesine sebep olmuş gibi gözüküyor. Bütün bunlara rağmen Osmanlının hayat sürdüğü coğrafyada yer alan Hıristiyan devlet ve unsurların aralarındaki iktidar mücadelelerini ve Osmanlıların bu mücadeleler sırasında üttüğü siyasî stratejileri anlatması bakımından Gibbons'un eseri son derece değerli sayılmalıdır.

Fuat Köprülü 1934 yılında Fransa'da yaptığı konuşmada öncelikle Gibbons'un ihmal ettiği ve yok saydığı Osmanlıların Türk geçmişini detayları ile anlatıyor. Sonrasında ise beylikten devlete giden süreci anlamak için takip edilmesi gereken çok faktörlü (coğrafi, siyasî, dinî, iktisadî, etnik, ictimai ve hatta bizzat şahıs faktörü) analiz yönteminden bahsediyor. İhsan Fazlıoğlu sunumunda şöyle diyor: "Köprülü'nün kitabındaki en temel vurgu, Türklerin Gibbons'un iddia ettiği gibi bir "türedi" olmayıp, Anadolu'da önceden beri var olduğudur. Bunu yapmasının sebebi ise, modern Türk Cumhuriyeti'nin Anadolu'da bulunmasını temellendirmektir." Köprülü, esas olarak savunmacı bir üslupla yaptığı konuşmasında, soruyu yerli yerine oturtacak yöntemler de söylüyor ve fakat kendisi bu tür bir araştırma içerisine girmiyor. Önerdiği bu çok faktörlü analiz yöntemi sonraki tarihçiler ve özellikle Halil İnalcık, Feridun Emecen gibi kişiler tarafından dikkate alınıyor.

Gibbons'la başlayan tartışma Köprülü ile adeta ilmî bir hüviyet kazanmıştır. Tartışma dallanıp budaklanmış ve daha rafine yaklaşımlara doğru kapı aralanmıştır. Paul Wittek, Köprülü'den hemen sonra Londra'da bir seri konuşma yapmış ve bunlar da bir kitap olarak neşredilmiştir. Wittek, Osmanlıların Bizans ile karşılaşmasını çok önemser. Ona göre bu karşılaşma Osmanlıları yavaşlatmış ve ayağı yere basan bir ilerlemeye mecbur etmiştir. İlk dönem yapılan fetihlerin seyrine bakılırsa aslında yavaş bir seyir vardır. Esasen bu yavaş seyir Osmanlıların teşkilâtlanarak ve çevresiyle güçlü bir bağ kurarak ilerlemesini sağlamıştır. Ahi Teşkilâtı, ilmiye sınıfının ortaya çıkışı bunun göstergesidir. Wittek her ne kadar "Gaza" teorisi ile meşhur olmuşsa da kanaatimce bu görüşleri, kuruluş sürecini açıklama kabiliyeti çok yüksek olan görüşlerdir. Wittek, Osmanlıların "Gaza" yani İslâm adına savaş ilkesi ile Hıristiyanlarla savaşıp insanları arkasından sürüklediğini ve Anadolu'da meşruiyetini sağladığını söyler. Gerçeklik payı olan bu görüş, Köprülü'nün daha az üzerinde durduğu İslâm faktörüne bir vurgu gibi

Cemal Kafadar'ın katılımı ve Oktay Özel'in müzakeresiyle yapılan oturumu Yunus Uğur yönetti.

gözükmektedir. Çünkü Wittek bir taraftan Doğu'ya karşı önyargılı olduğu için Gibbons'u eleştirirken diğer taraftan Osmanlıların soyağacı ile ilgili Köprülü'nün görüşlerini tutarsız bulmakta ve farklı bir yaklaşımın olması gerektiğini söylemektedir.

Wittek'in gaza teorisi, Halil İnalçık tarafından düzeltmeye tabi tutuluyor. Osmanlılar içerisinde gaza ile uğraşan bir kesim şüphesiz vardır ama bu, bütün beyliği şâmil bir durum değildir. Moğol istilâsından kaçan Türkmenleri yerleştirmek için bu gaziler fetihler yapıyorlardı. Ama İnalçık'a göre kuruluşu açıklayan asıl unsur, Osman'ın stratejist kişiliği ve Osmanlıların içerisine dâhil olduğu beylikler sistemidir. Osmanlı'nın kuruluş yıllarının kronolojisini çok çeşitli kaynak ve yöntemler kullanarak tespit etmeye çalışan İnalçık, bu veriler ortada olmadan yapılacak yorumların isabetsiz olacağına vurgu yapar. Bir anlamda Köprülü'nün işaret ettiği tarihsel süreci tespit etmeye çalışır.

Paul Lindner, antropolojik yöntem ve kavramlarla yaptığı analizlerde Orhan Gazi döneminin ortalarına kadar Osmanlıların yağma ile geçindiklerini ve sonrasında yerleşikliğe geçerek, diğer beyliklerden kendilerini ayırt edebildiklerini söylüyor. 1983 yılında yayınlanan kitabında, ilk dönemlerde birçok Hıristiyan unsurun orduda ve yönetimde bulunmasını gaza ruhuna aykırı gören Lindner, bu sebeple Wittek'in gaza teorisini eleştiriyor. Hatta "İslâm'dan çok Şamanizm'in savaşçıları" nitelemesinde bulunuyor. Aslına bakılırsa, Lindner de, Gibbons gibi, göçebe insanların arkalarında getirdikleri birikim ve alışkanlıkları görmezden gelip, kuruluşun gerçekleştiği coğrafya ve kültürün etkisini abartıyor. Her ikisi de tarihin ve kültürün sürekliliğini bir kenara bırakıp tam bir dönüşüme vurgu yapıyorlar. Benzer yaklaşım hatalarını biz, Gibbons'un yaşadığı modernleşme teorilerinde ve Lindner'in kabul ettiği antropoloji disiplininin varsayımlarında da zaten görüyoruz.

1910'lardaki tezlerin bir benzerini Lindner'den duyduktan sonra çok daha ilgi çekici bir tez Colin Imber'in 1990'da yayınlanan kitabından geldi. Imber'e göre Osmanlıların ilk dönemi "kara bir delik". Aynen İslâm tarihinin ilk dönemin kara bir delik olması gibi! Sebep ise kaynak yokluğu. Kuruluş tartışmalarında kullanılan kaynaklar Imber'e göre, devlet tarafından yazdırılmıştır; bilimsel bir çalışmaya mes-

net olamazlar. Anlatılanların çoğu hikâyedir, imal edilmiştir. Sonuçta bu dönem üzerine söylenebilecek bir şey yoktur. İncalcık tam da bu noktada, yukarıda da belirttiğimiz gibi, Imber'i çürütürcesine ilk dönem kaynaklarını titizlikle inceler, alan araştırmasına çıkıp bilgileri test eder ve aynı dönemde yazılmış Rumca vs. kaynakları kullanarak bilgi birikimini zenginleştirmeye çalışır. Sonuçta kaynakların yokluğuna değil nasıl okunması gerektiğine dair yöntemler geliştirir.

Cemal Kafadar'ın kitabı ise 1995'te yayınlandı. Kendisinin katılımı ve Oktay Özel'in de müzakeresiyle yapılan bu oturumun tam metni *BSV Notlar'da* yayınlanacağı için ayrıntısına girmek istemiyorum. Özetle Kafadar, var olan iddiaları gözden geçirip, bu iddiaların eleştirel bir değerlendirmesini yaptı. Sonra hem genel yaklaşım olarak, hem de kaynakların kullanımı açısından alternatif önerilerle tartışmayı derinleştirmeye çalıştı. Türk-Rum, İslâm-Hıristiyan gibi ak-kara türü yaklaşımlar yerine "hem ondan hem bundan" yaklaşımının olması gerektiğini söyleyen Kafadar, kitabının ismini "İki Cihan Âresinde" koyarken de bunu vurguladığını belirtti. Özellikle ister ırk ve isterse gaza olsun tek faktöre indirgenerek yapılan açıklamaları yetersiz bulmuş ve Köprülü'nün çok faktörlü yaklaşımı ona daha isabetli gelmiştir. Kaynakların ise tür olarak genişletilerek anlatsal kaynakların da dikkate alınmasını öneren Kafadar, okuma sırasında da metinlerin yazılma amacı tespit edilerek dönemin olayları algılama biçimleri ortaya çıkarılmalı demektir. Kafadar'a göre hiçbir kaynak değersiz kabul edilmemelidir. Her metin muhtemelen dönemin bir grubuna aittir ve görüş farklılıklarını bize gösterir.

Kafadar konuşmasında, kitabında yapmadığı bir şeyi de yaptı ve madde madde Osmanlı'yı başarıya ulaştıran faktörleri sıraladı. Buna göre, "bizimsevencilik", sosyal dinamizm, coğrafi konum, şans ve kurumsallaşabilme (devşirme ve tahta tek vâris sistemi) gibi faktörler Osmanlıları Anadolu Beylikleri içerisinden çıkaran unsurlar oldu. Özetle Kafadar şöyle diyor: "Genel olarak Osmanlılar merkez-kaç güçlere ve parçalanma dinamiklerine karşı tedbir almakta ve o tedbirleri kurumsallaştırmakta rakiplerinden ve komşularından çok daha başarılı olmuşlardır kanaatindeyim." Osmanlılar, yukarıda saydığımız faktörleri de bu amaç için başarılı bir şekilde kullanmışlardır.

Cemal Kafadar'ın yaptığı sentezden sonra konuyla ilgili 2001 yılında kitap neşreden Feridun Emecen, başta Köprülü olmak üzere İncalcık ve Kafadar'ın vurgu yaptığı, Anadolu beylikleri üzerinde durur. Emecen bir taraftan Osmanlı'nın Türkmenliği ve Kayı boyu aşireti iddialarının gözardı edilmemesi gerektiğini söylerken bir taraftan da Osmanlıların yerleştiği coğrafyanın ve Rumeli'ye doğru olan yöneliminin, kuruluşu açıklayan önemli unsurlar olduğunu belirtir.

Bu tartışma ile ilgili en son kitap sayılabilecek Heath Lowry'nin kitabı (2003) ise tartışmaları özetleyen bir kitaptır ve fakat özete sonucunu gaza teorisine şiddetle karşı çıkan ve başarıyı ganimete ve Hıristiyan unsurların asimilasyonuna dayandıran bir noktaya getirir.

Osmanlı Kuruluş Tartışmaları bundan sonra nasıl bir seyir takip edecek? Oktay Özel'e göre gidişat mukayeseli, yani aynı dönemde veya başka dönemlerde görülen kuruluş süreçleri ile mukayeseye dayanan çalışmalara doğru olmalıdır. Kaynaklar genişletilerek, tarihçilikte kullanılan yeni yöntem (iklim çalışmaları, hastalık bilim vs) ve yaklaşımlarla (arkeolojik, antropolojik, etnografik vs), sorular eşliğinde okunacaktır. Kafadar'ın önemle üzerinde durduğu, kavramsal soyutlamalar kadar dönemin sosyal gerçekleri ve şahısları hakkında çalışmalar da artma eğiliminde olacaktır. Özellikle İhsan Fazlıoğlu'nun dikkat çektiği, dönemin ilim hayatı ve ulemasına da ilgi artacaktır. Görüldüğü gibi, çok uzun ömürlü ve dünya tarihi açısından son derece önemli bir devletin kuruluşunu anlamaya yönelik tartışmalar derinleşerek devam etme temayülündedir.

Tarih Okumaları serisi, "Osmanlı Kuruluş Tartışmaları"ndan sonra yeni bir konu ile Ekim ayından itibaren devam edecektir. Bu seferki konu "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de İskân Politikaları"dır. Yine tartışmayı şekillendiren metin ve kişilerin konuşulacağı bu çok önemli ve ilginç toplantılarda görüşmeyi diliyoruz.

TAM Sohbet

Beyazıt Devlet Kütüphanesi ve İçerisinde Bulunan Değerli Eserler

Şerafettin Kocaman

2 Mayıs 2005

Değerlendirme: Meryem Üke

Bir milletin kendi değerleri ve geleneği ile olan irtibatını güçlendirmesi, o milletin kültür hafızası durumundaki kütüphaneleri ile olan irtibatıyla doğru orantılıdır. Bu irtibatı güçlendirmek adına düzenlenen TAM Sohbet programının Mayıs ayı konuğu Beyazıt Devlet Kütüphanesi müdürü Şerafettin Kocaman'dı. Şerafettin Bey'den Beyazıt Devlet Kütüphanesi hakkında şu bilgileri edindik:

Türklerin içinde olduğu medeniyet bir kitap medeniyetidir. Osmanlı medeniyetinin en önemli müesseselerinden biri de kütüphanelerdir. Padişah, sadrazam ve devlet ricali İstanbul'da ya da o zamanın kültür merkezlerinde sayısız kütüphaneler açmışlardır. Kütüphanelerin bağlı bulunduğu vakıfların idaresi XIX. yüzyılın başlarına kadar Evkâf-ı Hümayun Müfettişliğiince yürütülmüştür. Tanzimat'tan sonra da vakıf kütüphanelerinin sorumluluğu, 1910 yılına kadar Evkaf Nezareti ile Maarif Nezareti tarafından paylaşılmıştır.

1869 yılına kadar vakıflar eliyle yürütülen kütüphane hizmetleri Maarif hizmetine geçince İstanbul'da milli kütüphane tarzında çalışan bir genel kitaplık kurulmasına karar verilir. 1882 yılında zamanın Maarif Nazırı ile Sadrazamı II. Abdülhamit'e bir dilekçe sunarlar. II. Abdülhamit bu fikri destekleyip hazine-i hassasından yardım edince harekete geçilir. Beyazıt külliyesinin imaret kısmının bir bölümü 27 Eylül 1882'de bu iş için tesis edilir. Sahaflardan satın alınarak raflarına yerleştirilen bir takım *Naima Tarihi* ile 24 Haziran 1884'te "Kütüphane-i Umumi-i Osmanî" adıyla genel bir kitaplık, Millî bir kütüphane olarak hizmete açılır.

Kütüphane-i Umumi-i Osmanî, 1961'deki Maarif Şurası tarafından değiştirilen adıyla Beyazıt Devlet Kütüphanesi, hizmete açılışından itibaren devrinin önemli bilim-kültür ve sanat adamları tarafından yönetilir. İlk müdürü Hasan Tahsin Efendinin değerli bir hattat olduğu biliniyor; fakat 1884'te hemen müdürlüğe başlayıp başlamadığı tam olarak bilinmiyor. Hasan Tahsin Efendiden sonra Kütüphane müdürlüğüne, ismi Beyazıt Devlet Kütüphanesiyle özdeşleşen İsmail Saib Sencer getiriliyor. İsmail Saib Sencer dönemin büyük âlimlerinden. İslâm Dünyasıyla ilgili araştırma yapan bütün batılı şarkiyatçılar onun rahle-i tedrisinden geçmeyi zaruret olarak görüyorlar. Kocaman, Abdülbaki Gölpınarlı'nın İsmail Saib Bey hakkındaki görüşlerini aktardı. Gölpınarlı, gerek çeşitli alanlardaki ilimleri, gerekse ahlak ve faziletleriyle toplum ve insanlığın temelleri, temsilcileri olmuş Hacı Nasruddin-i Tusi, Fahrettin Ra-

zi, Buhari, İbn Sina, Mevlana, Hacı Bayram Veli gibi değerleri saydıktan sonra adları sayılan ve sayılamayan bu büyük zatlar gibi nice kişilerin zamanlarında yaşayamadığına katiyen üzülmeyişini, çünkü şahsiyetiyle bütün bunları temsil eden büyük bir insanla karşılaştığını, fâni gözleriyle onu gördüğünü ve sohbetlerinden istifade ettiğini büyük bir hayranlıkla ve coşkuyla anlatmış.

Kocaman'dan öğrendiğimize göre, sadece Beyazıt devlet kütüphanesinde değil İstanbul Kütüphanelerinde, hatta İslâm Dünyasındaki ilmî eserlerin büyük bir kısmının İsmail Saib Sencer'in hafızasında olduğu, yani hafız-ı kütüb olduğu da rivayet edilir. İsmail Saib Beyi, Prof. Dr. Necati Lugal, Saadettin Nüzhet, yaklaşık kırk yıl görevde bulunan Muzaffer Gökman, Hasan Duman, Yusuf Tavacı ve Abdullah Güven'in müdürlüklerinin takip ettiği Beyazıt Devlet Kütüphanesi'yle ilgili Kocaman'ın dikkat çektiği bir diğer husus, kütüphanenin zaman içinde yapılan bağışlar, satın almalar ve 1934 yılında "Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu"ndan sonra Türkiye'nin, Milî Kütüphane'den sonra ikinci büyük kütüphanesi haline gelmesidir.

Beyazıt Devlet Kütüphanesi, 11.120 elyazması -bunların 200-300 kadarı CD'ye aktarılmış-, 50 bine yakın eski matbu ve 500 bin civarında yeni baskı kitapları, 26 bin çeşit dergi ve ülkemizde çıkan bütün gazete, dergi, harita, afiş ve kartpostal ile araştırmacı ve okuyucularına hizmet sunmaktadır. Ayrıca kütüphanede 1992 yılında kurulan bir görme engelliler bölümü de mevcuttur. Kütüphanedeki 11.120 adet yazma eser arasında, hat, tezhip ve minyatür sanatlarından örnekler ihtiva eden son derece değerli eserler bulunmaktadır. Mevlana'nın minyatürlü ve bütün sayfaları tezhipli yazma *Mesnevi'si*, yine her sayfası ayrı kompozisyonla süslenmiş *İklîm-i Cedid*, Edirne'nin siyasal, kültürel ve sanatsal hayatını anlatan *Riyâz-ı Belde-i Edirne* gibi eserler bunlara örnek gösterilebilir.

Zaman içinde yayınların artması üzerine, bitişikteki Dişçilik okulunun kütüphane için tahsisi sözkonusu olur. Binanın tamir ve restorasyonu tamamlandıktan sonra 1 Nisan 1988'de yeni bina hizmete açılır. Kocaman, "Bugün 8 ayrı salonda ve 10 ayrı bölümle hizmet vermeye çalışan Beyazıt Devlet Kütüphanesi 20 personel ile hizmet vermektedir. Okuyucu ve araştırmacılara daha iyi hizmet vermek için kaliteli ve yeterli elemana ihtiyacı olan Beyazıt Devlet Kütüphanesi, yeterli personel ve ödeneğin temin edilmesi halinde ilim, kültür ve sanata yaptığı hizmetlerle övünülecek hale gelebilecektir" diyerek sunumunu tamamladı.

Şerafettin Kocaman, Beyazıt Devlet Kütüphanesinin kuruluşu, tarihçesi ve muhtevası hakkında ayrıntılı bilgi verdi.

TAM Sohbet

Arkeoloji Müzesi ve Kütüphanesi Tarihi

20 Haziran 2005

Değerlendirme: Sevgi Güneş

Eski eserler bir milletin tarihî zenginliğini asırlar sonraya taşıyan en önemli unsurlardan biridir. Türkiye Araştırmaları Merkezi tarafından düzenlenen kütüphaneleri tanıtma, kütüphaneler ve arşivler üzerine konuşma serisinin bir yenisi daha, Arkeoloji Müzesi ve Kütüphanesi konulu bir sohbetle gerçekleştirildi. Bu özel sohbetin konuğu Adnan Alpaydı. Alpay 1998-2005 tarihleri arasında Arkeoloji Müzesi Arşivi'nde yedi yıl çalıştığını, arşivin ortaya çıkarılması ve kataloglanmasında bilfiil görev aldığını ayrıca bu yedi yıl içerisinde arşivin tarihçesini de hazırladığını anlattı.

Konuşmasının başında İstanbul Arkeoloji Müzelerinin tarihçesi hakkında geniş bilgi veren Alpay'dan edindiğimiz bilgiye göre, İstanbul Arkeoloji Müzeleri; Arkeoloji Müzesi, Eski Şark Eserleri Müzesi ve Çinili Köşk Müzesi olmak üzere üç müzeden oluşmaktadır. 1891 tarihinde Müze-i Hümayun olarak kurulan İstanbul Arkeoloji Müzeleri ülkemizde müzecilik ve arkeoloji biliminin inşasında öncülük eden ilk ve tek kurumdur. İlk olarak, Tophane-i Amire müşiri Fethi Ahmet Paşa tarafından hicri 1266 tarihinde Aya İrini Kilisesi'nde toplatılan ve muhafaza edilen asar-ı atika, yabancı devletlerin konuklarının ilgisini çekmiştir. Sözkonusu kişilerin bu kilisede bulunan devlete ait savaş silahlarına ilgi duyup bu konuda bilgi toplamaları üzerine Harbiye Nezareti kaygılanmış ve Aya İrini Kilisesi boşaltılarak eski eserler, Topkapı Sarayı müştemelâtından olan Çinili Köşk'e taşınmıştır. Eski eserleri teminat altına almak için 8 Nisan 1874'te hazırlanan ilk nizamname, daha çok yabancı hafirleri gözetttiği ileri sürülerek 1882'de Osman Hamdi Bey tarafından günün şartlarına uygun olarak yeniden düzenlenmiş ve 1883'te, bugün Eski Şark Eserleri Müzesi olarak kullanılan Sanayi-i Nefise Mektebi yaptırılmıştır.

Maarif Nezaretinin kanun ve yasasında Müze-i Hümayun'un nasıl ifade edildiğine dair maddeler sıralayarak sözlerine devam eden Alpay, yukarıda belirttiğimiz gibi üç müzeden oluşan İstanbul Arkeoloji müzelerinin yapılanması ve içerisinde bulunan eserler üzerinde de durdu. Alpay'dan öğrendiğimize göre, Şark Eserleri Müzesi'nde, çivi yazılı belgelerin korunduğu bir Tablet Arşivi ile Asur, Babil, Mısır, Fenike, İbranî ve Hititler gibi doğu akvamlı kavimlerin eserleri sergilenmektedir. Bizans, Roma dönemlerine ait eserlerin; lahit, portre ve heykeller gibi Hıristiyanlık eserlerinin; madalyaların, nişanların, mühürlerin, mesukat dediğimiz sikkeler ile hem İslâmî, hem gayriislâmî sikke kabinelerinin yer aldığı Arkeoloji Müzesi binasında bir de kütüphane bulunmaktadır. Çinili Köşk'te ise İslâmî eserler sergilenmektedir. Bununla birlikte, arşivde paşalara ait el yazması kitaplar da mevcuttur. Diğer bir ifadeyle Müze, koleksiyonları arasında Balkanlar'dan Afrika'ya, Anadolu ve Mezopotamya'dan Arap Yarımadası'na kadar Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde yer alan bölgelerden değişik uygarlıklara ait zengin ve çok önemli eserleri barındırmaktadır. Arşivde Sultan Abdülmecit döneminden itibaren, 1840'tan 1922'ye kadar olan bir zaman süreci içinde -arkeolojik belgelerin dışındaki belgelerin de yer aldığı- muhtemelen 150.000 adet Osmanlıca ve Fransızca baş kitabet resmî yazışmalarının konu edinildiği özgün evrak üzerinde tasnif, katalog, envanter, araştırma hizmetleri gerçekleştirilmiş ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü bünyesinde Osmanlıca Arkeolojik Belgeler Arşivi kurulmuştur. Arşivdeki kaynaklardan yararlanılarak iki adet doktora çalışmasının da gerçekleştirildiğine dikkat çeken Alpay, ay-

rica İstanbul Arkeoloji Müzeleri Osmanlıca Arkeolojik Belgeler Arşivi'nde araştırma ve tasnif işlemlerine yönelik altyapı çalışmalarından bahsetti.

İstanbul Arkeoloji Müzeleri Arşivinin tarihçesi, yapılanması ve reorganizasyonu ile ilgili bu bilgileri verdikten sonra 4 Ocak 2005 tarihi itibarıyla okuyucu ve araştırmacıya kapatılan arşivin yeniden açılması için ilgili makamlara bir dilekçeyle başvurmakta yarar gördüğünü açıklayan Alpay, arşivin kapatılmasını, eski eserlerin algılanışına bağladı ve bu algı yanlışının ortadan kaldırılarak arşivin yeniden açılmasının önemine işaret ederek konuşmasını tamamladı.

TAM Sohbet

Atatürk Kitaplığı Tarihi ve İçerisinde Bulunan Değerli Eserler

Hüseyin Türkmen

27 Ağustos 2005

Değerlendirme: Zehra Dilek

Türkiye Araştırmaları Merkezi'nin düzenlediği "Kültür Hayatımıza Katkıda Bulunanları Hatırlama Programı" başlıklı özel etkinliğin konusu Cumhuriyet döneminin ilk kütüphanelerinden olan Atatürk Kitaplığı'ydı. Büyükşehir Belediyesi Kütüphane Müzeler Müdürlüğü'ne bağlı olarak halka ve özel araştırmacılara hizmet veren Atatürk Kitaplığı'nın Yazma Eserler bölümünde görevli olan Hüseyin Türkmen, kütüphanenin tarihçesi, bölümleri ve koleksiyonlarını kapsayan bir seminer sundu.

Konuşmasına kütüphanenin tarihçesi hakkında bilgi vererek başlayan Türkmen, bu bağlamda, İstanbul'da ilk belediye kütüphanesinin 1924 yılında Şehremaneti Dairesi'nde oluşturulduğunu, daha sonra İnkılâp Müzesi ve Şehir Vesikaları Müzesi kurma düşüncesiyle vali ve belediye başkanı Muhittin Üstündağ başkanlığında bir komisyon kurulduğunu belirtti. Fuat Köprülü, Halil Edhem, Avni Süheyl Ünver ve Osman Nuri Ergin'den kurulu bu komisyonun çalışmalarıyla 1929 yılında Şişli Atatürk Evi'nde toplanmaya başlanan koleksiyonun, 1931'de Beyazıt Medresesi'ne taşındığını, 10 Temmuz 1939 yılında ise Belediye Müzesi ve Kütüphanesi olarak açıldığını anlattı. Lale devrinden itibaren Türkiye'de yapılan inkılâplar, devrimler ve değişikliklerle ilgili her türlü resim, belge, kitap, heykel, silah ve kıyafetten oluşan koleksiyon, satın alma ve bağış yoluyla büyüyünce, 1945 yılında müzenin buradan ayrıldığını, 1960'lı yıllara gelindiğinde kütüphane koleksiyonunun da medreseye sığmaz hale geldiğini belirten Türkmen, kütüphanenin, 1981'de projesini Prof. Dr. Sedat Hakkı Eldem'in yaptığı Taksim Mete Caddesi'ndeki yeni binasına taşındığını ve Atatürk Kitaplığı adıyla hizmete girdiğini sözlerine ekledi.

Sunumuna Atatürk Kitaplığı'nda bulunan bölümleri izahla devam eden Türkmen'den edindiğimiz bilgiye göre kütüphane, ana kitap deposu, süreli yayınlar okuma salonu, halk kütüphanesi okuma salonu, İstanbul kitaplığı, çocuk kütüphanesi, kitap hastanesi (restorasyon), ciltthane, görme özürlüler sesli kitap stüdyosu, 71 kişilik konferans salonu, 75 metrekarelik sergi salonu, fotoğraf stüdyosu gibi bölümlerden oluşmaktadır. Öte taraftan, kütüphanedeki nadir eserler ve yazma eserlerin tamamı kompakt raflarda kilitli olarak saklanmakta, kütüphane deposundaki kitaplar ise çelik raflarda açıkta tutulmak-

tadır. Eserlerin fizikî ve biyolojik tehlikelerden, özellikle nem ve yangından korunması için gerekli tedbir ve teknik donanımları haiz kütüphanede uzman bir personel kadrosu da görev yapmaktadır.

Türkmen, Atatürk Kitaplığı koleksiyonunun nadir eserler, süreli yayınlar (gazete, dergi), görsel albümler, eski haritalar, yeni kitaplardan oluştuğunu dile getirerek kütüphanede 100'e yakın koleksiyon, 10 bin adet yazma eser, 10 bine yakın harita, 6611 adet tasnifi yapılmış kartpostal bulunduğunu, kütüphanenin en önemli evrakının ise Muallim Cevdet tarafından intikal eden, Osmanlı'dan kalan en eski vesika kabul edilen "Mekice Vakfiyesi"si olduğunu vurguladı. Kütüphanede ayrıca, Muallim Cevdet'i yazma, ferman, berat ve vakfiyelerden oluşan koleksiyonunu kütüphaneye bağışlamaya ikna eden Osman Ergin'in de 2000'e ait koleksiyonu bulunduğunu, gerek yazma gerekse yabancı dil kitapları açısından en önemli koleksiyon olan belediye koleksiyonu ile Latince, İtalyanca, Farsça hatta Ermenice kitapların da mevcut olduğunu sözlerine ekledi. Türkmen, özellikle Muallim Cevdet ve Talat Bayrakçı'nın yabancı dil eserlerinin önemine işaret ederek Fatma Aliye Hanım ve Layika Karabey evrakından ve yapılan katalog çalışmalarından da ayrıntılarıyla bahsetti.

Türkmen, Atatürk Kitaplığı'nın araştırmacılar tarafından en çok kullanılan bölümünün süreli yayınlar bölümü olduğunu ifade etti. İstanbul kitaplığında ise açık rafta ve depoda tamamı kataloglanmış 5000 kitap ve 5000 albüm mevcuttur. Görme özürümler sesli kitap stüdyosunda önemli görülen kitaplar scanner yoluyla veya direkt teybe okunarak bilgisayar ve kaset ortamına kaydedilmekte, bu kayıtlar, istendiğinde ödünç olarak verilebilmektedir.

Son olarak, geleceğe dönük hedef ve amaçlarından bahseden Türkmen, özel bir arşivleme sistemi (AKDAS: Atatürk Kitaplığı Dijital Arşivleme Sistemi) geliştirdiklerini, 2006 yılında bütün katalog fişlerini ortadan kaldırarak kütüphanedeki eserlerin tamamının katalog bilgilerini okuyucuya bilgisayar ortamında ulaştırmayı hedeflediklerini ifade etti. Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü'nün belirlediği ücret tarifesine göre harita, kartpostal, fotokopi, dijital çekim çıktısı gibi hizmetlerin de verildiğini belirtti. Asıl amaçlarının okuyucuya koleksiyonun aslını değil, elektronik ortamını vermek olduğunu, ancak bu olanak yoksa, -ne kadar kıymetli olursa olsun- eserin, denetimleri altında okuyucunun kullanımına sunulduğunu sözlerine ekledi.

Araştırmacılara hızlı ve seri bir şekilde hizmet etmek, işlerini kolaylaştırmak, memnuniyetlerini sağlamak için ellerindeki tüm imkânları seferber ettiklerinin üzerinde duran Türkmen, görsel anlamda da zenginleştirdiği sohbetini "Okuyucular bizim varlık sebebimiz" sözleriyle bitirdi.

TAM Sohbet

Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Ekonomi Engin Deniz Akarlı

1 Temmuz 2005

Değerlendirme: Kazım Baycar

Bilim ve Sanat Vakfı Türkiye Araştırmaları Merkezi'nin düzenlediği Sohbet programının Temmuz ayı konuğu 19. yüzyıl Osmanlı tarih çalışmalarının önemli isimlerinden biri olan Prof. Engin Deniz Akar-

lı'ydı. "Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Ekonomi" başlığı altında hazırlanan program Akarlı'nın bütün akademik çalışmalarının bir hülâsası niteliğindedir.

Özellikle II. Abdülhamit üzerine yaptığı çalışmalarıyla bilinen Akarlı, 1968 yılında Robert Koleji'nden mezun oldu. 1973'te Princeton Üniversitesi'nde yaptığı master çalışmasının ardından yine aynı üniversitede 1976'da doktora çalışmasını tamamladı. Akademik yaşamına sırasıyla Princeton, Boğaziçi, Ürdün Yermuk, Washinton Saint Louis üniversitelerinde dersler vererek devam eden Akarlı halen Brown Üniversitesi'nde öğretim üyesidir. Bunların dışında önemli akademik ödüllere sahiptir. Akarlı'nın en önemli çalışmalarından biri Osmanlı Lübnan'ı üzerine yapılan *The Long Peace* adlı eseridir. Daha sonra ağırlıklı olarak hukuk ve İktisat tarihini ele aldığı makaleler yazmıştır.

Konuşmasına 19. yüzyılı anlamak için İktisat ve Hukuk tarihinin fevkalâde önemli olduğunu ve bu alanda incelenmeyi ve araştırılmayı bekleyen bir yığın kaynağın bulunduğunu vurgulayarak başlayan Akarlı'ya göre, son zamanlarda yapılan araştırmaların da gösterdiği gibi, Osmanlı'da *usul-ı fikh* son derece esaslı bir hukukî düşünce geleneğini ifade eder. Akarlı buradaki gelenek kavramıyla (Machintile'in kullandığı anlamda) her düşünce sisteminin dayandığı temel varsayımları kastetmektedir. Gelenek bu anlamıyla modernitenin zıddı değil, bilâkis eksikliği durumunda modernitenin meydana gelebileceği bir söylemdir.

Akarlı'nın Osmanlı hukuku çalışmaları, kendi uğraş alanına da uygun olarak daha çok iktisadî hayatı kapsar. Hukukun ve iktisadın beşerî münasebetler bağlamında nasıl ele alınması gerektiği, çalışmalarının temel problemini teşkil etmektedir. Bu minvalde, Eyüp, Üsküdar ve Galata dahil, 1730-1840 yılları arası İstanbul çarşısı ve pazarı içinde yaşayan esnaf ve sanatkârları ilgilendiren hukukî anlaşmazlıklar, davalar ve uzlaşmalarla ilgilenmektedir.

Akarlı'ya göre, esasen XVIII. yüzyıl, Osmanlı için siyasî ve sosyal anlamda önemli dalgalanmaların yaşandığı bir yüzyıldır. Bu dönemde Patrona Halil İsyanı ve Kadızadeliiler Hareketi gibi hadiseler neticesinde önemli iktisadî ve hukukî düzenlemeler yapılmıştır. Osmanlı arşivleri hukukî nitelik taşıyan bel-

Sunum, Engin Deniz Akarlı'nın akademik çalışmalarının bir hülâsası niteliğindedir.

geler bakımından oldukça zengindir, çünkü Osmanlı hukukî bir düzeni son derece önemsemiş ve kurduğu rejimin belli bir yasallık taşımasına gayret etmiştir.

Kaynak olarak kadı sicilleri ve fetvalar dışında, Cevdet tasnifinde yer alan esnaf davalarını inceleyen Akarlı, bu tasnifteki davaların büyük bir kısmının Divanı Hümayun'a intikal etmiş davalardan oluştuğunu, İslâm şeriatında üst mahkeme bulunmadığı şeklindeki genel kabulün aksine, Divanı Hümayun'un şer'î mahkemelerin çözemediği davalarla ilgilenen bir üst mahkeme niteliği gösterdiğini belirtti.

Akarlı'ya göre, Osmanlı hukuk sisteminin esas maksadı, tebaasını (ibadullah) devlete, cemaate veya bireye karşı korumaktı. Osmanlı adalet düzeni, hem icra yetkisine sahip idarecilerle halk arasında, hem de halkın çeşitli unsurları arasında uzlaştırıcı bir köprü niteliğindedi ve esasen bu maksadı hedefleyen bir hukuk anlayışına dayanıyordu. Kazaskerler ve naipileri her şeyden önce bir arabulucu konumundaydılar. Başlıca görevleri, çatışan, anlaşmazlığa düşen tarafları uzlaştırmak ve çarşı ve pazarların düzenli ve ahenkli bir şekilde işlemlerini sağlamaktı. Çarşı ve pazarlarda üretim, dağılım ve hatta tüketim alışkanlıklarını düzenleyen nizam ve kurallar, bunlardan doğrudan doğruya etkilenen insanların bizzat katılımlarıyla belirleniyordu.

Osmanlı adalet sistemi çeşitli öğelerle kendisini diğer hukuk sistemlerinden ayırıyordu. Örneğin, çeşitli amaçlarla biraraya gelen cemaatlerin kendi aralarında oluşturdukları kurallar, genel şer'î çerçeveyi aşmadığı sürece, devletçe tanınıyordu. Bu kuralları onaylayan ve uygulayan kadı, modern anlamda bir noterlik vazifesi görüyordu. Devlet bireye belli haklar verip bırakmamakta, bu haklardan doğan sorumluluklar yüklemekteydi. Ayrıca Osmanlı hukuk sisteminde hukukun geçerli olduğu alanın, hukuk işlerini yürütmekle mükellef devlet teşkilâtının hükümlerine sınırları aşması çağdaş dönemde düşünülemez bir husustu.

Sonuç olarak, modern hukuk sistemimizin Osmanlı hukuk geleneğinden sağladığı avantajlardan çok fazla yararlanmadığını vurgulayan Akarlı, hukuk sisteminin bu anlamda çağdaşlaşmış, bazı esneklikleri koruması durumunda devletin katılımcı bir demokratik sisteme sahip olabileceğini ifade etti.

Program, Akarlı'ya yöneltilen sorularla son buldu.

TAM Sohbet

Yitirilen Bir Hazine: Sahaflarımız ve Sahaflık (2) İbrahim Yılmaz

6 Ağustos 2005

Değerlendirme: Reyhan Sarıkaya

Her yaşantının bir hikâyesi olduğu gibi, her mesleğin de bir başlangıç hikâyesi vardır şüphesiz. Akrep ve yelkovan arasında durmaksızın değişen açı, bir hayat serüveni olup çıkar karşımıza... Türkiye Araştırmaları Merkezince "Yitirilen bir Hazine: Sahaflarımız ve Sahaflık" adı altında gerçekleştirilen

Sahaf İbrahim Yılmaz: "Müşterileriniz sizi ne kadar sahaf sayıyorsa, siz o kadar sahafsızdır."

toplantının ikinci konuğu, bu kadim mesleğin son temsilcilerinden biri olan İbrahim Yılmaz'dı. Yılmaz, bu mesleğe giriş serüvenini şöyle özetledi:

Hacettepe Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden mezun olduktan sonra, Gelişim Yayınevi'nde *Büyük Laresse* sözlüğünün yayın ekibinde çalıştığı yıllardır. Bir arkadaşının, kendisinden Oktay Rifat'ın bir kitabını izinsizce almak istemesine çok kızan İbrahim Yılmaz, kitaplarının ve kitapların üzerine daha bir dikkatle eğilmeye başlar ve koleksiyonculuğa da başlamış olur bir anlamda. Kitapla ilgili hiçbir haberi gözden kaçırmayan Yılmaz, Cumhuriyet gazetesinde Beyoğlu'nda yeni bir sahaf açıldığına dair bir yazı okur ve hemen orayı ziyaret eder. Her hafta müdavimidir artık. Ancak fiyatların fahişliği istediği kitapları almasına engel olur. Yedinci ya da sekizinci ziyaretlerinin birinde, sahibinin borçlarından dolayı kitapların haczedileceğini öğrenir ve haczi kaldırmaya yetecek parayı ödeyerek kitabevine ortak olur. Onun ifadesiyle "Bir dükkân kurtarmıştır ve başına kalmıştır". Bir, bir buçuk yıl kadar ortağıyla birlikte burayı işlettikten sonra kendi kitabevini açar. *Mantıku't-tayr* adlı eserdeki "Simurg" hikâyesi ona ilham kaynağı olur ve kitabevine bu ismi verir. Ona göre hayatın ve icra etmeye çalıştığı mesleğin gayesi, bu otuz kuş gibi, aradığını bulma yolunda bütün çabayı sarf etmekten ibarettir.

Sahaflık, geçmişte edindiğimiz bilgilerden çok farklı bir disiplin ve eğitim alanıdır. Bu mesleği icra ettikçe, erbabından ve müşterileriyle olan diyaloglardan incelikleri öğrenilir. Yani karşılıklı etkileşimden elde ettiğiniz bilgi, sizi sahaf kılan özelliktir. Sahaflıkta müşteriyle olan diyalogun önemine dikkat çeken Yılmaz, "Müşterileriniz sizi ne kadar sahaf sayıyorsa siz o kadar sahafsızdır ve sonuçta allâme-i cihan dahi olsanız karşınızdakinin sizi nasıl gördüğü önemlidir" der. Sahaflıkta bu bilgilenme süreci çok önemlidir. Mesela bir Muallim Cevdet ya da İbn Kemal'i çok yakından tanıma şansına sahip olursunuz. Yeni yeni kavramlar öğrenirsiniz. "Sâlnâme" geleneğini *Mekke Sâlnâmesi* adlı eserden, sahaflık bilgisinin yüzde seksenini ise, gelip giden müşterilerden öğrendiğini çekinmeden söyler İbrahim Yılmaz.

Yine ona göre gerçek sahaf, bir kitabın kâğıdından, onun XVI. ya da XVII. yüzyıla ait bir kitap olup olmadığını çıkarır. Bu ölçüde bir sahaflığın son temsilcisi ise Yılmaz'a göre, İbrahim Manav'dır. Yazma ki-

tapların sahaflardan antikacılara kayışından dem vuran Yılmaz, sahafların ders kitabı ya da turistik eşya satan yerlere dönüştüğünü esefle dile getirdi.

Kaçınılmaz ticarî bir iş olarak gördüğü müzayeciliğin tarihçesine ve mantığına da değinen Yılmaz'a göre, nadir yada antika nüshalar için müzayede yapmak zorunlu bir iştir. Ancak gerçek sahaf, daha az fiyat vermiş de olsa eseri müşterisine satmayı tercih etmelidir. Müzayecilik ise Türkiye'ye bir çok alanda milât kabul edebileceğimiz seksen sonrasında gelmiştir. O yıllarda tek çarşı halinde olan sahaflara bir kamyon kitap gelir ve değerli-değersiz şekilde kabaca ayrıldıktan sonra beş on sahaf tarafından satın alınıp, geliri sahaflar çarşısı derneğine bırakılır. Bu şekilde sahafların kendi bünyeleri içinde başlayan müzayede geleneği, Pera'nın öncülüğünde daha ileri boyutlara taşınacaktır. Yılmaz'a göre, müzayecilik bugün geldiği yer itibarıyla müşterileri kıran bir etkinliktir ve farklı bir pazarlama-ticaret ruhu gerektirdiğinden Türkiye'de henüz gelenek halini alamamıştır. Türkiye'de sahaflığı modernleştiren, sahaflığa Türkoloji boyutunu kazandıran ve Türkiye'de üretilen ciddî kitapları ilk kataloglayansa Elit Kitabevi'dir.

Ortalama yirmi üç dükkânı barındıran Sahaflar Çarşısı'nda bugün sahaf diyebileceğimiz iki üç yer kalmıştır. Yüz senelik tarihi olan bir çarşının bugünkü pozisyonunu, Beyoğlu ya da Kadıköy'de kitapçıların açılmasıyla açıklayamayız. Türkiye'de kitap yakmayı düşünen bir sahafın varlığı, sahaflığı gelecek kuşaklara aktarma hususunda bizi ümitsizliğe sevk etse de, Yılmaz'ın deyişiyle, şemsiye bir gün tersine dönecektir.

Konuğumuz son olarak, "Gençliğinde küçük sıkıntıları içine sığdırabilen biri, olgunlaştığında bütün dünyayı içine alabilir" derken yirmi yıldır icra ettiği mesleğin misyonunu da dile getirmiş oldu.

TAM İZ BIRAKANLAR

Mustafa Kara ile "Bursa Gezisi"

15 Mayıs 2005

Değerlendirme: Reyhan Sarıkaya

Türkiye Araştırmaları Merkezi'nce her ay düzenli olarak gerçekleşen İz Bırakanların Mayıs ayı programı, Bursa'da medfun ilim, düşünce ve gönül adamlarımıza ayrıldı. Bu gezide bizlere Mustafa Kara hoca eşlik etti. Yolculuğumuzun Emir Sultan Camii'nde başlayışının sebebini, Mustafa Kara "Emir Sultan seyid olduğundan ziyaretlere buradan başlanması Osmanlı'da bir gelenektir" şeklinde dile getiriyor. Emir Sultan'ın tam karşı tepelerinde, Abdal Murat Camii, Aziz Mahmud Hüdayî'nin hocası Üftade hazretlerinin dergâhı ve Molla Fenari'nin dergâhı yer alıyor. Adeta Bursa'yla özdeşleşen, bir bakıma Bursa'nın Eyüp Sultan'ı sayılan Emir Sultan'dan sonra Şeyh Vefa'nın yetiştiği mekâna, Zeynîler Tekkesi'ne gidiyoruz. Abdülâtilif el-Kudsî, Şeyh Vefa'nın hocası, onun tam karşısında Molla Hüsrev, yolumuzun hemen üzerinde Molla Hayalî'nin türbesi. Birer Fatiha ile selamlıyoruz hepsini... Yıldırım Camii ise sonraki durağımız oluyor. Yıldırım'ın türbesinde, Nurettin Topçu'nun "Yıldırım'ın Huzurunda" adlı hikâyesini Mustafa Kara okuyor ve "Bu, bir hikâye değil aslında vecd halinin dile dökülmüş şeklidir. Topçu bunu, hocası Abdülâziz Bekkine'nin vefatı üzerine kaleme almıştır" diyerek de ekliyor.

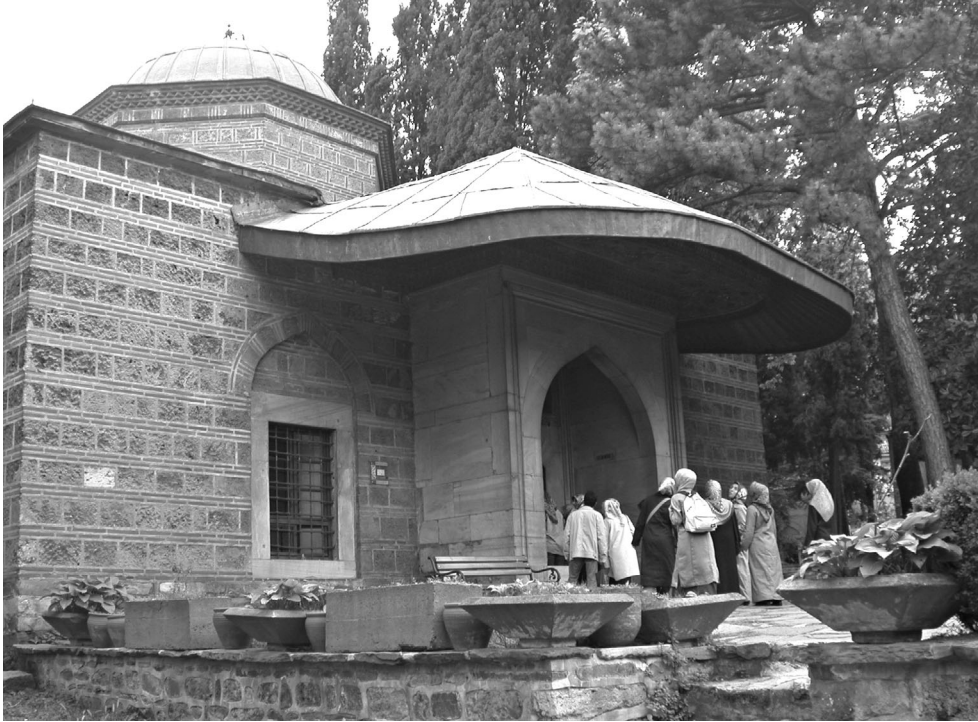

Bu manevî ziyaretten kerhen ayrılıp, İsmail Hakkı Bursevî dergâhında öğle namazını eda ettikten sonra, çilehanesinde Mustafa Kara'dan Bursevî'nin şiirlerini dinliyoruz. Kara'ya göre her mürşit ayrı bir tarikattır ve müridlerine sunduğu reçeteler farklı farklıdır. *Halvet/çile* ise insanı kendine döndürmek için aranan bir çaredir. Buradan Molla Fenarî'ye geçiş biraz çileli oluyor belki bu yüzden. Çünkü uzunca bir yokuşu çıkmanız gerekiyor, "beni seven gelsin" dercesine. Zamanları kuşatan bir Üstat olarak Molla Fenarî Bursa şehrini de bu tepeden kuşatıyor, yanbaşıda Mustafa Kara'nın "canlı şahidimiz" dediği dört yüz yıllık bir serviyile.

Osmanlı su kültürü ve hat sanatının en güzel örnekleriyle sergilendiği Ulu Camii'den, adeta bir hat müzesini andıran zenginlikteki hat levhalarının her birini okumaya bir gün yetmezken, yaklaşan akşam vaktiyle Muradiye Külliyesi'ne geçiyoruz. Türbenin temel özelliği, yağmur sularından mahrum kalmamak için, padişahın isteği üzerine üstünün açık bırakılması. Külliye'nin bahçesinde hocamızdan, Yakup Kadri'nin "Erenlerin Bağından" adlı makalesini dinliyoruz. Türbeler bakımından çok münbit bir yer olan Muradiye Külliyesi'ndeki türbeler ise, Şehzade Mahmut ve Mustafa, Cem Sultan, Gülşah Hatun, Mükrime Hatun, Gülrüh Sultan, Şirin Hatun, Cem Sultan ve Ebe Hatun'a ait. Bu külliyenin bahçesi aynı zamanda bir "mezartaşı açık hava müzesi"ni andırıyor. Mezartaşları arasında türbesi Çekirge'de olan Süleyman Çelebi'nin taşına rastlıyoruz. Modern dönemin darmadağın ettiği hayatların yaşayanlarla sınırlı kalmadığını görmek, bizleri ayrı bir burukluğa sevk ediyor .

İkinci namazını Murat Hüdavendigâr Camii'nde eda etmemizin ardından, ikinci bir "canlı şahit" olan beş yüz elli yıllık bir çınarın gölgesinde, İnkaya'da ikinci çaylarımızı yudumlarken, Mustafa Kara'nın Bursa'ya dair anlattıklarını heyecanla dinliyoruz.

Günün son ışıklarıyla, bir daha gelme ümidiyle veda ediyoruz Bursa'ya...

Mustafa Kara ile yapılan Bursa Gezisi'nden bir kare.

TAM İZ BIRAKANLAR

Düzenleyen: İhsan Fazlıoğlu, Neşe Vona

Her ay düzenlenen bu programda, Osmanlı coğrafyasında medfun bilim ve düşünce hayatımıza katkıda bulunan şahıslar, ölüm yıldönümlerine göre anılmakta; bu vesile ile tarihe "iz bırakanlar"ın hatırlanması hedeflenmektedir. Mayıs ve Ağustos Ayları arasında düzenlenen programlar sırasında zikredilen şahısların, ölüm tarihleri ile medfun oldukları yerler aşağıda verilmektedir. Eylül ayından itibaren de, o ay içerisinde vefat etmiş bazı bilim ve düşünce adamlarımızın fotoğraflarından oluşan bir resim sergisi düzenlenecektir.

MAYIS

1. Şeker Ahmed Paşa (5 Mayıs 1907) *Eyüp, Sokullu Mehmet Paşa Türbesi civarı*
2. Hüseyin Sadettin Arel (6 Mayıs 1955) *Zincirlikuyu Mezarlığı D adası*
3. Mithat Paşa (8 Mayıs 1884) *Hürriyet-i Ebediye Tepesi*
4. Hamamizade Mehmed İhsan (11 Mayıs 1948) *Edirnekapi Şehitliği*
5. Baha Tefvik (15 Mayıs 1914) *Karacaahmet mezarlığı*
6. Abdülhak Molla (19 Mayıs 1854) *II. Mahmud Türbesi haziresi*
7. Ahmet Ağaoğlu (19 Mayıs 1939) *Feriköy Mezarlığı*
8. Fârisî (II. Osman) (19 Mayıs 1622) *Sultanahmet Camii avlusu*
9. Hâmid Aytaç (19 Mayıs 1982) *Karacaahmet Mezarlığı 9. ada*
10. İbnülemin Mahmud Kemal İnal (24 Mayıs 1957) *Merkezefendi Mezarlığı*
11. Necip Fazıl Kısakürek (25 Mayıs 1983) *Piyer Loti yokuşu.*
12. Ahmed Cevdet Paşa (26 Mayıs 1895) *Fatih Camii haziresi*
13. Ahmet Cevdet Oran (27 Mayıs 1935) *Eyüp civarı*
14. Muhammed Hamdi Yazır (27 Mayıs 1942) *Sahrayıcedit Mezarlığı*
15. Vasif Efendi (26 Mayıs 1806) *Eyüp, Mihrişah Valide Sultan Mektebi haziresi*
16. Ziya Paşa (17 Mayıs 1880) *Adana, Ulu Camii haziresi*
17. Ahmet Hikmet Müftüoğlu (19 Mayıs 1927) *Maçka, Şehitler Kabristanı*
18. Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevî (13 Mayıs 1893) *Süleymaniye Camii haziresi*
19. Ali Suavi (20 Mayıs 1878) *Yıldız Camii haziresi*
20. Hovsep Aznavur (13 Mayıs 1935)
21. İbrahim Çallı (22 Mayıs 1960)
22. Devlet Girayhan (Mayıs 1577) *Bahçesaray'da yaptırdığı cami haziresi*
23. Dilaver Paşa (19 Mayıs 1622) *Üsküdar, Miskinler Mezarlığı*
24. Şair Eşref (22 Mayıs 1912) *Manisa, Kırkağaç*
25. Hüseyin Avni Efendi (Arapkirli) (11 Mayıs 1954) *Edirnekapi Şehitliği*
26. İbrahim Halebî (Mayıs 1776) *Eyüp mezarlığı*
27. Mahmud Nedim Paşa (14 Mayıs 1883) *Cağaloğlu, Babiâli Caddesi*
28. Ali Fethi Okyar (7 Mayıs 1943)
29. Sami Paşa (23 Mayıs 1878) *Sultan Mahmud Türbesi haziresi*
30. Mehmed Esad Efendi (Hoca Sadeddinzade, Hacı) (22 Mayıs 1625) *Eyüp mezarlığı*

HAZİRAN

1. Ahmet Haşim (4 Haziran 1933) : *Eyüp, Piyerloti yokuşu*
2. Hilmi Ziya Ülken (5 Haziran 1974) : *Rumelihisarı Mezarlığı*
3. Asaf Derviş Paşa (5 Haziran 1928): *İstanbul*
4. Hamdullah Suphi Tanrıöver (10 Haziran 1966): *Merkezefendi Mezarlığı*

5. Mahmud Şevket Paşa (11 Haziran 1913): Abide-i Hürriyet Tepesi
6. Peyami Safa (15 Haziran 1961) : Edirnekapı Şehitliği
7. Hüseyin Avni Paşa (16 Haziran 1876): Süleymaniye Camii haziresi
8. Turgut Reis (17 Haziran 1565): Trablusgarp
9. Şemseddin Sami (18 Haziran 1904) : Feriköy Mezarlığı
10. Erzurumlu İbrahim Hakkı (22 Haziran 1780): Siirt, Tillo
11. Fuad Köprülü (28 Haziran 1966) : Köprülüler Türbesi
12. Hacı Arif Bey (28 Haziran 1885) : Beşiktaş, Yahya Efendi Mezarlığı
13. Hamparsum Limoncuyan (29 Haziran 1839) : Beyoğlu-Surp-Agop Ermeni Mezarlığı
14. Prens Sabahaddin (30 Haziran 1948) : Eyüp civarı

TEMMUZ

1. Abdülhak Adnan Adıvar (1 Temmuz 1955) : *Merkezefendi Mezarlığı*
2. Hoca Tahsin Efendi (3 Temmuz 1881): *Sahrayıcedid Mezarlığı*
3. Barbaros Hayreddin Paşa (5 Temmuz 1546) : *Beşiktaş, Barbaros Türbesi*
4. Ahmed Tahir Efendi (11 Temmuz 1880): *Kadıköy, Ayrılık Çeşmesi civarı*
5. Fatma Âliye Hanım (13 Temmuz 1936) : *Feriköy Mezarlığı*
6. Kemaleddin Bey (13 Temmuz 1927): *Karacaahmet Mezarlığı*
7. Salih Zeki (14 Temmuz 1921) : *Fatih Camii haziresi*
8. Hüseyin Rauf Orbay (16 Temmuz 1964): *İstanbul*
9. Refik Halit Karay (18 Temmuz 1965): *İstanbul*
10. İsmail Hakkı Altunbezer (19 Temmuz 1946): *Karacaahmet Mezarlığı*
11. Abdurrahman Bahir Efendi (26 Temmuz 1746): *Divanyolu, aile kabristanı*
12. Zeki Velidi Togan (26 Temmuz 1970): *Karacaahmet Mezarlığı*
13. Hüseyin Ayvansaraylı (27 Temmuz 1787): *İstanbul, Zal Mahmut Paşa Camii haziresi*
14. III. Selim (28 Temmuz 1808): *Laleli, III. Mustafa Türbesi*
15. Ali Nutkî Dede (28 Temmuz 1804): *Yenikapı Mevlevihanesi haziresi*
16. İbrahim Hakkı Paşa (29 Temmuz 1918): *Beşiktaş, Yahya Efendi Dergahı haziresi*
17. Şeyh Vefa (Temmuz 1491): *İstanbul, Vefa*

AĞUSTOS

1. Nabizâde Nâzım (6 Ağustos 1893): *Üsküdar, Saraçlar Çeşmesi yokuşu*
2. Rıdvan Felekî (7 Ağustos 1711): *Kahire*
3. İbrahim Edhem Efendi (9 Ağustos 1865): *Karacaahmet Mezarlığı*
4. Ebu İshakzâde Esad Efendi (10 Ağustos 1753): *Fatih, Çarşamba*
5. Ubeydullah Efendi (11 Ağustos 1937): *Zincirlikuyu Mezarlığı*
6. Babanzâde Ahmet Naim (13 Ağustos 1934): *Edirnekapı Mezarlığı*
7. Nihat Sami Banarlı (13 Ağustos 1974): *Edirnekapı Şehitliği*
8. Ahmed Irsoy (14 Ağustos 1943): *Eyüp, Piyerloti Tepesi*
9. Hekimoğlu Ali Paşa (14 Ağustos 1758): *Hekimoğlu Ali Paşa Camii Haziresi*
10. Abdüllatif Harputî (16 Ağustos 1916): *Merkezefendi Mezarlığı*
11. Tevfik Fikret (19 Ağustos 1915): *Aşıyan Müzesi bahçesi*
12. İvaz Paşa (20 Ağustos 1428): *Bursa, Pınarbaşı Mezarlığı*
13. Ebussuud Efendi (23 Ağustos 1574): *Eyüp, Sokullu Mehmed Paşa Türbesi yakını*
14. Muhammed b. Abdürrahim (25 Ağustos 1792): *Şam*
15. Mustafa Asım Efendi (25 Ağustos 1943): *Sahrayıcedid Mezarlığı*
16. Ahmed Resmî Efendi (31 Ağustos 1783): *Karacaahmet Mezarlığı*

Türkiye Araştırmaları 2005 Güz Seminerleri

GİRİŞ SEMİNERLERİ

Türkiye Tarihi 1: Düşünce

Türkiye Tarihi 2: İktisadi ve Sosyal Yapı

İhsan Fazlıoğlu

Şevket Kamil Akar-Yücel Bulut

TEMEL SEMİNERLER

Cumhuriyet Dönemi Siyasi Düşüncesi

Osmanlı Tarihi I (14.-17. yüzyıllar)

Selçuklularda Devlet ve Medeniyet

Türkiye Tarihi Kaynakları I: Arşivler

Türkiye'de Sosyoloji

H. Emre Bağce

Tufan Buzpınar

Sadi S. Kucur

Tarih Araştırmaları Topluluğu

Yücel Bulut

ÖZEL SEMİNERLER

İstanbul'da Osmanlı Asırları

Osmanlı Afrika Coğrafyası

Osmanlı Balkan Coğrafyası

Osmanlı Dönemi Türk Dili Tarihi

Osmanlı Toplumunda Kadın

Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de

Türkiye'de Sözlü Tarih Çalışmaları

Mustafa Armağan

Hatice Uğur

Fatma Sel Turhan

Mustafa Koç

Fatma Şensoy

Yerel Yönetimler Yerel Yönetimler Top.

Sözlü Tarih Topluluğu

İHTİSAS ÇALIŞMALARI

Osmanlı Tasavvuf Tarihi

Türk Felsefe-Bilim Tarihi Okuma Grubu

XIX. Yüzyıl Okuma Grubu

R. Öngören-O. S. Arı

İhsan Fazlıoğlu

Gökhan Çetinsaya

ATÖLYELER

Ahlâk-ı Alâî

Mevzuâtü'l-Ulum Neşir Grubu

Raşid Tarihi Neşir Grubu

Sözlü Tarih Atölyesi

Türk Felsefe-Bilim Tarihi Atölyesi

Türk Hukuk Tarihi

Vefa Semti Atölyesi

Vefa Semti Fizikî İslah Atölyesi

Vefa'da Sosyal Hareketlilik ve Değişim Atölyesi

Neşir Grubu

Ahmet Süruri

Osman S. Arı-Zeynep S. Berktaş

Şevket K. Akar-Özgür Oral

İhsan Fazlıoğlu

M. Akif Aydın-Mehmet İpşirli

Yunus Uğur-N. Bilge Özel

Aziz Doğanay-Nur Kaçal-N. Bilge Özel

Yücel Bulut-N. Bilge Özel

Küçük Şeyler

Nermin Tenekeci

Leyla'yı çarşıda gördüm... Çarşının abartılı gülüşlü, telaşlı, yapışkan kalabalığı arasında. Yakaları siyah şeritli, kırmızı bir elbise giymişti. Epey kilo almıştı. Saçları yer yer kırışmış, kısalmış, tarazlanmıştı. Görmezden geldim. Şu ölümlü dünyada görmezden geldiğim tek kişi Leyla mı! Boşvermek, kendimi mühimsemek; yoksa bulanık bir hatırayı boğmak, ezip geçmek mi istedim? Hiçbirisi.

O anda beni durduran tek şey, Leyla'nın elinde evirip çevirdiği, bir yandan da satıcıyla pazarlığa giriştiği yanmaz, paslanmaz bir çelik tencereydi. Demek şehrin hayhuyuna karışmış, kendiyile, çarşıyla, pazarla küskünlüğü sona ermişti. Eteğine asılıp duran dört beş yaşlarındaki zayıf kız çocuğunu o sırada farkettim. O halde bir cerahati boşaltır gibi, yıllanmış bir tortuyu kanırtmanın ne manası vardı; ışısız odaların kuytu köşelerinde biriken, büyüyen, kararan bir tortuyu. Yedi yıl sonraydı bu.

Testler, alıştırmalar, sayılar, ansiklopediler, haritalar; teneffüs saati, öğle yemeği, ikindi çayı, kek, bisküvi ve gün bitti. Günü düşünmemeli, yarını düşünmemeli; önemli günleri, haftaları, coğrafi keşifleri, çarpım tablosunu, maddenin katı, sıvı ve gaz hallerini; Uzun Hasan'ı, Genç Osman'ı, Kubilay'ı. Selvi'nin, marketin önüne saçılan çer çöpü süpürüşü, Hüseyin'in arka rafa lara yığıldığı yağ tenekeleri, deterjanlar, yumuşatıcılar günün bitmişliğinin habercisi. Yine de sormalı:

"Bir haber var mı?"

Biten günü her zamanki yeknesaklığından kurtaracak bir müjde vermiyor Selvi'nin iki yana salladığı başı. Yine de her akşam sormalı, hep sormalı:

"Bir haber var mı?"

Yolu asfaltlamışlar. Leyla, dökülen mucurların ayakkabılarını eskittiğini söylediği yokuşun asfaltlanmış halini görmedi. Gitti. Kar serpiştirdi peşinden. Yoksa kar onun gidişinden önce mi yağmıştı? Tutmadı. Şöyle bir geçiyordum dercesine, saçakların üzerinde ince, gri bir çizgi bırakarak geldiği rüzgârla savrulup gitti. Sulu, tatlı bir kavun gibi ağızımızda tuttuğumuz, erittiğimiz, emdiğimiz kar değildi: incecik, ufacık, içi dolu şekercik. Ne bolluğa, saflığa, vâsiliğe açılan; ne içinde pamuk helvaların tadı, ne de uzun, upuzun bir ipeğin kozasından çekilerek ilmek ilmek dokunuşu gibi, büyük büyükannelerin dilden dile aktardığı o kekremsi tat. O ilmek kopuverdi; taşa, kasırgaya, ağıya kesti.

İlaçlarını almamış, hapları öylece duruyor, dedi Selvi. Karlı bir akşam vakti, komşuya ya da bakkala gider gibi usulca çıkivermiş. Ne bir allahaismarladık ne de bir açıklama. Göçmen kuşlar gibi. Dolmuşta göçmen kuşları; leylekleri, çamurcunları, yeşilbaşları, kırlangıçları düşünmüştüm.. Kiraz kuşlarını ve ardıc kuşlarını. Bir de düdüğünü çalarak denizi çalkalaya çalkalaya kalkan son vapurları aklımdan geçirmiştim hiç alakasız. Neden artık göçmen kuşlar yok, di-

ye hayıflanmaya başlamıştım. Geldim ki Leyla gitmiş. Kargacık burgacık harflerle, y'leri hiza-ya gelmeyen silik cümlelerle karalanmış reçeteleri buruşturup bir köşeye atmış. Nereye gitmiş, geçen gün sözünü ettiği yere mi?

“Bağları meşhurmuş, şifalı otları, bir de kaplıcaları.”

Kar sokakları yalayıp geçti. Tutsaydı, vıcık vıcık çamur, şıpır şıpır bulanık su. Sarı, sapsarı. Bir mevtanın bakışları gibi. İçim kıyıldı. Kuşlar hep birden adı konulmadık, ayak basılmadık bir yere havalandılar, kör bir testere içimi lime lime doğrarken. Bir kör testere... Lime lime içimde. Bir göğüs darlığı, bir tıkanıklık, bir acı erik tadı.

“Bağları meşhurmuş, şifalı otları, bir de kaplıcaları.”

İçim çekildi. Canım yandı. Dilimde yakıcı bir tekrar: gitti! Tuhaf bir isyan, ekşimsi bir tat. O kekre tat büyüdü, zehir mi zehir. Lügatler, cümleler, sözcükler zehir.

Kana susamış cenin
Sığ bir okyanus
Kefen parası
Buzlar ülkesi

Televizyonu açtım, ütü yaptım, evi süpürdüm, örümcek ağlarını temizledim, fasulye ayıkladım. Ne yaptım odadaki ağırlığı dağıtamadım. İşte o zaman bir kez daha, bir anlamsızlığın sınırlarına dayandığımı anladım; sakinliğine sığındığımı, küçük küçük yaşantılardan büyük anlamlar üreteceğimi sandığım bu yerde kötü huylu bir ur gelip böğrümüne çörelendi. İlkinde, bir yanında gökdelenler ve plazaların, diğer yanında da devasa bir alışveriş merkezinin bulunduğu geniş bir caddeyi saatin şaşmayan ibresi gibi, haftada dört, günde iki defa turluyordum. Duvarları rengarenk ağaç, çiçek, kuş, kalp resimleriyle süslü kolej, ana caddenin bir arka sokağında vardı. Annemle birlikte, kişide sanki asırlardır yaşadığı intibasını uyandıran eski bir evde iki huzursuz kadındık. Ben çocuklardan şikayet ederdim: bencilliklerinden, söz dinlemezliklerinden ve düzensizliklerinden. O ise sandığından hiç açılmamış eski bir hatırasını özenle çıkarır, anlatır, yazsa balkonda, kışsa pencere kenarında uyuklardı. Pırıltısını yitirmiş, incileri dökülmüş hatıralardan başka bir tutamağı kalmamıştı. Buna rağmen yatağa düşmekten çok korkar, böylesine uzun ömrüne ömür biçmek için kan şekerini, kolesterolünü düzenli olarak kontrol ettirirdi. Elini tıpkı bir dedektör gibi vücudunda gezdirir, bir noktada tutar, dinler, tam şuramda bir yanma hissediyorum, derdi. Uzun, sıkıcı yaşamında onu heyecanlandıran tek şey kan şekeri veya tansiyonunun alçalıp yükselmesi idi sanki. Bir gece, pencere kenarındaki köşesinde öldüğünde bile uyuklar vaziyetteydi. Eli bir dedektör gibi kavradığı dizlerinde. Uzun bir kesik, kasakatı bir ağrıydı yokluğu. Demek ki bu köhne evi dolduran ben değildim, dalgaların dik kıyıları açtıkları oyuklar gibi geride bir boşluk bırakan annemdi. Bense ne bu evle özdeşleştiğim ışıltılı hatıralara ve kıpırtılı yıllara sahiptim, ne de onun gibi ağrıyan yerlerime türlü hatıralarla düzinelerce gençlik sarabilececek güçteydim. Kıpırtılı, deli dolu yıllarım hafif bir yalaz aydınlığı gibi çekilivermişti. Kimine güven vermemişti delişmenliğim. Kimisi çalımlydı; sırtını bir hisse senedi gibi ardına yaslamış. Kimisi kılı kırk yaran planlarla, hayatı ölçüp biçmeye aday. Kiminde fırtınalara geçit vermeyen sığ bir limana sığınma isteği. Kiminde hemen çözümlüverecekmiş hissi veren bir kırılmalık. Kiminde hemen çekip gidiverecek dedirten bir kaygısızlık.

Dum dum dum
Duma duma dum
Yaşanası ne varsa yaşadık (mı)

Diriliğe, tokluğa, eşitliğe ulaştık (mı)
Göz alıcı kumaşlara heveskâr
Ter bıyıklı vakitleri gömdük
Dum dum dum

Ayıkladığım fasulyeleri ateşe koydum. Mutfağın ara boşluğa açılan küçük penceresinden başımı zorlukla çıkartarak en altta bir gölge aradım. Yarı zemin yarı bodrum kattaki bir türlü ısınmak bilmeyen odada, kasvetli, kükürtlü, ölümlü havayı soluya soluya çeşit çeşit boncuğu, çeşit çeşit takıya dönüştüren Leyla'nın, tahta döşemeye, paslı bir masaya, içlerinde renk renk boncukların, tellerin, bobinlerin, çengelli iğnelerin bulunduğu çekmecelere, bileziklere, kol-yelere, küpelere sinen gölgesi bu akşam da görünmedi. Sık sık bozulan otomatiği yüzünden, yarı karanlıkta rutubetli, yapış yapış duvarlarına tutuna tutuna, birincide yaşlıca bir adamın kuru öksürüklerini; ikincide boy boy çocukların, su şıkırtılarına, kap kaçak seslerine, maçlara, şarkılara, dizilere karışan patırtılarını; üçüncüde artık hemen herkesin kanıksadığı sıklıkta bir karı koca kavgasını geçerek en üstteki daireme sığındığım hastalıklı apartmanda, Leyla'nın varlığı çoktan unutulmuştu. Dönmeyecek miydi? Dönme ihtimali odanın ağırlığını bir kat daha artırdı. Oysa nemli duvarlarında, uzayıp kısalan çığlıkların, direnen ömürlerin, ham hayallerin, ölçsüz tutkular besleyen kadınların, küfürleşen erkeklerin izlerini taşıyan bu küflü binaya savrulan iki kişiydik. Savruldukça bizimle birlikte büyüyen bir sızıyla. Ben emekliliğine dört yıl kala, annemin açtığı uçurumu yeni manalarla dolduracağıma inandığım bu yere tayinini istemiş bir öğretmen. O, sesine, soluğuna tahammülsüz bir yığın akrabasının ardından Selvi'nin zemin katına itilmiş, mavi gözlerine kara bir lekenin oturduğu yirmi dokuz yaşında yarım bir kadın. Bir yarısı uzun süredir görmediği beş yaşındaki oğlunda. Diğer yarısı, her yeni siparişle hayaline biraz daha yakınlaştığı bijuteride.

"Bu bijuteriyi açabilirsem, Oktay'ı yanıma alabilirim. O zaman mahkeme oğlumun bakımını bana verir."

Gün bitti. Gece bitti. Leyla'nın güvercin düşleri Oktay'ı almaya yetmedi. Üstüne üstlük, üç günlük yokluğunun ardından tutanaklara geçen cürmü de ona bu ihtimali vermedi.

"Kaçırmadım, sadece görmek istedim, hepsi bu."

Bir kaçıp gitmeklikti isteği. Bir kaçıp gidene yakalama telaşı, bir gözü karalık, bir kavuşmaklık. Alımlı yüzü hepi topu üç gün içinde kertiklenmiş. Bakışlarında delice bir mana, ellerinde dizginleyemediği bir titreme. Yeşil reçeteler, herşeye, herkese küskünlük kimileyin. Bazı bazı da derinden kopup gelen bir yakınma:

"Bizi birbirimize bırakmadılar. Bizimkiler Halil'i istemedi, onunkiler beni kabullenmedi."

Sert kışın ardından güneş ılık yüzünü göstermeye başladığında, Selvi'nin çekmecelerden boşalttığı bir yığın ıvr zıvırın arasında bulduk Oktay'ın kesilip alınmış başından geriye kalan kalp biçimli bir oyuğu ve kırmızı mürekkeple karalanmış Halil'in kanlı yüzünü. En altta, göndereni isimsiz bir zarf:

Biz ikimiz el ele bütün olalım dedik/ Bacası duman tüten yuva kuralım dedik/ Bütün sevenler gibi bizim muradımız var/ Dostalara müjdelerez bugün düğünümüz var.
Nurgül&Halil

Ubeydullah Efendi'nin Amerika Hâtıraları Yabancı Dil Meselesi

Ben Amerika'ya gittiğimde İngilizce bilmiyorum olduğumu söylemişim. Fakat Fransızca bildiğim için hiçbir müşkilâta uğramayacağımın farkındaydım. Çünkü memleketimizde herkesin fikri Fransızca bilen dünyanın hiçbir tarafında müşkilât çekmeyeceği suretindeydi. Gûya Fransızca beynelmil bir lisan imiş. Halbuki iş hiç de böyle değil. Fransızca dünyanın Fransa ve Belçika'dan ve İsviçre'nin bazı taraflarından başka hiçbir yerde işe yaramıyor. Hatta Amerika'nın (Luisiana) eyaletinde bile -ki vaktiyle Fransız müstâ'meresi imiş- Almanca bilen Fransızcaya çok galip. Dünyanın şark ve garbında, şimâl ve cenubunda elhâsıl her yerinde geçen bir lisan varsa o da İngilizcedir. Amerika'da ise esasen lisan-ı halk ve lisan-ı hükümet İngilizce. Fakat Alman unsuru Amerika'nın bütün büyük şehirlerinde yalnız adetçe değil, servet ve sanayice de galip olduğundan Almanca bilen hiç güçlük çekmeden Amerika'da işini görür. Bilhassa Chicago şehri adeta bir Alman şehri addolunur. İşte ben bu Chicago şerhinde İngilizce bilmeyerek dolaşmakta ve bazı levazım tedarikiyle meşgûl olmakta iken bazı ufak tefek almak için girdiğim büyük bir mağazada satıcılıkla müstahdem Fransızca bilir Yahudi'ye rastladım. Yahudi esasen Türkiyeli imiş. Türkçesi pek az ve pek fena idi. Mâmafih benim Fransızcamın yetiştiremediği yerde onun Türkçesi imdada geliyordu. Yahudi benim yabancı olduğumu anlayınca nereli olduğumu başımdaki festen anladı. Ve kendisinin de Türkiyeli olduğunu haber verdi. Ve nerede ikamet etmekte olduğumu sordu. Henüz muin ve sâbit bir ikâmetgâh edinemediğimi söyleyince ikâmetgâh bulmak için yardım etmek istedi. Kabul ettim. Şehrin aksâ'y-ı şimâlinde beni bir eve götürdü. Evin ev sahibesi bir İngiliz hanımı idi. Aile ve mahalle ve hane hoşuma gitti. Yalnız mahalle sergiye çok uzaktı. O kadar uzaktı ki, benim olduğum yerden sergi on iki mil, yani takriben yirmi kilometre mesafedeydi. Lâkin ne zararı vardı. Orada intikal vasıtaları o kadar çok, o kadar seri, o kadar ucuzdu ki, insan hiçbir mesafeyi çok görmezdi. Meselâ İzmit'te oturan bir adam sabahleyin sekizde oradan çıkarsa dokuzda Galata'daki yazıhanesinde bulunur ve akşam beşte işinden ayrılarak altıda yine evine dönerdi. Artık yirmi kilometre mesafeden ürkmek beyhude idi. Şehrin şimâlinde bulunmanın da ayrıca bir faydası vardı. O da sergi mahalli şehrin mentehâ'y-ı cenubunda idi. Binaenaleyh sergi kurbunda ucuz ve iyi yer bulunamıyordu. Şehrin en şimâlinde Yahudinin delâletiyle bulduğum odanın haftalığı iki dolardı. Benden başka bir de bana delâlet eden Yahudiden başka kiracısı da yoktu. Ev pek güzel mefruş ve nihayet derecede temizdi. Evde istediğim zaman haber vererek mutedil bir fiyatla yemek de yiyebilecektim. Şu suretle ikâmetgâhı da tedarik etmiş oldum.

Bulduğum evden sabahleyin çıkıncı beş dakika yürüdüktan sonra New York'taki gibi yer altı kablo suyla hareket eder bir tramvaya binecektim. Altı mil mesafeyi on on iki dakikada kat ederek merkez şehre gelecektim. Merkez şehirden de iki mil kadar da mesafe yürüyerek bir şimendifer yedi mil mesafeyi on dakikada katederek beni sergi mahalline i'sal edecekti. Bunun hepsinin avdet ve azimet i yevmiye eski gümüş para hesabıyla bir buçuk frank tutuyordu. Demek ki her gün gidim gelmek şartıyla evden sergiye, sergiden eve ücret-i intikâl ayda iki altın Osmanlı lirasından ibaretti. Her gün sergiye gelmek mecburiyeti de benim için yoktu. Evimin kirası ise ayda tamamıyla iki altın tutmaz-

di bile. Şu halde ben ayda üç, üç buçuk liraya ikamet ve intikâl işlerimi yoluna koymuştum. Bundan sonra işim Miss Meysin'dan haber almak ve onun işi yoluna girmişse rahat etmekte. Kendisine Chicago'ya muvasalatımızda kendisinden ayrılırken verdiği adrese bir mektup yazarak işlerimi yoluna koyduğumu haber verdim ve kendisiyle mülâkat arzusunda bulunduğumu ve nereye ne vakit emrederse hazır olduğumu bildirdim. Kendisinde ne cevap aldığımı soruyorsanız, bekleyin haftaya görürsünüz.

35 Milyon Dolarlık Sergi

Chicago sergisinin o zamana kadar dünyada açılmış olan sergilerin en büyüğü, en çok masraflısı olduğunu sergilerin tarihine müteallik âsârın hepsi itiraf ediyorlardı. Ondan evvel Avrupa'nın muhtelif yerlerinde Amerika'da Avustralya'da müteaddid sergiler açılmış. Lâkin bunlardan hiçbiri Chicago sergisinin nisfî derecesini bulmamış. Chicago sergisinden evvel açılan en son mühim sergi Paris'te İnkılâb-ı kebirin yüzüncü sene-i devriyesi şerefine açılan 1889 sergisi imiş. Buna ancak iki milyon lira, yani 10 milyon dolar sarf olunmuş. Halbuki Chicago sergisi 35 milyon dolara yani 7 milyon İngiliz lirasına mâl oldu. Ve bunun yalnız 10 milyon dolarını Chicago şehri verdi. Paris sergisinin ne kazandığını bilemem, Chicago sergisi neticede 10 milyon dolar ziyan etti. Ve ben bu zararı zannediyorum ki Chicago şehri üzerine aldı. Sergi reis-i umûmîyesi Ceneral (Davis)'ın "Şimâlin Eskimolarından cenubun Patagonyalıları'na, garbın Bahaması'ndan, şarkın Japonları'na, Filipinleri'ne ve Hawaii adalarına kadar kâffe-i ecnâs beşerî sinesinde toplayan ve kürre-i zeminin kıtaat-ı hamsesinden olmak üzere otuz yedi hükümeti temsil eden ve şimdiye kadar hiçbir serginin ihtiva etmediği acaip ve garâibi ihtiva eden sulh ve müsâlemet içinde bir içtimâ-i insânî için Chicago şehri iki milyon lira sarf edemez mi ve ederse çok mudur?" dediğini o zaman ben Chicago sergisinde Osmanlı ikinci komiseri bulunan Fahri Beyden işitmiştim.

Sergide Hükümet-i Osmâniye'nin birinci komiseri sadr-ı esbâk Hakkı Paşa merhum idi. Merhumun kimden olduğu herkesin mâlumu olduğundan burada benim Hakkı Paşanın kim olduğuna dair tafsilat vermeme kimse muntazır olmaz. İkinci Osmanlı komiseri de Fahri Beydi. Fahri Bey bu memleketin çok değerli ve mütefennin adamlar yetiştirmiş olan Dâr-üş Şafaka müezzinlerinden ve Posta ve Telgraf idaresinin gerek fennî, gerek idarî işlerinden temeyyüz etmiş erkanından bir vücûd-u kıymetdardır ki bugün zannedirim şimendifer idaresinde mühim bir memuriyettedir. Müşarünileyhin Dâr-üş Şafaka'ya nesebi yalnız oradan yetişmiş olmaktan ibaret değildir. O mektebin yetiştirdiği ilk mezun yani, 1 numaralı şehâdetnameyi haizdir.

Serginin kurulduğu zemin, şehrin nihayet-i cenubiyesinde bizim mukayesemizle beş yüz kırk dönüm cesametinde bir park idi. İsmi de (Jackson Park)'dır. Bu park şehrin şimâlinde, şarkında, garbında mevcut müteaddid parklardan birisidir. Ben böyle parklar görmeğe alıştığım için İstanbul'da, İzmir'de Tepebaşı bahçesinin nisfî kadar yerlere park dendikçe güleceğim değil, ağlayacağım geliyor. İzmir'de Rahmi Bey vali iken Tilkilik'de hemen hemen havasız kalan binalara biraz hava vermek için bir hanı almış Yıktırarak bir camie avlu yapmış. Mahallenin havası biraz artmış. Bugün İzmir'in gazeteleri bile orayı yâd ederken Tilkilik parkı diyorlar. Ben buna sinirleniyorum. Çünkü park tabirini tahkir edilmiş buluyorum. Neyse bunlar sadedimizden hariç. Sadedimize gelelim.

Bundan evvelki makalede Miss Meysin'a mektup yazdığımı söylemiştim. Miss Meysin'dan cevap aldım. O da ikametinin adresini bildirmişti. Şimdi artık benim onu gidip aramaklığım icab ediyordu. Gittim. Ev serginin de daha cenubuna düşen bir mahallede idi ki, o mahalle ormanlar içinde idi.

Sıradışı Bir Jön Türk: Ubeydullah Efendi'nin Amerika Hâtıraları,
yay., Ahmet Turan Alkan, İstanbul, İletişim Yayınları, 1997, 2. baskı, s. 175-179.

Amerika İzlenimleri

İshak Arslan

Bir coğrafyayı anlatmak, bir şehri yazmak, insan üzerine, kadın üzerine yazmak gibi hem kolay hem zordur. Kolaydır çünkü aşkın nesnesi olarak kadın da şehir de insanı coşturur, söyletir. Zordur çünkü malûm olduğu üzere aşk yazılmaktan çok duyulabilen, hissedilebilen, yaşanandır. Zorluk biraz da bu iki şeyin, şehrin ve kadının anbean “değişmekte” oluşundan kaynaklansa gerek. Onun için Tanpınar *Beş Şehir*’in önsözünde “(...) Fakat canlı hayata, yaşayan ve duyan insana, cansız madde karşısındaki bir mühendis gibi değil, bir kalp adamı olarak yaklaşmayı istedim. Zaten başka türlü de elimden gelmez” diyerek buna işaret eder. Şu halde, Amerika üstüne, New York üstüne bu kısa değerlendirme notlarında söylenen sözlerin kusuru, sözkonusu zorluklar gözönüne alınarak bağışlanabilir.

ABD tipi kapitalizm ya da gönüllü komünizm

Amerika’da ilk göze çarpan şey, devasa gökdelenler, muntazam mahalleler, evler, arabalar vs. değil, belki de bu topraklara mahsus “komünizm”dir. Mustafa Özel ne der bilemem, fakat görünüşe bakılırsa kapitalizmin beşiği olarak bilinen Amerika’da bir tür gönüllü komünizmin geçerli olduğuna kuşku yok. Kullanılan eşyalardan bu eşyaları kullanım biçimine, mimarî yapılarından insan davranışlarına kadar günlük hayatın bu kadar tek tip olduğu bir başka coğrafya varsa o da eski Sovyet Cumhuriyetleridir. Kutu gibi beton evler, hantal ve tek tip arabalar, soğuk kamu binaları, tebessümü silinmiş yüzleriyle eski demir perde ülkeleri mazide kaldı. Ancak, benzer bir görüntüyü biraz canlandırıp cilâlersanız, Amerikan tipi komünizmi elde edebilirsiniz. Şu farkla ki, bu uygulamalar burada bizzat insanların kendi tercihleriyle, yani gönüllü olarak yürütülmektedir. Demokrasinin temel dinamiği sayılan sivil toplum örgütleri ise bu umumi uygulamanın gönüllü bekçiliği görevini üstlenmiş. Avrupa teknolojisine göre epeyce geri bir teknolojinin ürünü olan fırınlar, vantilatörler elektrik süpürgeleri, çamaşır makineleri gibi elektrikli ev aletlerinden tutun, her köşe başında var olan pizzacılar ve Starbucks gibi kahvelere kadar her şeyin her yerde ve aynı biçimde olmasını başka nasıl izah edebilirsiniz? Cep telefonu gibi değişimin, renklilik ve çeşitliliğin lideri olan bir sektörde bile bu kadar aynılığı, tekdüzeliği nasıl açıklayabilirsiniz?

JFK Havaalanı’nda daha ilk bakışta göze çarpan şüpheci, denetleyici tavır da, intizamla atbaşı giden hantallık da aynı kökeni işaretliyor: ABD tipi komünizm.

Pizza ile iftar, bilgisayardan ezan: Amerika’da Ramazan

Connecticut’taki ikinci haftamız Ramazana denk geliyor. Üsküdar’ın, Sultanahmet’in Eyüp Sultan’ın Ramazanlarına alışık biri için buruk bir Ramazan. Amerika’nın suyu, ekmeği, yemeği, yani her şeyi olan Pizza iftarlarda da imdadımıza yetişiyor. Gözümüz pizzacıda kulağımız bilgisayarda. Bütün İslâm âlemi gibi doğal olarak burada da iftar davetleri veriliyor. İslâm merkezleri, camiler, vakıflar, sivil toplum kuruluşları, aileler, öğrenciler, iftar davetleri düzenliyorlar veya bu davetlere iştirak ediyorlar. Üniversitelerin birçoğu Müslüman öğrenciler için iftar programları düzenliyor. Hatta bazı özel üniversiteler, öğrencilerin toplu olarak düzenlediği bütün iftarların ücretini üstleniyor, Ramazana mahsus

her türlü sosyal faaliyetler ve ibadetler için gerekli şartları sağlıyor, yer tahsis ediyor, fiilen destek veriyor.

Sezai Karakoç orucu bir “gök sofrası” olarak tanımlar. Bu semavi sofraya yeryüzünde yaşayan her canlıya açıktır, gökyüzü gibi o da umumu kuşatır, hiç bir coğrafyayı, hiç bir canlıyı, hiç bir varlığı dışarıda bırakmaksızın kuşatır. Oruç örneğinden yola çıkarak aslında Müslümanlığın bütün genel prensiplerini aynı şekilde çözümlenmek mümkündür. Namaz böyle değil midir? Namaz aracılığı ile dünyanın her yerinde ve her zaman varlığın kesintisiz ubudiyetine katılmak mümkündür. Hac böyle değil midir? Ki o, bütün dillerin, ırkların, yerel farklılıkların üzerine bembeyaz ihramını örter; Arafat'ta, Mina'da, tavafta yeniden doğar insan. Kurban böyle değil midir? Ona “yakınlaşmanın” dünyevi bir aracı yoktur, ona yakın olmanın coğrafyalarla, mesafelerle ilgisi yoktur. Yakınlaşmanın yegâne ölçüsü, en sevgiliye ulaşmanın biricik şartı, bütün sevdiklerinden vazgeçmeyi göze almaktır. Amerika'da Ramazanın güzel tarafı varsa, o da Ramazanın bu evrensel yönünü bütün ayrıntılarıyla hissettirmesidir. Bütün milletlerden, mezheplerden Müslümanların aynı iftar sofralarında buluşması, kendi ana dillerini ve alışkanlıklarını bir yana bırakarak bu evrensel ziyafete katılmaları gurbetin mütevazı iftar sofralarını zenginleştirir.

Amerika bahane, maksat kütüphane

Özellikle bir öğrenci için, Amerika'ya ne için gelinir, diye bir soru sorulsa verilecek en makul cevap “kütüphaneleri için” olmalıdır. Akademik olsun, sivil olsun, günlük hayatın içine bu kadar karışmış bir “kütüphane sistemi” ve anlayışına hayran olmamak elde değil. “Adamlar yapmış abi” anlayışı için en başta gelen örnek olarak kütüphaneler verilebilir. Yaşlısıyla genciyle bütün kuşakları kuşatan, pratik işleyişi, huzur verici ortamı, güleryüzlü hizmetiyle, Amerika bir kütüphaneler cenneti, dense yeridir. Bizde bazı istisnalar hariç, eğer kütüphaneyi açık bulabilmişseniz bütün engelleri aşmış bir kitabı kütüphaneden söküp almak için kayda değer bir mücadele vermeniz icap eder. Oysa bu memlekette küçüklü büyüklü her okulun sahip olduğu muazzam kütüphaneler, yedi gün geç vakitlere kadar hizmete açıktır. Bundan başka, günlük gazeteler, dergiler, klasikler, temel eğitim kitapları, DVD ve VCD'ler, zengin çocuk edebiyatı ve kültürel hizmetleriyle halk kütüphaneleri (public library) ise hemen her mahallede mevcuttur. Yaz kış, yoğun bir ilgiye mazhar olan, dolup boşalan kütüphaneler; toplantılar, imza günleri ve konferanslar ile halkın ilgisini sürekli canlı tutar.

İnsansız kaldırımlar, çocuksuz sokaklar...

Tipik Amerikan peyzajını hatırlayalım: evlerin, kamu binalarının, üniversitelerin etrafını çevreleyen, çitsiz, tel örgüsüz, duvarsız geniş çimenlikler, bakımlı, ferah, devasa bahçeler. Geniş caddelere açılan ağaçlarla kaplı bomboş sokaklar. Sarı boyalı okul servislerinde ya da hafta sonlarında köpekleriyle birlikte parklarda oynayan çocuklar sair zamanlarda görünmez oluyorlar. Bu görüntü ister istemez şu sorulara yol açıyor: Bu mekânların sahipleri nerede, neden ortalıkta kimseleri göremiyoruz, neden sokaklar çocuksuz? Bu kocaman evlerde yaşayanlar niçin bu kadar yalnız? Bu ve benzeri sorular Amerikan toplumunda artık kanıksanmış olan boşanmalarla, hatta giderek aile kurumunun ortadan kalkması, yaşlı ve genç kesimlerin birarada yaşamasına imkân vermeyen sosyal düzen, bireyselleşme vs. gibi olgularla cevaplanabilir. Ancak meselenin bütün bu sosyolojik tahlilleri aşan, “toprağın ruhu”yla alâkalı bir tarafı olduğu muhakkak. Hayat ve düzen belki de biraraya gelmesi zor olan zıt kutuplar. Canlılığın, hayatın olduğu yerde kaos ve karmaşa, düzenin olduğu yerde ise sükûnet ve hatta can sıkıntısı başgösteriyor.

Yankees Fenerbahçe, Red Socks Galatasaray

Dünyayı sarsan futbol efsanesinin hükmünün geçmediği bir yer varsa o da Amerika'dır herhalde. Başta New York olmak üzere büyük şehirlerde gazetelerin arka sayfalarını futbol yıldızları yerine beyz-

bol, Amerikan futbolu ve daha gerilerden basketbol yıldızları doldurur. Basketbol Amerika'dan çok, ülke içindeki bir azınlığa, siyahlara mahsus olması hasebiyle ayrıca üzerinde durulmalıdır. Hemen her kolejde, üniversitede ve şehirde irili ufaklı kurulan beyzbol takımları spor deyince akla beyzbol gelecek kadar fazladır. Beyzbolun ezeli rekabeti ise New York'un şımarık Yankee'leri ile Boston'un gururlu Red Socks'ları arasında sürüp gider. Amerikan futbolu haydi neyse diyelim, fakat şu beyzbolu anlayabilen beri gelsin. Bir değnekle topa vurup hızla koşan adamlar ve onları heyecanla takip eden onbinler, milyonlar. Yıllarca üst üste şampiyon olan Yankee'ler taraftarının çokluğu, fanatizm biçimi ve yaşam tarzıyla bizde Fenerbahçe'yi hatırlatıyor. Daha başarısız olmasına rağmen daha elit bir görüntü arzeden Red Socks ise ezeli rekabette Galatasaray'ı temsil eder. Bir sosyolog gözüyle bakılırsa, bu rekabetin tarafları üzerinden Amerika'nın genel sosyal dokusu ve bu dokunun davranış biçimleri, temel özellikleri hakkında epeyce malûmat edinmek mümkündür. Hatta bu takımlar üzerinden Amerika'daki iktisadî yapı, sermaye-mafya bağlantıları, spor-siyaset ilişkileri üzerine hayli spekülasyon yapılabilir ki, Fenerbahçe-Galatasaray muhabbetinden geri kalmaz.

Sistemiçi dinamikler: New York-Boston eksen

Yankees ile Red Socks demişken, biraz ciddiyet takınıp Amerikan sistemi üzerine konuşabiliriz. New York şehri, Holywood filmlerinin giriş fragmanı haline gelen Manhattan Adası ve bu adayı çevreleyen Quinns, Bronx ve Brooklyn'den ibarettir. Dünyanın en yüksek binaları, müzeleri, kültür-sanat faaliyetleri, sinemaları ile gerek sermayenin, gerekse gösteri dünyasının merkezidir New York. Her ne kadar politik başkent Washington ise de, bizdeki İstanbul-Ankara denklemi gibi, New York da Amerika'nın gerçek başkentidir.

New York'la spordan siyasete, eğitimden spora pek çok alanda rekabet halinde olan daha kuzeydeki Boston ise, ağırbaşlı ve sakin edasıyla tipik Amerikan şehirden çok bir İngiliz şehri andırır. Güney'in milliyetçi-muhafazakâr ağırlığına karşı Kuzey'in liberal-demokrat denge noktasıdır. Bir yanda artık üniversite kimliğini aşarak markalaşan Harvard, bir yanda dünyanın her yerinden bilim adamlarının toplandığı, bilim dünyasına yön veren MIT ve irili ufaklı birçok koleji ve üniversitesiyle Boston da Amerika'nın kültür başkentidir.

New York'a çok yakın bir yerde New Haven'da Yale, Cumhuriyetçilerin; Boston'da Harvard ise Demokratların "arka bahçesi"dir. Bu nedenle her seçim Demokratlar-Cumhuriyetçiler arasında olduğu kadar, biraz da Kuzey-Güney, yahut Boston-New York arasındadır denilebilir.

New York New York

New York'un en önemli özelliği, her insana başka bir hikâye anlatması belki de. Bu şehir kendisine her gelene türlü türlü yalanlar mı uydurur, yoksa şehir seyredeni yansıtan bir ayna mıdır, bilinmez. Bir yazar New York hakkında şöyle yazar: "New York'u dünyadaki bütün şehirlerden ayıran temel bir özelliği vardır. New York *şehir* kavramını en çok hakeden, belki de *şehir* sayılabilecek biricik şehirdir. Çünkü, bu şehirde pastoral bir veche asla bulunmaz. Milimetresi, miligramı hissedilmez kırsallığın. Sapına kadar, tepeden tırnağa şehirdir. Eğer bu yeryüzünde tek bir şehir varsa, orası New York'tur." Aynı yazıda yazar New York için "İptila yaratan, tiryakiliğe sebep olan şehirler vazgeçilmez şehirlerdir, New York da öyle bir şehirdir" diyor. Yazarın New York'la ilgili söylediği ikinci hususa, yani iptila yaratıcılığına söylenecek bir şey yoktur, çünkü zararlı maddeler de tiryakiliğe yol açabilir. Fakat birinci kısım için çok şey söylenebilir. Bir şehri "metafizikinden" kopararak değerlendirsek geriye kuru yaprağı, taşı toprağı kalır ki, insanı tatmin eden bunlar değildir. Bu nedenle bir şehri önce metafizik cihetinden temaşa etmelidir. Mesela Bursa'nın, Saraybosna'nın, Kudüs'ün, Semerkand'ın, Medine'nin nihayet İstanbul'un metafizik boyutu şehrin her köşesine, her meydanına, mevsimine, gündüzüne, ge-

cesine, mimarîsine, silüetine kadar siner. New York'ta metafiziğin dinginliği ve sükûneti yerini dünyevî bir şaşaaaya terk etmiştir. New York meydansız, çeşmesiz, tepesiz, dağsız bir yerdir. Ne okyanusa dökülen iki nehir, ne de okyanusun şehri saran kolları şehirle bütünleşebilmiştir. Şehirle suyun bu kadar birbirine mesafeli durduğu başka bir yer var mıdır? Dünyanın en ünlü meydanı Time Square ise, zannedildiği gibi meydan değil, devasa ekranların, gökdelen boyutlarında ışıklı reklâm panolarının yol açtığı kaostan oluşan birkaç caddeden ibarettir. Bu nedenle New York yaşanacak bir "şehir" değil, gezilip görülecek, geçilip dönülecek bir cambazhane, bir sirk, bir gösteri salonu, bir berzahıdır. Bu berzahın cezbedici ve orijinal yanı, teslim etmeli ki, her milletten, dinden, kültürden, dilden bir rengi barındırması, bunları içiçe ve ahenkle barındırmasıdır. Yolculuk ettiğiniz bir metro vagonunda en az 7-8 lisanı duyma imkânı ancak bu şehirdedir. Herhangi bir sokağın başında durup beş dakika içinde Yahudi, Hintli, Budist, Müslüman, Afrikalı, Asyalı, İspanyol, Alman, Arap, Acem her çeşit ırktan ve dinden insanı ancak bu şehirde görebilirsiniz. Bir cadde üzerinde Meksika mutfağından İtalya mutfağına türlü türlü yemeği burada yiyebilirsiniz. Ancak bütün bu dinamizme, çeşniye, cümbüşe rağmen New York yaşanacak bir şehirden çok daimi bir "panayır"dır.

Naseeb.com, bekârlığa son

Ev arkadaşım Suheib Soultan'ın hayırlı işi için Hartford'dan yollara düşüp New York'a geliyoruz. Müstakbel yengemiz Arshie, Pakistan kökenli bir ailenin büyük kızı olarak Brooklyn'de doğmuş, burada okula gitmiş, şimdi üniversiteye devam eden genç bir Müslüman hanım. Naseeb.com'da görüşen ve anlaşılan çift, daha sonra fiilen tanışmış, evlenmeye karar vermiş. Ailelerin oluru da alınırsa ne âlâ. Onlar akşam için hazırlık yaparken ben etrafı dolaşmaya çıkıyorum. Mahnattan'da olduğu gibi burada da ilk göze çarpan şey Asyalı, Afrikalı, güneylisi, kuzeylisi ile çok kültürlü, çok milletli bir renklilik, hareketlilik. Etrafta ağlama duvarı resimlerinden çıkmış gibi gezen çok sayıda Yahudi, yanlarında beyaz gömlekleri, kulaklarının yanlarından sarkan favorileriyle erkek çocukları, siyah elbiseleriyle kız çocukları dolaşiyor. Hemen yakındaki parkta bakımlı, çiçeklerle kaplı, sürekli mumların yandığı bir Yahudi anıt mezarlığı Nazilerin öldürdüğü çok sayıda Yahudiye ithaf edilmiş. Anlaşılan burası Rusların, Asyalıların yanı sıra daha çok Yahudilerin yaşadığı bir yer. Fakat beni bu milletler cümbüşünün yol açtığı rüyadan tanıdık bir ses uyandırıyor: "Hatasız kul olmaz" diyor Orhan Gencebay, aynı tondan okuduğu şarkılar, Brookliyn sahiline doğru yankılanıyor. Sesin geldiği yere doğru yöneliyorum. İki kapısı açık bir arabada, dalgın dalgın denizi seyreden bir gençle göz göze geliyoruz. Selam faslından sonra üç dakikada anlatıyor hikâyesini. Afganistan'da Lejyonerlik yapmış, biraz para kazanıp New York'a gelmiş, şimdi Türkiye'ye dönmeyi düşünüyor. Normal bir Türk gibi adımızı bile sormadan ayrılıyor. Sade bir yemek eşliğindeki kız evi ziyaretimiz hayırla neticeleniyor. Birkaç hafta içinde aileler biraraya gelerek düğün gününü kararlaştırıyor.

Suheib'in macerasına eşlik ederken, bir yandan da Amerika'daki Müslümanların, bilhassa genç neslin yaşadığı pratik sorunlara şahit oluyorum. Genç kızlar ve erkeklerin meşru ortamlarda tanışıp görüşmeleri, düğün yapma tarzı, bu süreçler içindeki aşamalar çok sayıda belirsizlikler, keyfilik ve zorluklarla dolu. Zorluk, özellikle 11 Eylül sonrası Amerikan toplumunda Müslümanlara yönelik bakış açısının olumsuzlaşmasından çok, Müslümanların kendi iç dinamikleriyle ilgili. Gündelik hayatla ilgili sıkıntılar özellikle birinci ve ikinci dünya savaşlarını takiben bu topraklara hicret eden çok sayıda mezhep ve kültürün kaba bir derlemesinden oluşan "muamelat"ıyla, Amerika'da yaşayan Müslüman azınlığın bu topraklara has bir kültür, bir gelenek oluşturamamasından kaynaklanıyor. Şiirden müziğe, fıkıhtan mimariye kadar hayatı kuşatan sosyal, kültürel, estetik, dinî-felsefi hemen her alanda eşzamanlı olarak yerel ihtiyaçları karşılayacak, evrensel ilkelere bağlı kalacak, kendi zerafetini ve biçimini oluşturacak acil bir "çözümleme" gerekiyor. Amerika'da Müslümanların varlığı geri döndürülemez, durdurulamaz bir vakia ise, burada gelişip yeşerecek, özgün bir İslâm kültürünün inşası da başta bu topraklarda yaşayanlar olmak üzere bütün İslâm Dünyasının vazifesi olsa gerek.

Ademoğlu dilinin altında gizlidir. Bu dil can kapısına perdedir

Bir padişah ucuza iki köle satın aldı. Onlardan birisiyle bir iki söz konuştu.

Köleyi anlayışlı, zeki ve tatlı sözlü buldu. Zaten şeker gibi dudaktan ancak şeker şerbeti zuhur eder.

Ademoğlu dilinin altında gizlidir. Bu dil can kapısına perdedir.

Bir rüzgâr esti de kapıyı kaldırdı mı evin içinde ne varsa görürüz.

O evde inci mi var, buğday mı.. altın hazinesi mi var, yoksa yılan ve akreplerle mi dolu?

Yoksa içerde hazine mi var da kapısında yılan beklemekte? Çünkü altın hazinesi bekçisiz olmaz.

Köle, düşünmeden öyle söz söylemekteydi ki başkaları beş yüz defa düşünür de ancak öyle söz söyleyebilir.

Sanki içinde deniz var, deniz de baştanbaşa söyleyen incilerle dolu..

Ondan parlayan her incinin nuru, Hak ile bâtılı ayırır.

Kur'an'ın nuru da Hak ile bâtılı zerre zerre farkedir, bize gösterir.

O incinin nuru, gözümüzün nuru olsaydı suali de biz sorardık, cevabı da biz verirdik.

Gözünü eğrilttin de onun için ayı iki gördün, işte bu bakış, şüpheye düşüp sual sormaya benzer.

Gözünü doğrult da aya öyle bak ki tek göresin. İşte cevabı da bu!

Düşünceni doğrult, iyi bak. Çünkü düşünce de o incinin pırıltılarından.

Kulaktan gönüle doğan her cevaba göz; onu bırak, cevabı benden duy, der.

Kulak vasıta, vuslata erense göz. Göz hal sahibidir, kulaksa dedikoduda!

Kulağın duygusu sıfatları tebdil eder, halbuki gözlerin apaçık görgüsü, mahiyetleri bile değiştirir.

Ateşin varlığını sözle bildin, bu varlığa sözle yakîn hâsıl ettinse pişmeyi iste, sözden kalma.

Yanmadıkça o bilgi, Aynel Yakîn değildir. Bu yakîni istiyorsan ateşe dal.

Kulak, hakikate nüfuz ederse göz kesilir. Yoksa söz kulakta kalır, gönüle tesir etmez.

**BİLİM
VE
SANAT
VAKFI**

MEC MUA

İÇİNDEKİLER

Osmanlı Modernleşmesi Sürecinde
Vaazların Meşruiyet Aracına Dönüşmesi ve
Manastırlı İsmail Hakkı'dan
Bir Vaaz Örneği
Abdullah Taha İmamoğlu

84

Osmanlı'nın Son Döneminde Ulema
Muhalefeti ve Ubeydullah Efendi
Dr. Abdülhamit Kırmızı

93

Osmanlı Modernleşmesi Sürecinde Vaazların Meşrûiyet Aracına Dönüşmesi ve Manastırlı İsmail Hakkı'dan Bir Vaaz Örneği Abdullah Taha İmamoğlu

I. Vaazların Meşrûiyet Aracına Dönüşmesi

Vaazlar ve Cuma hutbeleri, İslâm tarihinin hemen her döneminde, dinî hükümlerin anlatılması yanında, doğrudan veya dolaylı olarak siyasî muhteva da taşımıştır. Fakat iktidar ve muhalefetin vaaz ve hutbelerde ya da bu adı taşıyan kitap ve yazılarda mücadele vermeleri, bu yolla meşrûiyet aramaları yakın zamanların ürünüdür ve “halka gitme” ve “dil”le de alakalıdır:

Bir cerîdeyle hemen başlayıverdim vaaza,
Zaten en başlıca yol halkı budur ikâza
Medeniyetteki insanlar için matbuât,
Şimdi kürsîlerin en yükseği, lakin heyhât.

Mehmed Akif'in şiirindeki bu dörtlük, “cerîde”nin (gazete ve dergi) vaaz yerine geçmesi, matbuatın en yüksek vaaz kürsüsü olarak algılanması ve bunun değişik amaçlar için kullanılması açısından din-siyaset ilişkilerini anlamada önem arz etmektedir. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra vaaz ve hutbelerin hem siyasî kullanım alanında hem de kullanım tarzında büyük bir genişleme olmuştur. Okuma-yazmanın sınırlı olduğu ve gazetelerin halk katında itibarlı olmadığı bir ortamda, özellikle hutbelere özel bir önem atfedilmektedir. Bu bağlamda vaaz ve hutbeler aracılığıyla ulaşılmak istenen hedefler birbiriyle bağlantılı olarak üç şekilde ele alınabilir:

1. Medeniyet ve terakkînin önündeki dinî muhtevaların kaldırılması.
2. Meşrutiyetin meşrû bir yönetim tarzı olduğunu halka anlatmak ve muhalif düşünceleri etkisiz hale getirmek.

3. İttihat ve Terakki Cemiyeti (Fırkası) başta olmak üzere siyasî partilerin bir faaliyet alanı olarak ders, konuşma veya kitap şeklindeki vaaz, hutbe ve irşadlar.

Siyasî ve sosyal olaylarla bağlantılı olan, dönemin anlaşılması için bize ipuçları veren bu tür vaazların incelenmesi siyaset ve din ilişkisi, dönemin siyasî kavramlarındaki dönüşümü yansıtması bakımından oldukça önemlidir. Manastırlı İsmail Hakkı, Mehmed Akif, Said Nursî, Ali Suavi ve Tunalı Hilmi gibi bu devrin en meşhur simaları zaman zaman bu usûlü kullanmışlardır. Modernleşme döneminde bu temayül çerçeve ve muhtevası ile araçlarının -matbaanın ve kolay çoğaltılabilen yazılı evrakın devreye girmesi bu noktada dikkate değer bir gelişmedir- ve etkilerinin daha geniş ve yaygın hale gelmiş olduğunu görmekteyiz.¹ Ulemanın, talebe-i ulûmun, vâizlerin meşrûiyeti anlatma meselesinde yardıma çağırılması bu dönemin bir ürünüdür. Nitekim üç ayların yaklaşması dolayısıyla imamet, hitabet ve vaaz hizmetleri için Anadolu'ya ve Rumeli'ye dağılacak olan talebe-i ulûma nasihatlerde bulunan Mustafa Sabri Efendi, halkın kalplerini meşrûiyete ısındırmak, meşrûî idarenin şeriata uygun olduğunu anlatmak, faydalarını sıralamak, meşrûiyetle istibdadın farkını bile anlayamayan avâmın fikirlerini aydınlatmak gibi konuların da vaazlara dâhil edilmesi gereği üzerinde durmaktadır. Babanzâde Ahmed Naim de bu konunun önemi ile ilgili bir yazı kaleme almış,² ve dönemin siyasî şartları göz

* Bu çalışma, 25-26 Ocak 2003 tarihinde düzenlenen *Bilim ve Sanat Vakfı XI. Öğrenci Sempozyumu*'nda tebliğ olarak sunulmuştur.

¹ Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde vaaz formunda işlenen risalelerin dökümünü görmek için bkz. İsmail Kara, “Vaazların kamuoyu ve meşrûiyet aracına dönüştürülmesi”, *İslamcıların Siyasî Görüşleri*, İstanbul, İz Yay. 1994, s. 87-93.

Osmanlı Modernleşmesi Sürecinde Vaazların Meşrûiyet Aracına Dönüşmesi ve Manastırlı İsmail Hakkı'dan Bir Vaaz Örneği

önüne alındığında vaizliğin çok ciddi bir sorumluluk gerektirdiğini belirtmiştir. Hatta *Beyanü'l-Hak* dergisinde Mehmet Şakir Efendi'nin *İrşâdu'l-Gâfilin* adlı vaaz kitabı talebe-i ulûma tavsiye edilmiştir. Bu konuyla bağlantılı olarak Şemseddin Günaltay'ın şu teklifi son derece ilginçtir:

“Fi'l-hakika İstanbul ve taşralarda yüzlerce dersiâm efendiler, birçok hakikî âlimler dururken sermaye-i irfanları harekeli Köroğlu kitabını müşkilâtle heceleyebilmekten ibaret olan sürü sürü cehelenin halka vaaz u nasihat namına zehir saçmalarına meydan verilmektedir ki bi't-tabîi bunun mesuliyeti Dersaadet'te Bâb-ı Meşihat'a, taşralarda da müftü ve nâib efendilere râcidir. ³(...) Vaaz u nasihat kürsülerini *ihtiyacât-ı asrîyi müdrik*, dimağı huzme-i irfan, kalbi nur-ı imanla mâlî hakikî ulemâya tahsis etmelidir. ⁴ Bab-ı Meşihat'ın mühim vezâifinden biri de, bir taraftan *asrın irfanıyla mücehhez zevata* esasât-ı aliyye-i İslâmiyye'ye muvâfik meviza kitapları tertip ettirmek, diğer taraftan da hurafelerle mâlî mecmuaları toplattırarak ihrâk bi'n-nâr eylemek olmalı değil midir? Asırlarca millet-i İslâmiyye'nin yanmasına sebep olan bu kitaplar, şüphe yok ki şer'an ihrâk bi'n-nâr cezasına çoktan istihkâk-ı kesb etmişlerdir.”⁵ (vurgular bize ait)

Bu dönemin dili incelendiğinde, mehdî-i hürriyet, ka'be-i hürriyet gibi isimler yanında, Meşrûtiyet öncesi Selanik'inin “devr-i istibdad”, meşrûtiyet dönemi Selanik'inin “devr-i sâdik”, çetesiyle dağa çıkan kol ağası Niyazi Bey, Enver Paşa ve Eyüp Sabri Paşa'nın “kahraman-ı hürriyet ve mücahid-i hürriyet”, cemiyet lehine nutuklar atan Ömer Naci Bey'in “hatîb-i şehîr”, cemiyet azalarının “ihvân”, Midhat Paşa'nın “şehîd-i hürriyet”, muhalefet tarafının da “irticâ” şeklinde isimlendirildikleri dikkat çekmektedir.⁶

A. Ulemaya Verilen Rol

İttihat ve Terakki'nin önde gelen simalarından birisi olan Tunalı Hilmi'nin hutbesinde

² a.g.e., s.114 -115.

³ M. Şemseddin [Günaltay], *Hurafattan Hakikata*, İstanbul, Tevsi-i Tıbaat Matbaası, 1332 s. 268.

⁴ a.g.e., s. 268.

⁵ a.g.e., s. 271.

⁶ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul, TürkiyeYay., 1972, c. 4, s. 364.

⁷ Bkz. İsmail Kara, “Ulema-Siyaset ilişkilerine dair metinler – II Ey Ulema! Bizim gibi konuş!, *Divan*, sayı: 7, 1999/2, s. 67-71.

⁸ Mümtaz'er Türköne, *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, İletişim Yay., 1991, s. 53.

II. Abdulhamid ve icraatı ağır tenkitlere ve karamalara maruz bırakılırken, diğer taraftan da bunu gerçekleştirmek için desteğinin sağlanması çok önemli olan ulema, hem tenkit ve taciz hem de tazîz ve teşvik edilmektedir. Tazîz ve teşvikler, gerçek (geçmişte olan, şimdi de olması gereken) ulemaya dönüktür. Çift taraflı bu tespit ve temayüller aynı zamanda dönüştürmeyi esas alan yeni bir ulema projesi olarak da görülebilir. Yeni proje, ulemanın aktif desteğini muhalefetin yanına almak, bu mümkün olmadığı zaman da ulemayı mevcut statüsünden ve etkili/belirleyici konumundan uzaklaştırmaktır. Çünkü ulema mevcut yerinde kaldığı müddetçe iktidara karşı yürütülecek olan muhalefetin meşrûluğu tartışmalı olmaya devam edecek ve halkın üst düzeyde katılımı da sağlanamayacaktır. Muhalefeti doğrudan desteklemeyen ulema ise kötülüklerin sembolü II. Abdülhamid ve onun icraatının yapışık bir parçası, bulaşığı ve beslemesi olarak tasvir edilmektedir. Bu doğrultuda bir “hocanın atacağı nâra ise nidâ-yı hâtifi makamında telakkî oluna geldiği için birden binleri bulur, binaenaleyh zulmün izâlesi hususunda ne bu kadar müşkilâta uğranılır, ne de hesapsız kurbanlar verilir” denilerek aktif bir ulema siyaseti uygulanmaktadır.⁷

B. Kavramların Muhtevası

Tanzimatçılar, Batılı kurumları Osmanlı toplumuna yerleştirmeye çalışırken, bu kurumların temelini oluşturan Batı düşüncesi ve geleneklerine yabancı idiler. Reform çabaları bütün hızıyla ilerlerken Osmanlı toplumunda Batı düşüncesi çok zayıf karşılıklar bulmuştur. Buna karşı uygulanan reformların ürünü olarak beliren yeni kurumlar ve yeni vasıtalar “eski”ye yeni bir canlılık, yeni bir hamle gücü kazandırmıştır. Modern kurum ve araçlar bazen geleneksel yapıların yeniden üretilmesine de hizmet edebilmektedir. Tanzimat döneminde bu paradoksun örnekleri çoktur. Tanzimat mektepleri ve matbaanın gördüğü işlev bunun en çarpıcı örneğidir.⁸ Matbaa, yeni fikirlere ziyade, yerleşmiş

Abdullah Taha İmamoglu

hâkim dünya görüşünün yeniden üretilmesine hizmet etmiştir. Fakat üzerinde durulmayan diğer bir husus da, geleneksel yapıların modern kurumların oluşturulmasında ifa ettiği fonksiyondur. Yeni Osmanlı'ların demokrasi kavramını ve bu kavramın mütemmim cüzlerini, "meşveret", "şûra", "ehl-i hall ü akd" gibi İslâmî gelenekten süzölmüş kavramlarla karşılamaya çalışmaları buna örnek olarak verilebilir. Bu geleneksel kavramların içleri yeni bir muhteva ile doldurulmuştur.⁹

C. Manastırlı İsmail Hakkı Efendi ve Vaazlarının Önemi

Manastırlı İsmail Hakkı, II. Meşrûtiyet ilan edilinceye kadar İstanbul'un en önemli vaizlerinden ve ilmîne itibar edilir hocalarından, kelim ve tefsir derslerinin başarılı muallimlerinden biridir. Mahir İz, hatıralarında Manastırlı hakkında şöyle yazmaktadır: "İstanbul'da ulema-yı sitte dedikleri altı büyük âlim varmış ki, bunları şöyle sıralarlar: Manastırlı İsmail Hakkı Efendi (Ayasofya kürsî şeyhi ve sonradan ayân azâsı), Tikveşli Yusuf Efendi, Tokadî Şakir Efendi, Ders Vekili Halis Efendi, Mecelle şârihi Atuf Bey, Ders Vekili Muğlalı Ali Rıza Efendi."¹⁰ Ulema ve İstanbul halkı arasındaki büyük şöhretine selâtin camilerindeki vaizlikleriyle ulaşan (vaizliğe Manastır'dayken başlamıştı) Manastırlı, sırasıyla Dolmabahçe, Süleymaniye, Sultanahmet ve Ayasofya vaizliği (kürsü şeyhliği) yaptı. II. Meşrûtiyet'in ilanından sonra Ayasofya'da yaptığı siyasî muhtevah ve İttihatçıları açıkça destekleyen; muhaliflere, hususen de İttihâd-ı Muhammedî Cemiyet'ine ve 31 Martçılara sert ve ağır tenkitler yönelten vaazları Türkiye'de din-siyaset ilişkilerinin tarihi açısından son derece önemlidir. II. Meşrûtiyet'in ilanından sonra Meclis-i Ayân azalığına tayin edilen Manastırlı, 31 Mart hadisesinden sonra II. Abdülhamid'in azli meselesinde etkin görevler üstlendi. Sahip olduğu şöhreti, daha çok II. Meşrûtiyet sonrasında Ayasofya Camii'nde yaptığı siyasî içerikli vaazlara borçlu olan Manastırlı, *Sırât-ı Müstakîm-Sebilürreşâd* ekibi içerisinde yer alması ve vaazlarının Eşref Edip tara-

findan kaydedilerek bu mecmuada yayımlanması sayesinde etki ve nüfuzunu daha da artırmıştır. Bu vaazlarda ve bunlara paralel giden yazılarında, hikmet-i hükümeti kollayarak ve fitne kavramı etrafında muhalefeti gerileterek geleneksel İslâm siyasî söylemini sürdüren Manastırlı, siyasî kavramların yeniden tarif edilmesi ve yorumlanmasında, özellikle de meşveret-şûra, hürriyet, müsâvât, uhuvvet gibi yükseliş gösteren mefhumların içlerinin doldurulmasında modernist bir temayül göstermektedir. Bu metinlerde II. Abdülhamid ve istibdad karşıtlığı ile İttihatçılık taraftarlığı da çok güçlü bir şekilde kendini göstermektedir. Abdulah Cevdet tarafından tercüme edilen Dozy'nin *Tarih-i İslâmiyet'*ine karşı yazdığı ve *Hak ve Hakikat* adıyla kitaplaşan tenkitleri de hem oryantalistlerin yaptıkları çalışmaların nasıl değerlendirildiği, hem de modern tarih telakkilerinin çağdaş Müslüman aydınları nasıl ve ne ölçüde etkilediği noktasında kayda değer bir kaynaktır.¹¹

II. Vaazların Meşrûtiyet Aracına Dönüşmesine Bir Örnek: Manastırlı İsmail Hakkı'nın Vaazı

A. Manastırlı'nın Vaazının Muhtevası

1. Osmanlı modernleşmesi tarihinde ulemanın, İttihat ve Terakkî hareketi içinde/yanında yer alarak -halife-sultana, mevcut rejime karşı- siyasî muhalefet hareketlerinde önemli bir unsur olduğuna şahit olmaktadır.¹² II. Meşrûtiyet ilan edildikten sonra, Ayasofya'da kılınan ilk Cuma namazından önce Manastırlı tarafından irâd edilen aşağıdaki vaazın incelenmesi, yukarıdaki konunun biraz daha açıklık kazanması açısından faydalı olacaktır kanaatindeyiz. Vaaz içerisinde İttihat ve Terakkî mensuplarını öven, bu noktada âyet-i kerîmeleri delil olarak kullanan, İslâm tarihinden aldığı kesitleri Temmuz inkılabıyla özdeşleştiren kısımları şu şekilde ortaya koymak mümkündür:

"Ümmet arasında ciddiyetle, fetânet ve kiyâsetle fevkalâde namusuyla temeyyüz etmiş

9 a.g.e., s.103.

10 Mahir İz, *Yılların İzi*, Kitabevi Yay., 1990, 2. baskı, s.127.

11 İsmail Kara, *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, YKY Yay., 1999, İsmail Hakkı (Manastırlı) mad., s. 671-672.

12 Bu konuyla ilgili olarak bk. İsmail Kara, "Ulema-Siyaset ilişkilerine dair önemli bir metin: Muhalefet yapmak / Muhalefete katılmak", *Divan*, sayı: 4, 1998/1, s. 1-25, Kara, "Ulema-Siyaset ilişkilerine dair metinler-Ey Ulema! Bizim gibi konuş!", *Divan*, sayı: 7, 1999/2, s. 65-134.

Osmanlı Modernleşmesi Sürecinde Vaazların Meşrûiyet Aracına Dönüşmesi ve Manastırlı İsmail Hakkı'dan Bir Vaaz Örneği

birtakım *erbab-ı hamîyet* pek çok çalıştılar. Bilhassa *üçüncü ordunun* bu babdaki mesaî-yi ciddiyeleri hayret-efzâdır. Uykularını, rahatlarını terk ettiler. Selâmet-i umûmiyye için geceli gündüzlü çalıştılar. Akabetü'l-emr muvaffak oldular. (s. 4) Müessisleri dahi Allah'a bin şükür etmeli ki, bu *emr-i hayra* Allah onları sebep kılmış. Bu kadar efrâd arasında bu işin hayyiz-i husûle gelmesi için onları münasip görmüş. Bu işin eri onları görmüş, daha doğrusu bu şerefe onları mazhar kılmış. Ne büyük saâdet, ne büyük şeref.! Allah'ın inayeti bu! *Ey kahramanlar* Allah'a şükrediniz! (s. 4) Allah eğer bir kavmi nâil-i refah, mazhar-ı saadet buyurmayı murad buyurursa ilham eder. Birtakım sebebler hakl eder. Birtakım *hamiyetperverler, kahramanlar* ortaya çıkarır. Milletin terakkîsine, İslâmiyet'in teâlisine onları sebep kılar. (s. 7) Sağdan, soldan, aşağıdan, yukarıdan mülkü harâb ettik. Fakat bu kütle-i zulüm, bu kütle-i sefâhet arasında öyle *hamiyetperver kahramanlar* zuhûr etti ki, cihanı hayretlere düşürdü. *Ne hamiyet, ne hissiyat-ı necibe!* Ne efkâr-ı ulviyye! Mağbut-ı melâik oldular. Bu kadar mesaî, bu kadar gayret herkese müyesser değil. Bu *ilham-ı Rabbanî*. (s. 7) İşte o *cemiyet-i ittihâd*, o *hamiyetmendân ahâlî* böyle muvaffakiyetlerine mağrur olmamalı. Allah'ın inayetinden bilmeli. (s. 7) O *cemiyet-i muhtereme* hüsn-i niyetleri sayesinde mazhar-ı hidayet oldular. Tefvik-i Rabbanî kendilerine rehber oldu. Hiçbir mâniya tesadüf etmediler. Bu, Allah'ın büyük inayeti! Bu Cenâb-ı Hakk'ın büyük lütf u keremi! (s. 8) Hem o *dağa çıkanlara* hepsine eşkiya demekte olmaz. Çünkü maksatları bugün anlaşıldı. O haller hep *idare-i sâbıkânın tesir-i zulümkârîsi* idi. O zulme sükût etmek, muvâfik olmazdı. Hatta zulme karşı sükût etmek, acz u meskenet göstermek *şer'an bile memnudur*. (s. 10)" (vurgular bize ait)

2. II. Abdülhamid hakkında sarf edilen sözler kronolojik olarak takip edildiğinde dönemin siyasî anlayışına göre kamuoyunda farklılık arz etmektedir. ¹³ Meşrûtiyetin ilk günleri için, padişahın yeni durumu içine sindirdiği, Kanun-ı Esasî ve meşrûtiyet ilkeleri içinde kalacağı yolunda birçok kişinin paylaştığı tahmin ve ümitler olduğundan bahsedilebilir. Manastırlı'nın vaazında da II. Abdülhamid'in aleyhinde bir söze rastlanmamakta-

13 Kara, *İslamcıların Siyasi Görüşleri*, s.131-135.

14 a.g.e., 135.

dır. Lakin bu tavır 31 Mart'tan ve halife hal' edildikten sonra değişecektir.¹⁴ Bu vaazda istibdadın faturası II. Abdülhamid'den ziyade onun etrafındaki kişilere kesilmiştir:

"Bu sefer padişahımız hakikaten Kur'an mücebince hareket buyurdular. Rasûlul-lâh'ın tavsiyesi üzerine kemal-i mülâyemetle hiçbir şiddet ü unf göstermeyerek isr-i âlî-i peygamberiyyeyi iktifâ ettiler. (s. 4) Padişahımızın kalbini yumuşatan, gîzet ve kasvetten muhafaza buyuran Allah'tır. (s. 4) Padişah hazretleri daha bidâyet-i cülûsunda *Kanûn-ı Esâsiyye*'yi vazetmişti. Fakat sonra işte *bazı hâinler zincir gibi* etrafını sardılar. Bin türlü tesvîlât, bin türlü tahvîfât ile *Kanûn-ı Esâsiyye'nin tatbikine mani oldular. Padişahımızı evham içine batırmışlardı. Yoksa padişahın fetânet ve kiyâseti, hissiyat-ı dindârânesi bütûn cihanca müsellemler, musaddaktır*. Kimsenin bunda şüphesi yoktur. (s. 7) *Gaddarlar* müstehak oldukları cezayı görür. Allah'ın mülkünden kaçılmaz. Pençe-i Rabbanîyye'den kurtulmak olmaz. En büyük müntakim Allah'tır. Mazlumların âhi yere düşmez. Masumların feryadı reddolunmaz. (s. 8) O melunlar nereye kaçsa yine kahr-ı Rabbanî onlara yetişir. Azamet-i ilahîyyeyi, celâl-i sübhaniyyeyi düşününüz. Buradan kaçmakla kurtuldu denmez. Allah daha büyük bela hazırladı onlar için. Onların mülevves vücutlarını Allah bu memleketlerde yâşatmaz artık. Onlar nereye gitseler kendilerine müzâhir bulamazlar. Onlar için Avrupa'da teesüs imkânı yok. Bütün o mütemeddin devletler arasında öyle mülevves vücutları toprağına bastırarak hükümetini tarih-i insaniyyette lekeliyebilecek bir devlet Avrupa'da yoktur, olamaz. Onlar için Afrika çöllerinden başka melce' yok. (s. 8) Lakin Allah *hâinlerin gafletini* artırdı. Bunlar etrafı güzelce sarıncaya kadar, daire-i nüfuzlarını esaslı tahkîm edinceye kadar o zâlimler için hakikatini anlayamadılar.(s. 8) *Mezâlimin ref'ine çalışmak farz-ı kifayedir*. Yapmazsa bütün ümmet mesul olur. Hepimiz müstehak oluruz belaya. (s. 11)" (vurgular bize ait)

3. Osmanlı Devleti, ayrı dine mensup, ayrı ırktan gelen, ayrı diller konuşan toplulukları asırlarca ve büyük bir başarı ile aynı siyasi çatı altında tutabilmiş bir devlet olmasına rağmen, Avrupa devletleri ve Rusya'nın Osmanlı tebaası içindeki gayrimüslim unsurların zayıf

Abdullah Taha İmamoglu

noktaları üzerine tesis ettikleri yeni ayrılıkçı politikaları, milletler, cemaatler ve dinler mozağında çatlama meydana getirmiştir. Balkanlar'da ve Arap ülkelerinde ortaya çıkan yeni arayışlar bir taraftan milliyetçilik hareketlerine ve istiklâl taleplerine yol açarken, diğer taraftan da Osmanlı Devleti'ni kendi bütünlüğünü muhafaza etmek için yeni politik arayışlara icbar etti. "İttihad" kavramı uluslararası planda "pan" hareketlerine paralel bir anlam ve muhteva kazanmaya başlar. İttihâd-ı Osmanî, İttihâd-ı İslâm, İttihâd-ı Etrâk içinde de "tefrika"yı ortadan kaldıran, safları sıklaştırıcı sihirli bir kavram haline geldi. Tanzimat'la birlikte devletin resmen yürütmeye başladığı ve müslümanlarla gayrimüslimlerin eşitliğini öngören "müsâvât" politikaları, modernleşme yolundaki bir devletin bilerek veya bilmeyerek "vatandaş"larını oluşturmaya yönelmişti.¹⁵ Manastırlı da özellikle gayrimüslim tebaaya yumuşak davranmayı Osmanlılık siyasetinin gereği olarak vaazında işlemektedir. Buna örnek olarak da Medine'de Rasûlullâh'ın gayrimüslimlere karşı muamelelerini gösterir. Hatta bu tarz uygulamaların dinimizin emri olduğunu vurgular. Bunun tersini yapacakların ise Rasûlullâh'ın düşmanı olacağını ve hasmı olarak iki eliyle yakasına yapışacağını ifade eder. Bu bağlamda hiçbir unsurun Osmanlı'dan ayrılmayı istemediği dile getirilerek bütün unsurlardan seçilecek bir meclisin, devletin salâhiyeti için şart olduğunu vaazında dile getirir. Halbuki "zimmî" ahkâmında gayrimüslim tebaanın hukuku tanınıp korunmakla beraber müsâvât sözkonusu değildir ve bu uygulama Tanzimat öncesinde de yoktur.¹⁶

"Mülâyemetle hareket esastır. Dürüst muameleden mücânebet lazımdır. Hele umum işine karşı mülâyemet pek makul bir harekettir. Hazret-i Rasûl-i Ekrem daima böyle mülâyemetle muamele buyururlardı. (s. 3) İslâm, Ermeni, Bulgar, Rum, Musevi... bütün milletler birleşti. Bütün taasubât-ı diniyyeyi bıraktılar. Bütün münâferet-i kavmiyyeyi unuttular. Anâsır-ı mütebâyineden *unsur-ı vâhid* teşkil ettiler. (s. 5) *Şeriatımız hürriyeti, adaleti, müsâvâtı emrediyor.* İçimizde milel-i gayrimüslime de var: Ermeni, Rum, Bulgar, Musevi... Onlar da bu heyetden cüz'dür. Onlar bize Allah'ın vedâsıdır. Kendimizden ziyade onların hukukunu

muhafazaya çalışacağız. Zerre kadar rencide olmamalarına gayret edeceğiz. Dinimiz böyle emreder. (s. 5) Hüsn-i muâmele sayesinde onların bize karşı muhabbetleri artacak, kalpleri ısınacak. (s. 6) Münâsebât-ı düveliyyeyi unutmayın. Sonra tebaaya sakın zulmetmeyin. Hukukunu iptal etmeyin. Ne büyük düstur! Bizim ne kadar hukukumuz varsa onlar da aynı hukuka mâlik Rum, Bulgar, Ermeni, Musevi ne olursa olsun madem ki ahd-i saltanatta yaşarlar. Onları serbest bırakmalı. Onların menâfii, 'ayn-ı menâfimiz. Mazarratları 'ayn-ı mazarratımız. Hiç ayrılmaz. Büyük dakikadır bu mazarrat gelen şeylerden sakının. Onlara gelen mazarrat size de aittir. Cümlesini vikâye edin. Emanet olsun size. *Yakalarınızdadır elim.* En büyük hasmıyım onun, her kim bir zimmîyi horlarsa, hukukuna tecavüz ederse. Demek biz onları muhafaza etmezsek Hazret-i Rasûl-i Ekrem düşünmüş olur. (s. 6) Nimeti nekbete tahvil etmeyelim. Yollar açıldı. Hep birlikte *cins u mezhep tefrik etmeyerek* bu yolda yürüyelim. Bu sırât-ı müstakimi takip edelim. Şimdi gelelim bu *cemiyet-i ittihâdiyyenin* hizmetlerine. (s. 8) Memâlik-i Osmaniye'de yaşamayanlardan *cins ü mezhep* tefrik etmeksizin intihâb icra edilmeli. Çünkü onlarda bu devletin eczâsındandır. Onlar da Osmanlıdır. İstemez hiçbirisi ayrılmayı. Ne Rumlar, ne Bulgarlar, ne Ermeniler, ne Museviler. Altı yüz bu kadar sene olmuş, bizimle karışık yaşamışlar. (s. 10) Demek Hıristiyan mü'mini severmiş. Buğz olmasa, insana, insanlığa muhabbeti olursa neden sevmesin? (s. 10) Sonra içimizde bulunan Yahudiler, Ermeniler var. Mademki birlikte yaşıyorlar, hep bir *vatan kardeşiyiz.* (s. 11) Tebaa-yı gayrimüslimeye zulmedenlerin hasmı benim. Bu hürriyet, bu uhuvvet hepimize şâmidir. Menfaatimiz müşterek. Hor bakmamalı, daima muâvenet etmeli ki hürmet göresin. (s.13) Bir kavim ki Yahudi olsun, Hıristiyan olsun, Mecusi olsun, putperest olsun velev Kıpti olsun, mademki dininize taarruz etmiyor, dünyanıza taarruz etmiyor; zannetme ki onlara adaletle muâmeleden Allah mender. (s. 13) Böyle kimselere müşfikâne muâmele edin. Hastasını *ziyarete git, cenazesinde bulun!* Yalnız işte *âyinine* iştirâk etme! Bizzat *Rasûlullâh* gider, hastalarını ziyaret eder, cenazelerinde bulunurdu. (s. 14)" (vurgular bize ait)

¹⁵ a.g.e., s. 28.

¹⁶ a.g.e., s. 35.

Osmanlı Modernleşmesi Sürecinde Vaazların Meşrûiyet Aracına Dönüşmesi ve Manastırlı İsmail Hakkı'dan Bir Vaaz Örneği

4. Terakkî kavramı vaaz içerisinde farklı yönleriyle işlenmiştir. Meşrûiyet ilan edilmeden önce Devlet-i Âl-i Osman'ın inhitat içerisinde bulunduğunu, az kalsın yerle bir olacağını söyleyen Manastırlı, cemiyet-i muhteremenin devreye girmesiyle mevcut durumun/çöküşün düzeldiğini belirtir. Fakat daha iyi bir konuma yükselmek için devletlerarası münasebetlere dikkat edilmesinin elzem olduğunu söyler. Gayrimüslim unsurların yardımıyla teâlî edilebileceğini ifade eden Manastırlı, bu terakkîden İngiltere ve Fransa'nın dahi memnun olduğunu söyler. "Terakkî"nin tüm vatandaşların desteği ile olabileceğini anlattıktan sonra cemaatten kavlen ve fiilen şükretmelerini, cemiyet için dua etmelerini talep eder:

"Husûsen bu devirde bütün cihan *terakkî* etmiş. *Fen* sayesinde neler, ne *silahlar* icad olunmuş. Onun için münâsebât-ı düveliyyeyi muhâfaza edin. Komşularınızla hoş geçinin. (s. 6) Sefîne-i hükümet muktedir, emin ellere geçecek, İnşaaallah yakında hükümet-i âliye pek ziyade *teâlî* edecek. (s. 6) Allah eğer bir kavmi nâil-i refah, mazhar-ı saadet buyurmayı murad buyurursa ilham eder. Birtakım sebepler halk eder. Birtakım *hamiyetperverler*, *kahramanlar* ortaya çıkarır. *Miletin terakkîsine*, *İslâmiyet'in teâlîsine* onları sebep kılar. (s. 7) İşte bir İngiltere var ki, hakikaten bu *hürriyetten* memnundur. Müdahaleyi arzu etmez. Varsın ilerlesinler. Kendi kendilerine adam olsunlar. *Terakkî* etsinler. Böyle diyor, bu hiss-i âliyi besliyor. Diğer taraftan Fransa da öyle. Onlar da bu *hürriyeti* memnuniyetle telakkî ederler. (s. 7) Mebusların toplanmasında iş değil, idare etmek, hüsn-i istimal eylemek lazım. Milletlerin alkışları ziyade olursa vükelânında ihtimamı ziyade olur. Ona göre *terakkî*, *teâlî* yüz gösterir. Az zaman içinde, birkaç sene zarfında zararlarımızı telâfi ederiz." (s. 9) (vurgular bize ait)

5. Meşrûî idare Kanûn-ı Esâsî'yi zaruri ve vazgeçilmez kıldığı kanaatine varıldığı için "İslâmcılar"ın birçoğu tarafından Kanûn-ı Esâsî şer'î ve meşrû bir hale getirilmiştir.¹⁷ Manastırlı da Kanûn-ı Esâsî'yi Kur'an'ın münderecâtından alınmış bir uygulama olarak görmektedir.¹⁸ Kanûn-ı Esâsî şer'î bir görünüşe sahip olmasaydı, yaşama ve uygulama şansına sahip olamazdı. Kanûn-ı Esâ-

17 a.g.e., s.183.

18 a.g.e., s.185.

19 a.g.e., s.186.

sî'nin uygulanmasında ulemanın rolü inkar edilemez¹⁹ ve bu ulemanın en önemlilerinden birisi de Manastırlı'dır:

"Bir memlekette ki *efkâr-ı umumiyye* yok, daima büyükler küçükleri ezer, *insan sayılmaz* onlar. Devlet-i Âliye Avrupa komisyonlarında insan sıfatıyla anılmazdı. En âdi milletleri millet sayarlardı. Bizi insan saymazlardı. Bir iki kişinin idaresi altında yaşarlardı. İnsan mı onlar, bu mu insanlık? Böyle derlerdi. Vükelâ mebusâna tâbi, *Kanûn-ı Esâsî* var, *Mebusân* var. Teşekkül eder. Vazifesini yapar. Herkes müsterih yaşar. Hukukun muhafazasında emin, zulüm yok, istibdad yok. İnsanlık böyle olur. Rahatını bilecek. Gününü, saatini bilecek. (s. 7) Yakında *Meclis-i Mebusân* teşekkül edecek. O vakit her şeyler hallonulacak. Oraya milletin vekilleri toplanacaklar. Orada şahsiyet, ağrâz-ı nefsâniyye olmaz, orası bir *merkez-i adalettir*. Onun mukarrefâtından herkes memnun olacaktır. (s. 8) Bu hürriyet milletle, milletin ittifakıyla hâsıl oldu. İşte bunlar okunmalı. İşitilmeli. Bu hüsn-i istimale medârdır. Mebusların toplanmasında iş değil, idare etmek, hüsn-i istimal eylemek lazım. Milletlerin alkışları ziyade olursa vükelânında ihtimamı ziyade olur. Ona göre *terakkî*, *teâlî* yüz gösterir. Az zaman içinde, birkaç sene zarfında zararlarımızı telâfi ederiz. (s. 9) Sonra "*fe-izâ azemte fe-tevekkel ale'llâh inne'llâhe yuhibbu'l-mütevekkilîn*" [Âli İmran 3/159] *meşveretle* müzakere ile hakikat meydana çıktıktan sonra... Karar verdin ya?.. Dönüp, dolaşıp sana gelecek. *Meclis-i Mebusân*, bu âyetten alınmıştır desem câiz. Neye karar verilerse sana gelecek. İcrası sana ait. *Mebusân* kararı vermiş. Sana geldi. Sen de muvâfık gördün, azmettin icraya. Azmedince o vakit Allah'a tevekkül et. (s. 14)" (vurgular bize ait)

6. Adalet, hürriyet ve müsâvât kavramları menşe bakımından Fransız İhtilali'nin ürünüdür. Bu kavramların akisleri ise Batı topluma yöneliktir. Meşrûiyet'in ilanı Fransa patentli bu kavramları İttihâd-ı Osmânî siyaseti gereğince Osmanlı Devleti için zorunlu kılmıştır. Manastırlı bu kavramları dönüştürmede nasslardan faydalanmaktadır. Adalet, hürriyet ve müsâvâtın bizzat Rasûlullâh tarafından da hayata geçirildiğini söylemiş, bu kavramların İslâm'a ait olduğunu iddia et-

Abdullah Taha İmamoglu

miştir. Bu uygulamanın devam etmesi için de cemaatten dua istemiş ve bu nimetin en büyük nimet olduğunu, şükrünü eda etmemenin ise vebal gerektireceğini ifade etmiştir:

“Fakat senin nazarında zengin, fakir birdir, *müsâvîdir*. Hak huzurunda, şeriat nazarında bir tutarsın. Canlarını feda ederler senin uğrunda. Bu *adalet ü müsâvât*, bu istikamet-i harekâtındır seni ümmetin ‘inde muazzez, muhterem kılan. Bu sayede her türlü tevfiât-ı Sübhaniyye’ye mazhar olursun. (s. 2) Bu *müşaverenin* mebnâsı olan *hürriyet, müsâvât, adalet* yok mu? En büyük bir nimettir. Emn ü emândır. (s. 4) Hep birlikte çalışırsak bu nimeti Allah tezyid eder. Bütün manasıyla *hürriyetimizi* muhafaza ederiz. (s. 5) Bu *nimet-i adalet* bu atıyye-i ilahiyye olan *hürriyettir*. Yani her türlü esâretten, istibdad-dan, mezâlimden, ezâlardan, işkencelerden halâs olmak.(s. 5) Biz zulüm içinde istibdad dalgaları arasında çalkalanıyorduk. Onlar *adalet, müsâvât, hürriyeti* tesis için çalışıyorlardı. (s. 5) Şeriatımız *hürriyeti, adaleti, müsâvâtı* emrediyor. (s. 5) İslâmiyet’te hukuk-ı beşeriyyeye muzır bir şey yoktur. Bütün ahkâmı mizaca muvâfık, *adalet* mukârin, *hürriyete* mutâbık. (s. 6) Diğer taraftan Fransa da öyle. Onlar da bu *hürriyeti* memnuniyetle telakkî ederler. (s. 7) Elhamdülillâh *Rabbimiz* bu *hürriyeti* ihsan buyurdu. Hâinleri kahr u tedmîr etti. Bir bâd-ı hidayet bütün istibdat bulutlarını sürükledi götürdü. Memleketimiz nurlarla, *hürriyet, adalet, müsâvât nurlarıyla* doldu. (s. 9) Son bir nale- i mez-buhâne ile bütün millet: *Hürriyet!* Diye feryat etti. Avn-ı ilâhî yetiştirdi. Bir an içinde şu karanlık memleketler *hürriyet nurlarıyla* doldu. Bütün Avrupa devletleri bunu takdir etti. (s. 9) Bu halin bekâsına, *hürriyetin devamına dua etmeliyiz*. (s. 9) *Adalet edin. Müsâvât üzere hareket edin* ki düşmanlarınız size düşmanlık ederlerken dost olur. Allah Gafûr’ı-rahîmdir. Bundan böyle *müsâvâtla* amel ederseniz bütün aleyhinizde bulunanlar dostunuz olur. (s. 13) Ebu’l-Kasım’a itaat et. Madem hizmetinde bulundun kabul et. Hürriyetin var.(s. 14)” (vurgular bize ait)

7. Adalet, hürriyet ve müsâvâtın bu zamana kadar uygulanamamış olması idare-i sâbıkânın ürünüdür. İstibdad yönetimi insanları karanlıklar içerisinde bırakmış ve onları hayvanlaştırmıştır. Bu yönetim biraz daha sürseydi memleket az kalsın batacağı. Osmanlı

20 a.g.e., s. 165.

İttihat ve Terakkî Cemiyeti ilham-ı Rabbânî ile ortaya çıkmış ve muzlim istibdad bulutlarını sürükleyip götürmüştür. İstibdadı ortadan kaldırmak dinin gereğidir ve tüm müslümanlar buna dinen mecburdur. Bu ifadeleriyle Manastırlı bütün kötülüklerin sebebi olarak istibdadı görmektedir:

“İşte hürriyet budur. *Zulümden, istibdad-dan*, her türlü *ışkenceden* âzade olmak. (s. 4) İçimizde milel-i gayrimüslime de var. Bunların hâimleri de var. Onlar bizim gibi boş oturmazlar. Ataletle, *zulüm ve istibdad* mûmâşatla vakit geçirmediler. Okudular, her şeyi anladılar. Maârifte, ticarete, sanatta hasılı her şeyde bizi geçtiler. *Zulüm* içinde *istibdad* dalgaları arasında çalkalanıyorduk.(s. 5) Tabii o işkenceden kurtulmaya çalışmaz mı insan? Hayvaniyette kalmaya kim râzı olur?(s. 5) *Osmanlı İttihat ve Terakkî Cemiyeti* namıyla büyük bir cemiyet vücuda getirdiler. Bütün Osmanlı memleketlerini sardılar. Hatta memalik-i ecnebiyyeye kol attılar. Maksat hep bir: *Zulmü* kaldırmak. *İstibdad* hâtime çekmek. (s. 5) Bu *zulüm ve istibdad* dünyaları tuttu. Bu *engizisyonlar* memleketleri harabe-zâre çevirdi. (s. 5) Böyle halleri böyle *zulüm ve istibdadı İslâmiyet şiddetle takbîh eder*. Bu *istibdadı* kaldırmak için çalışmaya herkes dinen mecburdur.(s.5) Arada bir *deur-i zulmet* geçti. Dünya böyledir. Felaketlerden, belalardan sonra nimetin kadri bilinir. Neydi o *zulüm*, neydi o *istibdad*? Zulüm arttıkça arttı. Bir râddeye geldi ki o hâl üzere yaşamının imkânı kalmadı. Her türlü tecrübeler oldu. Nihayet bu babda ittihad hasıl oldu. Bu idareyi behemehal değiştirmeli. Çünkü başka çare yok. Göz göre göre işte batıyoruz. (s. 9) Şimdi Allah’tan onu istimdâd etmeli, o keşmekeş ahvâl, o ahlakın bozulması hep o *sû-i idarenin*, hep o *zulm ü istibdadın* netice-i tabiiyyesi idi.(s. 10)” (vurgular bize ait)

8. Meşrûti idare arayışları içerisinde en çok irtifa kaydeden ve muhtevası genişletilen, siyâsileştirilen kavramlar arasında meşveret ve şûra ilk sıralarda yer almaktadır.²⁰ Bunun en önemli sebeplerinden birisi ise bu kavramların Osmanlı üst kimliğini oluşturmada oynadığı fonksiyondur. Meclisin merkez-i adalet olduğunu, meclisi olmayan bir toplumun hayvanlık derekesine indiğini söyleyen Manastırlı, şûra kavramının dahi Kur’ân-ı Ke-

Osmanlı Modernleşmesi Sürecinde Vaazların Meşrûiyet Aracına Dönüşmesi ve Manastırlı İsmail Hakkı'dan Bir Vaaz Örneği

rîm'deki Şûra sûresinden alındığını söyleyerek Kanûn-ı Esâsî'yi ve meclis fikrini daha şer'î ve dinî hale getirmiştir.²¹ Bu şekildeki bir söylemin kullanılmasındaki amaç, meşrûiyetin, meşrutî idarenin İslâm'a aykırı ve bid'at olduğunu, Avrupâ'dan alındığını ileri süren dinî muhalefet çevrelerini susturmak, etkisiz kılmak ve muhafazakâr büyük kalabalıkları yeni siyasî sisteme kazandırmaktır.²²

“Bütün umûrda ümmetinle *meşveret* et. Reylerini sor. Gönülleri öyle mutmain olur. Sana daha ziyade sınırlar. Elbet senin reyin onların reylerinin yüz kat fevkinde. Sultan-ı Enbiyâ'nın re'y-i rezîni müsellemler cihan güneş gibi şaşaa-pâş. Fakat hep bir yere toplanınca ârâ, hakikata mukârenet daha kolay olur. Hem *umûr-ı dünyeviyede* mesuliyeti üzerine almazsın, hem daha ziyade tatyb-i kalb etmiş, muvaffakiyetini temin etmiş olursun. (s. 3) Lakin *meşvereti* niçin bana emrediyor? Bittabi ümmete rahmet için. Yani bu bir sebep olacak. İlä yevmi'l-kiyame ümmetim *meşveretle* hareket edecek. *Meşveret* onlara bir düstur-i esasî olacak. Herkese vahiy gelmiyor semâdan. Herkese Cebrail Kur'ân getirmiyor. *Hulefa-yı Raşidîn* devrinden başladı *usul-i meşveret*. Hatta bunun için müstakil bir sure nâzil olmuştu. *Şûra* namıyla tesmiye kılınmıştır. “*Ve emruhum şûrâ beynehüm ve mimmâ razaknâhüm yünfikûn*” [Şûra 42/38] nazm-ı kerîmi o sûrenin hâvi olduğu âyât-ı celîle cümlesindedir. Mademki “umûr-ı amme” de deniyor. Bütün müslimîne velev gayrimüslimîn tebaa olsun cem'î-i nâsa şumûlü vardır. Her hususta *meşvereti* iltizam etmek... Bu muvaffak nefsi'l-emirdir. Bunlar böyle yaparlardı. (s. 4) Bu inayet-i celîleye mazhariyet için her hususta *müşavereyi* iltizam etmeli. *Müşavereyi* kabul edenler her bir hayra nâil olurlar. Her kim *müşavereyi* terk ederse her türlü hızlâna giriftâr olur. Bu *müşaverenin* mebnâsı olan *hürriyet*, *müsâvât*, *adalet* yok mu? En büyük bir nimettir. (s. 4) Balkanlar'da *meşveretler* kuruyorlar, bu biçare mazlumları, bu zavallı masumları bu her şeyden bi-haber esaret zincirleri altında inleyen kavâfil-i gâfileyi ikaza, kurtarmaya sa'y u gayret ediyorlardı. (s. 5) Sonra *meşvereti* emreder. Hüsn-i niyet lazım *meşverette*. Garaz-

dan, ıvazdan âri olmalı. Her şeyi belli olmalı. Ona mûraât etmeli. Onun için erbab-ı istikametten intihab lazım. Ashab-ı istikametten olmalı. Vele ki milel-i sâireden biri olmuş. Aranılacak şey istikamet-i rü'yet, iktidardır. Malumatlı asil kimseler olmalı. Memâlik-i Osmaniye'de yaşamayanlardan *cins ü mezhep tefrik etmeksizin* intihap icra edilmeli. Çünkü onlarda bu devletin eczasındadır. Onlar da Osmanlıdır. (s. 10) İşte *müşavereyi* ferman buyurur Allah. (s. 14) Tevekkülün hakikatini anlamayanlar, cahilâne itiraz edenler. İşte bu âyetten anlaşılır hataları: *Meşveret* et, anla, dinle, tahkik et. İcraya kalkış. Sonrada tevekkül et. Baştan tevekkül değil. Esbabı hazırladıktan sonra tevekkül et. (s. 14)“ (vurgular bize ait)

9. Manastırlı üstü kapalı olarak dahi olsa din-devlet ayırımına temas etmektedir. Bunun delilleriyse Rasûlullâh'ın emirlerinin ekserîsinin dine şâmil olması ve dünyaya dair hükümlerinin kısıtlılığı şeklinde açıklanmaktadır. Nitekim Rasûlullâh'ın ashaba hitaben “Siz dünyanın işlerini daha iyi bilirsiniz” hadis-i şerîfi bu konuyla ilintilendirilmiştir.²³ Osmanlılık siyaseti gereğince gayrimüslimlerin hastalarının ziyaret edilmesi gerektiği ve cenaze törenlerine iştirâk edilmesi gibi hususlar üzerinde durularak Rasûlullâh'ın yahudi bir çocuğu hasta iken ziyaret etmesi buna örnek olarak gösterilmiştir. Fakat gayrimüslimlerin âyinlerine katılmamak gerektiği de belirtilerek din-dünya ayırımı Osmanlılık siyaseti açısından meşrû hale getirilmiştir:

“Bütün hakâyık-ı ilmiyye, bütün esrâr-ı ledünniye sana münkeşif olur. Lakin li-hikmetin bazen taahhur eder. Ekseriyetle *dine müteallık* bulunur. Lakin *dünyaya* mütaallık şeyler de olur. (s. 3) Müslüman gene müslüman, hıristiyan gene hıristiyan. *Din* ciheti başkadır. *Din* demek *devlet* demek değildir ki. O başka, bu başka. (s. 10) Onun için biz de İngiltere'nin, Fransa'nın insaniyete, ahlağa muvafık, hakkaniyetle olan şu gayretini medh u sena edelim. *Dünya* ciheti başka, ahiret ciheti başka. Nefse ait cihet başka, din ciheti başka. (s.11) Böyle kimselere müşfikâne muamele edin. Hastasını ziyarete git, cenazesinde bulun! Yalnız işte ayinine iştirak

21 a.g.e., s. 187.

22 a.g.e., s. 22.

23 Müslim, Fezâil, 139-140-141, İbn Mâce, Ruhûn, 15. Bu hadisin sened ve metin yönünden tahliline dair ayrıca bkz. A.Taha İmamoğlu, Hurmanın Aşılması/ Döllenmesi ile ilgili rivayetin tetkik, tahlil ve tenkidi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2005.

Abdullah Taha İmamoglu

etme! Bizzat Rasulullah gider, hastalarını ziyaret eder, cenazelerinde bulunurdu. (s. 14) Öyle diyordu Hz. Peygamber Efendimiz: Vâkıa *din* işini ben daha iyi bilirim. Fakat *dünya* işlerini şüphesiz siz benden daha ziyade bilirsiniz. Fi'l-hakika böyledir. Çünkü pey-

gamberlerin zihinleri daima ulviyâta mey-yaldır. *Dünya* umûruna o kadar vukufları olmaması tabii görüldür. Onlar daima meali-yâtle meşğul. Onun için: *Dünya* işini ben-den daha âlâ tanırınız, buyurur. (s. 14)" (vurgular bize ait)

Metinde zikrediliş sırasına göre ayetler

Âl-i İmran 159	Fâtiha 5
Cuma 11	Mâide 82
A'raf 199	En'am 129
Şûra 38	Mümtahine 7, 8
İbrahim 7	Tevbe 73
Enfâl 17	

Tablo 1: Genel tablo: Sayfa başına düşen ortalama kavram sayısı: 14

İttihat ve Terakki 1	Tevekkül 20	Zulüm 12
İdare-i Sabıka 1	Cemiyet 11	Hukuk 20
Gayrimüslim 6	İstibdat 7	Adalet 16
Terakki 7	Tebaa-millet 4-17	Meşveret 19
Kanun-ı Esasi 7	Müsavat 6	Hamiyetperver 6
Hürriyet 24	Müşavere 6	Uhuvvet 5
Meclis-i Mebusân 2	Kahraman 6	Şûra 1

Tablo 2: Geleneksel kavramların modern çağrışımları (Mümtaz'er Türköne):

Tebaa: Ulus	Ehl-hall ve'l-akd: Kamuoyu
Meşveret: Demokrasi	Şûra: Parlamento

Tablo 3: Modernleşmenin modern araçları

Mektep	Gazete	Broşür
Matbaa	Kitap	

Tablo 4: Modernleşmenin geleneksel araçları

Hutbe	Vaaz
-------	------

Tablo 5: İttihat ve Terakki Cemiyeti mesupları için vaazda kullanılan övgü lafızları

Erbab-ı Hamiyet	Hamiyetmendân	Efkar-ı ulviyye sahibi
Hamiyetli müslümanlar	Kahramanlar	Hürriyetperver
Hissiyat-ı necibe sahibi	Hamiyetperver	

Tablo 6: II. Meşrutiyeti öven lafızlar

Emr-i hayr	Hürriyet nuru	Bad-ı hidayet
Emel-i mukaddes	Sırat-ı Müstakim	

Osmanlı'nın Son Döneminde Ulema Muhalefeti ve Ubeydullah Efendi Dr. Abdülhamit Kırmızı

Ondokuzuncu yüzyıl medreselileri, aldıkları klasik eğitim ve geldikleri geleneksel dünya ile yaşadıkları modern dünya arasındaki ilişkileri kendi ruh selametleri için nasıl karşılamışlar, ne gibi yanıtlar geliştirmişler ve hangi tutumu benimsemişlerdir? Görülen muhtemel tutumlardan biri, medrese öğreniminden sonra mektebe gitmek, klasik tedaris birikimine modern bir okul eğitimi eklemek şeklindedir. Aslında bu tutum ondokuzuncu yüzyıl Osmanlı eğitim sisteminin de bir aynasıdır; zira bu dönemde yönetim ve yargı alanlarında görülen dualite eğitim alanında da müşahade edilebilmekteydi.

İzmirli Hocazade Mehmed Ubeydullah Efendi (1858-1937), Sultan II. Abdülhamid devrinde hapsedilen ve Taif'e sürülen, sonraki İttihat ve Terakki (İT) döneminde ise mebus tayin edilen sarıklı cübbeli bir Jön Türk'tür. Mütareke döneminde ise Malta'ya sürülmüş, Cumhuriyet devrinde Beyoğlu Evlendirme Memurluğu yapmış ve Tek Parti döneminde CHP Milletvekili olmuştur. Ubeydullah Efendi cesur bir maceraperesttir; dünyanın birçok ülkesini dolaşmış, hatta İngilizce bilmediği halde Amerika'ya gidip orada ikibuçuk yıl kalmıştır. Amerika'nın keşfedilmesinin dörtyüzüncü sene-i devriyesi münasebetiyle Chicago'da tertiplenen dünya fuarına katılan Ubeydullah Efendi'nin hatıralarının Latin harfleriyle ilk neşri "Sıra dışı bir Jön Türk: Ubeydullah Efendi'nin Amerika Hatıraları" (İletişim Yayınları, İstanbul 1997) adı altında Ahmet Turan Alkan tarafından sağlanmıştı. İlk defa 1925'te Resimli Gazete'de yirmibeş sayı boyunca tefrika halinde "Geçirdiğim Günlerin Hesabına ait Dağınık Yapraklar" başlığıyla yayımlanan bu hatıralar, bir Osmanlı'nın gözünden yüzyıl öncesinin Amerikasını resmettiği için haklı bir ilgiye mazhar olmuştur. Meselâ Bamberg Üniversitesi'nde, Alman Türkolog Klaus Kreiser "Türkische Autoren des 20. Jahrhunderts: Schreiben aus Europäischen Metropole" adlı dersinde Abdülhak

Hamid, Ali Kemali, Yahya Kemal, Celal Nuri gibi zevatın seyahat raporları yanında Ubeydullah Efendi'nin Amerika macerasını da, Osmanlı yazarlarının gözündeki Batı imajını resmetmek için kullanmaktadır.¹

Batılı bazı entelektüelleri yüzyılın sonunda kasıp kavuran *Fin de Siecle* ruhu, sanki Batı'nın cazibesine kapılan zeki bir medreseliyi de esir almıştı. Acaba Ubeydullah Efendi'nin kafa karışıklığı nereden kaynaklanmaktaydı? Alkan'a göre (s.9), "Medrese hücrelerinden Chicago kaldırımlarına, menfalardan Meclis-i Mebusan'a seyyar satıcılıktan evlendirme memurluğuna kadar çeşitlenen şaşkıncu hadiselerden içinde Ubeydullah Efendi kendi kuşağının ideal ve ümitlerini, yanılı ve kararsızlıklarını, yenilgilerini bütün vasıflarıyla temsil etmektedir."

19. yüzyılın sonlarında ulema çocuklarının babaları tarafından modern eğitim kurumlarına gönderilmesi yönünde bir eğilim vardır. Örneğin, Medine müdafii Fahreddin Paşa, hizmetindeki ihtiyat zabiti Naci Kaşif Efendi'ye neden babası İstanbul Kadısı Ömer Kaşif Efendi gibi kadı olmadığını sorunca, Naci Kaşif Kıcıman babasının kendisini Rüşdiye'den sonra medreseye gönderdiğini, icazet almaya az kalmışken 1908'de 10 Temmuz inkılabı vuku bulunca kendisine, "oğlum artık sarıkların ve sarıklıların zamanı geçti; annen sandıktan Rüşdiye Şehadetnamesini bulversin de İdadî'ye git!" dediğini *Medine Müdafası* adlı hatıratında (3. Basım, İstanbul 1994, s.18 dn) aktarmaktadır. Ubeydullah Efendi'nin babası İzmir ulemasından ve Hatiboğulları sülalesinden dersiam Hoca Şakir Efendi de oğlunu Rüşdiye'de okutmuş, sonra medreseye göndermiştir.

Medrese icazetinden sonra İstanbul'a gidip Tıbbiye'ye kaydolan Ubeydullah Efendi Jön Türk hareketiyle burada tanışmıştır. O dönemde mevcut yönetime karşı en yoğun tepkilerin Mekteb-i Tıbbiye'de görülmeye başladığı bilinmektedir. İlk siyasî muhalefet örgüt-

1 http://www.uni-bamberg.de/ba4ts1/1v/Ivtu_99w.htm

Abdülhamit Kırmızı

lenmesi İttihad-ı Osmani Cemiyeti adı altında burada gerçekleşmiştir. Rusya'daki Çarlık aleyhtarı Nihilist cemiyetler örnek alınarak yapılacak örgütlenme faaliyetleriyle de Ubeydullah Efendi görevlendirilmiştir.²

Ulema Muhalefetinin Niteliği

Ubeydullah Efendi, Hoca Muhittin ve Hoca Kadri gibi kimselerin Jön Türkler'le niçin işbirliği yaptıkları sorusuna Şerif Mardin ilmiye'nin son dönemde üvey evlat muamelesi görmesi, Abdülhamid'in ulemaya karşı kuşku-lu davranması, siyasi fikirlerinin tartışılmasına yardım edecek dinî eserlerin yasaklanması şeklinde cevaplar vermektedir.³ Mardin daha da ileri giderek, ilmiyenin yeniliklere açık olmadığı ve daima padişahının otokrasisini desteklediği savına da meydan okumaktadır. Şeyhülislam Arif Hikmet Bey'in ıslahat hareketi aleyhtarlarını susturmak için Anadolu'ya gönderilmesi, Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin saflarında Sarıyerli Hoca Sadık Efendi gibi şahsiyetlerin bulunmuş olması, 1876'da Mahmud Nedim Paşa ve Sultan Abdülaziz idaresine karşı oluşan hareketin Yenikapı Mevlevihanesi Postnişini tarafından tahrik edilmiş olması örneklerini veren Mardin'e göre, "muhtelif emarelerin işaret ettiği ilmiye sınıfındaki ... iç reform" gayreti hakkında araştırmalar yapılması gerekmektedir. "Siyasi faaliyet sahasında Yeni Osmanlılar Cemiyeti'ne katılanlar arasında birtakım dini şahsiyetlere rastgelinmesi şeklinde kendini gösteren bu hareket bir elitin karakteristik davranış şekillerinden biri olan 'kendi kendini toparlama' gayretinin bir örneğidir".⁴

Meşrulaştırıcı güçlerinden dolayı ulemanın muhalefet gruplarını cezbedtiğini yazan Hani-oğlu ise, muhalefet -ulema ilişkilerinde iki özelliğin dikkat çektiğini iddia etmektedir:

Birincisi, yeni aydınlar ulemayı doğal müttefikler olarak görmüyordu, çünkü çoğu dini toplumsal ilerlemeye engel addediyordu. İkinci-

cisi, II. Abdülhamid idaresi kendini İslam aracılığıyla meşrulaştırdığı için, bu iddiayı reddetmek için muhalefet, seküler kimliğine rağmen pragmatik nedenlerle, ulemeden dini dikta talep etmekteydi."

Ancak, İT daha aleni faaliyetlerine başlamadan önce ulemanın kendi muhalefet gruplarını organize ettiğini hatırlatan Hanioglu, sonradan İT saflarına katılan ulemanın, 1902'den itibaren Jön Türkler tarafından dışlanmaya başlamalarından sonra tekrar bağımsız faaliyetlere giriştiklerini belirtmektedir.⁵

Ulema İçinde Çekişmeler

Bütün intra-elit çalışmalarında olduğu gibi ulema sınıfı dahilinde de politik tercihler yansıyan nüfuz mücadeleleri vardı. II. Abdülhamid'in Pan İslamizm politikasının mimarlarından addedilen⁶ Şeyh Ebülhüda (Abu'l-Huda as-Sayyadi, 1850-1909) etrafında gelişen tartışmalar bu türdendir.

Suriye'nin bir taşra kasabında yetişen Ebülhüda'nın padişah danışmanlığından önceki kariyeri 1873'te Haleb Nakibüleşraflığı'ndan ibarettir. Altı sene içinde II. Abdülhamid'in en yakınına nasıl ulaştığı halen meçhul olmakla birlikte, Ebülhüda'nın özellikle Rifaiyye tarikatı vasıtasıyla, ağırlık noktası Suriye ve Lübnan olmak üzere özellikle Arab bölgelerinin kapsayan bir nüfuz alanı kurduğu bilinmektedir. Haleb Nakibüleşraflığı kaldırılıncaya kadar bu makam Sayyadi ailesinin yedinde kalmış, Ebülhüda'nın oğlu Hasan Halit Ürdün'ün ilk Başbakanı olmuş, 1898'de Ebülhüda tarafından Haleb müftüsü yapılan M. Mustafa al-Ubaysi 1923'te ölünceye kadar bu makamda kalmış, Rifaiyye mensuplarına 1886'da askerler muafiyati tanınmıştır. Sadece bunlar göz önüne alındığında, 1890'lardan sonra özellikle şeriflik nesebi üzerinde yoğunlaşan hakkındaki tenkitlerin ya Cemalettin Afgani taraftarlarından ya da Kadiri tarikatı mensuplarından gelmesi yadırganmamalıdır.⁷ Afgani'nin elin-

2 Hüseyinzade Ali'nin Tan'ında 4.3.1938'de yayımlanan "İT nasıl kuruldu? Ubeydullah Efendi'nin Oynadığı Roller" yazısından nakleden Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, (İstanbul, 1981), s. 25-26

3 Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, 1895-1908, 5. Baskı (İstanbul, 1994), s.70-71.

4 Şerif Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset* (İstanbul, 1990), s. 228-229.

5 Şükrü Hanioglu, *The Young Turks in Opposition* (New York, 1995), s.49-53.

6 Ebülhüda'nın panislamistliğinin abartılması da ayrı bir problem. 215 eserinin başlıklarından sadece 13'ünün "panislamist" bir içerik taşıdığı halde hakkında yazılanlarda ise daima 50 sayfalık bir risaleye ("*Da'i ar-raşad ila sebil al-ittihad ve l-inkiyad*") dayanılmakta, hatta bunun Ebülhüda'nın en önemli eseri olduğu iddia edilmektedir! Bu literatüre ilişkin bir eleştiri için bkz. Thomas Eich, *Dynamik der Tradition: Aufstieg und Fall des Abu l-Huda as-Sayyadi, Islamische Bildungs-netzwerke im lokalen und transnationalen Kontext*, 18-20. Jahrhundert (Bochum, 2000), s. 20-25.

7 Eiche, *Dynamik der Tradition...*, s. 22-25.

de Jön Türkler'in cirrit attığı da bilinmektedir.⁸ David Commins'e göre Şam'da yeni yeşeren toprak sahibi elitin geleneksel olarak ulemaya ait olan mevkiler için rekabete katılması küçük ulemanın fırsatlarını daraltmış ve selefi modernizminin mesnedi olan sosyo-politik bir muhalefet hareketine yol açmıştır. Bu İslami reformist hareketin başını Midhat Paşa dostluğu ile bilinen Tahir el-Cezairi çekmekteydi. Abdülhamid onun Jön Türkler'le olan ilişkisinden ötürü maarif müfettişliği görevinden azletmiştir.⁹ Genel olarak Bektaşılık gibi heterodoks tarikatlerin Jön Türkler'in, Nakşibendiye gibi ortodoks tarikatlerin ise padişahı desteklemeleri de başka bir örnek olarak zikredilebilir.

Ubeydullah Efendi Ulema'dan mıydı?

Ubeydullah Efendi'yi "ulema muhalefeti" başlığı altına dahil etmek doğru mudur? Alkan'ın dini memuriyet kıstasını kullanarak Hanioglu ile çelişkiye düşmesi ve Ubeydullah Efendi'nin ulema temsilcisi sayılmasını doğru bulmaması¹⁰ eleştiriye açık bir görüştür. Zira yayınlandığı bilinen on kitabından sekizinin sadece başlıkları bile doğrudan dini konularla ilgilidir: *Din ve Dünya* (Liverpool, 1896), *Akıl yahut Ahir Zaman Peygamberi* (Filibe, 1898), *Kıvami İslam* (trc., Mısır, 1906), *Islah-ı Medaris-i Kadime* (İstanbul, 1910), *Oruç* (İstanbul, 1924), *Hukuk-u Aile: Müslümanlığa Göre Bir Erkek Dört Karı Alabilir mi Alamaz mı?* (İstanbul, 1924), *Müslümanlar Uyanın!* (?), *İslam Dini'nin İçyüzü* (?). Ayrıca *Hilafet ve Milli Hakimiyet* (Ankara, 1923) adlı bir kitapta "Hilafet-i Sahiha" başlıklı bir makalesi yer almaktadır.¹¹

Hayatı ve hatıratındaki temel kaygılarından başka, Ubeydullah Efendi'nin 1914'te İslam milletlerini cihada çağırarak üzere Afganistan'a gönderilmesi¹² de o devirde ulemeden sayıldığına delil değil midir? Zaten Alkan da kitabın "Ulema'yı Müdafaa" başlıklı bölümünde Ubeydullah Efendi "mensup olduğu zümrenin devlet yönetimindeki gerekliliğini savunmuştur" (sh. 46) derken, onu bu zümreden saymaması görüşüyle (s.16, dn.5) çelişkiye düşmektedir. Alkan ayrıca Ubeydullah Efendi'nin "mensup olduğum softalık meslek-i celilesini müdafaa yolunda bazı sözler söyledim" cümlesini de aktarmaktadır (s.64).

8 Hanioglu, *The Young Turks...*, s. 57.

9 David Commins, "Religious Reformers and Arabists in Damascus, 1885-1914", *IJMES*, 18 (1986), p.410.

10 Alkan, *Sıradışı Bir Jön Türk...*, s. 16.

11 Alkan, *Sıradışı Bir Jön Türk...*, s. 93-94.

12 Alkan, *Sıradışı Bir Jön Türk...*, s. 31-32.

13 Alkan, *Sıradışı Bir Jön Türk...*, s. 174-175.

Muhaliflerin Devletteki Yardımcıları

Ubeydullah Efendi kendi örneğinden yola çıkarak muhaliflerin Avrupa'ya nasıl kaçtıklarını anlatmaktadır: "Bir kayıkla limanda herhangi bir vapurun üzerine giden bir adam eşyasız gider ve bazı kimseleri teşyie geldiğini söyleyerek geriye dönmek için kayıkçıyı da bekletirse vapura çıkabiliyordu." Ubeydullah Efendi de sırtına üç kat iç çamaşırı giyerek bir Fransız vapuruyla önce Marsilya'ya, sonra Paris üzerinden Londra'ya gitmiştir (s.117).

Londra'da Abdülhak Hamid ve Ali Ferruh ile sefarette kahvaltı etmesi, Cardiff Osmanlı Şehbenderi Münif Paşazade Celal Bey'le buluşması (s.118), muhaliflere bizzat Hamidiye bürokrasisine mensup memurların yardım ve yataklık ettiğini göstermektedir.

Liverpool'dan gemiye binen Ubeydullah Efendi Chicago'ya varır varmaz Osmanlı'nın Suriye mebusu Süleyman Bustani Efendi'yi bulur. Sergide, Osmanlı Devleti'nin komiseri, ileride Sadrazam olacak Hakkı Paşa'dır; İngilizce bilen Bustani Efendi de onun yardımcısıdır. Sergide çıkarılacak Türkçe gazete için İstanbul'dan mürettip ve hurufat getirilmiş, fakat yazıları kimin yazacağı ve gazetenin nasıl çıkarılacağı düşünülmemiştir. Ubeydullah Efendi muharrirliğe talip olur, Bustani Efendi de kabul eder; ama Hakkı Paşa'nın kabul etmesi gerekmektedir. Durum Ubeydullah Efendi'nin Abdülhamid muhalifi olduğunu bilen Hakkı Paşa'ya arz edilir, o ise kabul eder "olur, olur" der, "Ben birinci sayıyı saraya gönderirim, evet veya hayır cevabı gelinceye kadar sergi biter!"¹³ Ubeydullah Efendi, anılarında, bu gazeteden bir nüsha dahi bulunamadığını sevinerek anlatır, çünkü yazdıklarından utanmaktadır:

"Düşününüz bir kere! Benim ömrümün en aziz aksanı derbederlikle, serserilikle geçti. Sultan Hamid devrinde bir buçuk sene hapsedim. Beş buçuk sene menfi kaldım. On sene kaçaklıkla geçirdim. Beni derbederliğe, bu serseriliğe sevk eden, memleketimde hürriyet olmaması idi. Bu hürriyeti gasb eden Sultan Hamid'di. Ben onun zulüm ve istibdadına isyan ettiğim için hapisanelere atılıyordum. Menfalara gönderiliyordum. Ve onun pençe-i tasallutundan kurtulmak için, diyar diyar dolaşıyordum. Hatır ve hayale gelmez mahrumiyetlere katlanıyordum. Bunları hep hür yaşamak için yapıyordum. Sonra Amerika gibi,

Abdülhamit Kırmızı

topraklarından su gibi hürriyet fışkıran bir memlekette, elime geçirdiğim hürriyetin yüzüne tükürürcesine yine (kalb-i ilham celb-i humayun)'dan bahs ediyordum. Of! Çekilmez bir bayağılık, insan için bu ne zilletaver bir zaf! İşte o gazete meydana çıksa, böyle beni utandıracak cümleler var. Onun için meydana çıktığımı istemem.”

Ubeydullah Efendi'nin Meclis-i Mebusan'daki Faaliyetleri

Üç devre Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında mebusluk yapan Ubeydullah Efendi aslında burada da muhalefet yapmaya meyilliydi. Fakat karışık geçmişini Ubeydullah'ın aleyhinde kullanan Talat Paşa onu zoraki bir İttihat ve Terakki propagandistine dönüştürmeyi başarmıştır. Ubeydullah'ın Yıldız evraki içinde bulunan jurnallerini ona gösteren Talat Paşa, “eğer bize muhalefete cür'et eylerse, bunların fotoğraflarını birer birer neşredeceğiz... Arabça bir gazete çıkarırsan ve ahali-i Arabiyye'ye karşı bizi müdafaa ve medh u sena eylersen, ben de Dahiliye'nin tahsisat-ı mesturesinden sana bir miktar para veririm”, diyerek onu şantajla dize getirmiştir.¹⁴

Böylece Aydın mebusu iken *el-Arab* gazetesini kuran Ubeydullah Efendi işaret edildiği şekilde faaliyetlerine başladı. 1910 sonlarında Asir'deki ayaklanmadan söz ettiği makalesinde Araplar'ı rahatsız edici bir dil kullandığı için muhalif basın hemen bu makaleyi ele almış ve Arap vilayetlerinde geniş bir yankı uyandırmasını sağlamıştı. Asir'de kendini mehdi ilan eden ve tüm müslümanları Osmanlı hükümetine karşı cihada çağıran İdrisi'ye karşı mücadele eden Şerif Hüseyin, makaleye ilişkin kaygılarını dile getirmiş, hükümet de Ubeydullah'ın münasib şekilde uyarıldığını temin etmek zorunda kalmıştı. Beyrut ve Şam'daki muhalif basın, Türk karşıtı bir üslupla hükümet aleyhinde sistematik bir kampanya başlatmak için bu makaleyi vesile olarak kullanmıştır.¹⁵

1911'de meclisteki bütçe müzakereleri sırasında, muhalefet milletvekillerinden Lütfi Fikri ve Gümülcine mebusu İsmail Hakkı'nın, İttihatçı hükümeti bazı kredi anlaşmalarında Siyonistler'in etkisinde kalmak ve Siyonizm'le ilişkili olduğu iddia edilen Yahudilere iktisadi imtiyazlar vermekle suçlamaları üzerine, Aydın mebusu Ubeydullah Efendi muhalefetin

kin ve nefretle hareket ettiğini iddia etmiştir. Bunun üzerine Arap mebuslar muhalefete destek çıkmış ve Ubeydullah sözlerini geri almazsa salonu terk edeceklerini söylemişler.¹⁶

Sonsöz

Abdülhamid aleyhtarı iken Jön Türkler'i tenkit edebilmesi ve gerektiğinde devletten yana tavır alabilmesi, medreseli olarak mutaassıb görüşlere karşı çıkabilmesi, vaktiyle jurnalcilik yapmış olduğu halde Meclis-i Mebusan'da İttihat ve Terakki hükümetini heyecanla müdafaa edebilmesi, düştüğü maskaralıkları açıkça yazabilen nüktedan bir maceraperest olması... Acaba bütün bunlar Ubeydullah Efendi'yi sıradışı bir Jön Türk mü kılmaktadır yoksa çoğu Jön Türk'ün ruh dünyasını mı yansıtmaktadır? Jön Türklük ne kadar homojen bir yapı arz etmekteydi? Osmanlı düşünce tarihi adı altında bir disiplin oluşabilmesi için bu gibi soruların cevaplanabilmesi gerekmektedir. Bu ise Osmanlı'nın son devir okur-yazar takımının hatırat ve mektubatının düzgün bir şekilde yayımlanması ve tarihçiler tarafından bir bütün olarak değerlendirilmesiyle mümkündür.

Zaman zaman Jön Türkler aleyhinde sözler sarfebilmiş olması, mensubu bulunduğu sosyal zümreye karşı tavır alınmasına tepki niteliğinde olabilir. Fakat genel olarak Ubeydullah Efendi Jön Türklük hareketi dahilinde faaliyet göstermiş reformist bir medreselidir. “Hükümete din isnad etmek lağıvdir. Ve binaaleyh İslam'da hükümet esasen laikdir”, gibi ilginç ictihadlarda bulunarak devrinin siyasi ve fikri atmosferine ayak uydurabilen Ubeydullah Efendi, kiliselerde olduğu gibi camilere ayak kabı ile girilebilmesi ve camide secde edilen zeminin biraz yükseltilmesine kadar varacak reformlar önerebilmiştir. Cumhuriyet'ten sonra yazdığı hatıratında New York'taki “Hürriyet Hanım” heykelinin bir benzerininin Kız Kulesi'ne konulmasını öneren Ubeydullah Efendi “Gönül isterdi ki, Gazi'mizin öyle cesim bir heykeli Kız Kulesi'ne dikilsin ve elinde yine fanusla Asya'yı aydınlatıyor gibi gösterilsin ve fanus elektrik ziyasıyla hakiki surette Marmara'yı tenvir etsin!”¹⁷ diyebilmiştir.

II. Abdülhamid devrinde ulema tarafından icra edilen ve homojen bir yapı arz etmeyen muhalefet hareketi, devrin dinamikleri açısından yeni ufuklar açabilecek ve belki Jön Türk bağlamı dışında incelenmeye muhtaç olan önemli bir vakıdır.

14 Alkan, *Sıradışı Bir Jön Türk...*, s. 89-90.

15 Hasan Kayalı, *Arabs and Young Turks: Ottomanism, Arabism and Islamism in the Ottoman Empire, 1908-1918*. Berkeley, 1997, s. 102.

16 Kayalı, *Arabs and Young Turks...*, s.104.

17 Alkan, *Sıradışı Bir Jön Türk...*, s. 162.